

«Jøden» i bergenspressen:

En undersøkelse av den bergenske dagspressens
omtale av jøder, 1916 – 1940.

Mastergradsoppgave i historie (HIS350)

Henrik Madsen

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR)

Universitetet i Bergen (UiB)

Våren 2021

Innholdsfortegnelse

Forord	I
Synopsis	II
Kapittel 1: Innledning.....	1
1.1.0 Problemstilling.....	1
1.2.0 Oppgavens struktur.....	2
1.3.0 Tidligere forskning	3
1.4.0 Historisk bakgrunn	5
Kapittel 2: Kilde og metode	9
2.1.0 Tidsavgrensning.....	9
2.2.0 Dagsaviser som primærkilder.....	9
2.3.0 Utfordringer med avissøk	11
2.4.0 Utvalgte aviser.....	12
2.4.1 Arbeidet.....	12
2.4.2 Bergen Aftenblad	13
2.4.3 Bergen Arbeiderblad	13
2.4.4 Bergens Tidende	14
2.4.5 Dagen	14
2.4.6 Morgenavisen.....	15
2.5.0 Begrepsavklaring	15
2.5.1 Antisemittisme og filosemittisme	15
2.5.2 Sionisme og antisionisme	17
2.5.3 Pogromer.....	17
2.5.4 Konspirasjonsteori	17
Kapittel 3: Jøder som ofre	19
3.1.0 Pogromenes historiske utvikling	20
3.2.0 Det russiske tsarregimets fall og pogromer	22
3.3.0 Pogromer og bolsjevikene	24
3.4.0 Jødepogromer i Ungarn	25
3.5.0 Jødepogromer i Polen	26
3.6.0 Palestinamandatet som løsning på pogromene	28
3.7.0 Oppsummering av kapittelet.....	29
Kapittel 4: Fascismen og antisemittisme.....	30
4.1.0 Ragnar Vold om den gryende fascismen	30
4.2.0 Tysk jødeforfølgelse og opptrapp til andre verdenskrig.....	33

4.3.0 Jødeforfølgelse i litteraturen	40
4.4.0 Skandinavisk aggresjon mot jøder	41
4.5.0 Quisling og fascistkongressen i Sveits	42
4.6.0 Nazismen i Bergen.....	44
4.7.0 Oppsummering av kapitlet.....	46
Kapittel 5: «Jødebolsjeviken»	48
5.1.0 Eksilrussere og mytens spredning	49
5.2.0 «Jødebolsjevismen» i bergenspressen	50
5.3.0 Frykten for en arbeiderregjering.....	53
5.4.0 Arbeiderpressen mot antisemittismen	54
5.5.0 Fortellingene om «jødebolsjeviken».....	56
5.6.0 Luxemburg og Spartakistforbundet	58
5.7.0 Trotskij som skremmebilde	62
5.8.0 Oppsummering av kapitlet.....	66
Kapittel 6: Jøder som «kosmopolitter» og «pengejøder».....	68
6.1.0 Jøder som anti-nasjonale aktører	70
6.2.0 Internasjonal finans og «globalisme»	74
6.3.0 «Pengejøder» i Norge.	75
6.4.0 «Pengejøden» i litteraturen	78
6.5.0 Arbeiderbevegelsen og «pengejøden».....	79
6.6.0 De jødiske intellektuelle	84
6.7.0 Oppsummering av kapitlet.....	86
Kapittel 7: Religion og antisemittisme.....	88
7.1.0 Den bibelske jøden og «kristusmordere»	89
7.2.0 Beilis-saken og jødisk blodoffer	91
7.3.0 «Den evige jøde»	92
7.4.0 Avisen Dagens jødesyn	94
7.5.0 Oppsummering av kapitlet.....	97
Kapittel 8: Oppsummerende diskusjon og konklusjon	99
Referanser.....	104

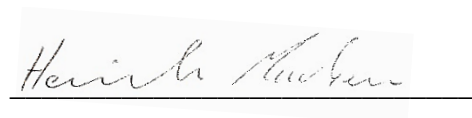
Forord

Etter halvannet år fullt med dypdykk i arkiver og fagbøker, ser jeg det endelig ferdig resultat av oppgaven for meg. Samtidig ser jeg også slutten av et halvannet år med nedstenging og isolasjon, nå som pandemien synes å gå mot slutten. Det har vært en underlig tid å skrive denne oppgaven, da mange av begivenhetene som har funnet sted de siste årene føles å gjenspeile flere hendelser fra oppgavens periode: fremveksten av ytterliggående høyrekrefter, verdensomspennende pandemier og forfølgelser av minoriteter.

Nå som jeg ser meg ved veis ende i arbeidet, vil jeg gjerne takke alle som har hjulpet meg dit jeg er nå. Først og fremst vil jeg takke Frode Ulvund for alle årene med veiledning, fra valg av tema, gjennom utallige utkast, til det endelige resultatet. Jeg har satt stor pris på hans evne til å svare kjapt og konkret på mine henvendelser, og ikke minst for hans tålmodighet.

Pandemien og nedstengningen har dessverre i stor grad satt en stopper for de uformelle faglige samtalene med mine medstudenter. Likevel vil jeg takke andre veiledere, og studenter på masterseminarene, for gode råd og tilbakemeldinger.

I tillegg vil jeg gjerne takke venner og familie for all støtten jeg har fått gjennom årene som har gått. Spesielt vil jeg takke mine foreldre Ole Johan og Gunilla Madsen, samt min bror, Christian Madsen, for all tiden han har satt til å korrekturlese og komme med innspill til oppgaven.

Henrik Madsen,

Bergen, 1. juni 2021.

Synopsis

Title: *"The Jew" in the Bergen press: A study of the Bergen daily press' coverage of Jews, 1916 – 1940.*

This thesis will examine the presentation of Jews by the print media of Bergen between 1916 and 1940, ending with the German occupation of Norway in 1940. The newspapers reviewed were Arbeidet, Bergen Aftenblad, Bergen Arbeiderblad, Bergens Tidende, Dagen and Morgenavisen. It has been investigated whether there were differences between the newspapers, and if these differences related to their political position and whether one over time can trace a change in their portrayal of Jews.

My findings show that all the newspapers investigated had a complicated relationship to Jews and Judaism in the interwar period. It is however possible to divide most of the newspapers into two clear sections, with the newspapers Arbeidet, Bergen Arbeiderblad, and Bergens Tidende being mainly philo-Semitic, while Bergen Aftenblad, Dagen, and Morgenavisen were mainly anti-Semitic. The newspaper Dagen seems to fall into a middle ground. While they did print anti-Semitic articles, they were also staunch opponents of Hitler and the Nazis' persecution of Jews.

It is worth noting that even the most philo-Semitic newspapers had multiple examples of articles with anti-Semitic views. There are also several attempts to distinguish between “good” and “bad” Jews in these papers. Multiple examples of the myth of the "money Jew" were presented in the socialist newspapers Arbeidet and Bergen Arbeiderblad. The same duality applies to the newspapers that mainly held anti-Semitic views. In several cases one could find articles that criticized the persecution of Jews or presented positive views on Jews, although the latter cases often came in the form of exotic representations or in religious contexts.

It is also possible to trace changes over time. Several of these changes appear to have been influenced by the emergence of fascism and Nazism as significant political forces. The socialist newspapers continued to present the Nazis alleged trading activities with Jewish bankers as proof of their hypocrisy, while newspapers such as Dagen and Bergens Tidende seem to moderate their anti-Semitic stances. Bergen Aftenblad and Morgenavisen continued to publish anti-Semitic articles and occasionally used anti-Semitic myth to defend the Nazis' persecution of Jews.

Kapittel 1: Innledning

Antisemittisme har dype røtter i Europa, og så langt tilbake som antikken har jødene vært ofre for fordommer, mistenkeliggjøring og forfølgelse.¹ Negative holdninger mot jøder har fulgt den europeiske historiens gang frem til moderne tider, og i perioder medført utstrakt diskriminering og forfølgelse, også i Norge. I en historisk kontekst er Bergen interessant på flere måter. Som en hanseatisk handelsby, transithavn og turistby har byen gjennom hundrevis av år fungert som en av Norges hovedårer til omverden. Millioner av mennesker har gjennom årene satt sine føtter i byen, og spredt varer, tanker og slekter til den vestnorske byen. Bergen har også hatt jødisk innvandring siden i hvert fall tidlig på 1800-tallet, hvor av mange slo seg ned i byen, og har hatt slekter som har bodd og satt inntrykk på byen i hundrevis av år.

Under første halvdel av 1900-tallet hadde Bergen mange ukes- og dagsaviser som nå står igjen som levninger av hva som skjedde lokalt og internasjonalt, hvordan begivenheter og hendelser ble tolket, og hvilke holdninger som levde i byen. Denne oppgaven tar som sikte å se på hvordan bergenspressen omtalte jøder i perioden fra 1916, frem til den tyske okkupasjonen av Norge i 1940. Avisene som blir undersøkt er dagsavisene Arbeidet, Bergen Aftenblad, Bergen Arbeiderblad, Bergens Tidende, Dagen og Morgenavisen.

1.1.0 Problemstilling

Oppgaven tar for seg flere problemstillinger, som jeg ønsker å få besvart på en mest mulig oversiktlig måte. Hovedmålet med studien er å undersøke hvordan jøder ble omtalt i bergenspressen i mellomkrigstiden. Videre ønsker jeg å undersøke om det var noen forskjeller over tid, forskjeller mellom avisene – og om eventuelle forskjeller fulgte politiske og ideologiske skillelinjer. Kort oppsummert vil oppgaven ta for seg følgende problemstillinger:

Hvilke forestillinger om jøder som kom til uttrykk i den bergenske dagspressen i perioden 1916 – 1940? Var det forskjeller seg imellom de ulike avisene, og etter politisk ståsted, og kan det spores en endring over tid i perioden?

¹ Poliakov, Leon (1974): *The History of Anti-Semitism, bind 1*: Philadelphia: University of Pennsylvania Press: side 9-11.

1.2.0 Oppgavens struktur

Oppgaven består av 8 kapitler. De to første kapitlene vil fungere som en introduksjon for de kommende kapitlene. I første kapittel vil jeg presentere problemstillingene, samt sette den historiske konteksten for oppgaven, blant annet ved å presentere jødernes historie i Bergen, og verdensbildet i mellomkrigstiden. I det andre kapitlet beskriver jeg den teoretiske og metodiske tilnærmingen som ligger til grunn for denne oppgaven. Jeg vil gi en begrunnelse for avgrensning til perioden 1916-1940, samt for de seks utvalgte avisene som er brukt for å representere den bergenske dagspressen i denne perioden. I tillegg vil jeg redegjøre for viktige begreper, kildemateriale og avgrensninger for resten av oppgaven.

I kapittel 3 vil jeg undersøke innholdet og omfanget av, og i hvilket omfang, bergenspressen skrev om jøder som ofre, med spesielt søkelys på jødeforfølgelser i årene mot slutten av første verdenskrig. I kapittel 4 vil jeg se om utviklingen i siste del av perioden ved fremveksten av fascismen. I disse to kapitlene vil jeg undersøke to trender sammen, hvor jeg sammen vil undersøke mulige endringer i måter bergenspressen skriver om jøder.

I de påfølgende tre kapitlene vil jeg kategorisk ta for meg forskjellige myter som omfatter jøder og jødedom. Innledningsvis vil jeg undersøke opphavet og kjernen til disse forestillingene, samt dra historiske koplinger der det er relevant. Videre vil jeg vise hvordan disse forestillingene kom til uttrykk i den bergenske dagspressen, samt problematisere og sammenligne ulike syn i de utvalgte avisene. På tross av at mytene skilles ut i forskjellige kapitler, betrakter jeg ikke de som enkeltstående fenomener, men gjør det for at de lettere kan analyseres.

I det første av disse kapitlene, kapittel 5, vil jeg ta for meg myten om «*jødebolsjeviken*». Her vil jeg vise hvordan myten oppstod og utviklet seg utover 1800-tallet, hvordan den spredte seg etter den russiske revolusjonen i 1917, og hvordan den ble sentral i moderne antisemittiske fortellinger. Videre vil jeg vise hvordan disse fortellingene kom til uttrykk i norsk og bergensk presse. I kapittel 6 vil jeg ta for meg myten om «*pengejøden*», med utgangspunkt i forestillinger om spekulasjon og hemmelig finansiering av jødiske maktmennesker.

I kapittel 7 vil jeg ta for meg omtale av jøder som er religiøst begrunnet, og se om det eksisterte en religiøst fundert antisemittisme i den bergenske dagspressen.

Til slutt vil jeg komme med en oppsummerende diskusjon, hvor jeg etter beste evne vil oppsummere mine funn og hovedpoengene i oppgaven.

1.3.0 Tidligere forskning

Dette er ikke første gangen det er blitt gjort studier av omtaler og holdninger mot nasjonale minoriteter. De siste tiårene har det vært en økt interesse for livssituasjonen til de nasjonale minoritetene, og storsamfunnets holdninger til dem. Dette har resultert i et større omfang av studier med kritisk blikk på holdninger i det offentlige rom.

Dette er heller ikke første gang det har blitt skrevet om den norske pressens omtale av og forhold til jøder. Det er blitt skrevet flere oppgaver om hvordan norske aviser omtalte jøder. Blant masteroppgaver som er verdt å trekke frem finner man Lars Lyngstad Sunds *Aftenposten og 'jødene': En undersøkelse av holdninger til jøder uttrykt i Aftenposten fra 1920 til 1925* fra 2014, som i likhet med denne oppgaven undersøker hvordan jøder blir omtalt.² Et annet eksempel finner man i Kjetil Braut Simonsen sin masteroppgave fra 2009, *Den store jødebevegelse: Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920-1925*, som tar for seg to aviser som falt under bondepressen, og hvilke bilde av «jøden» de illustrerte i første halvdel av 1920-tallet.³ I begge disse verkene tar forfatterene for seg aviser tilnyttet politiske partier: Aftenposten gjennom deres tilknytning til det konservative partiet Høyre, og Nationen og Namdalen med deres tilknytning til agrarpartiet Bondepartiet. Sunds funn viser at Aftenposten jevnlig ga uttrykk for antisemittiske holdninger i nyhetssaker, på lederplass og i leserinnlegg, med et spesiell vekt på myten om «jødebolsjevismen». Simonsen viser at antisemittiske holdninger og klisjeer jevnlig dukket opp i begge avisene, og at avisene representerte ytterliggående holdninger i sin samtid, men at holdningene i Namdalen var mer omfattende, og eskalerte etter 1924.

Utenom de nevnte masteroppgavene, eksisterer det mer omfattende arbeid på feltet, som eksempelvis Lars Liens doktorgradsavhandling '*...pressen kan kun skrive ondt om jøderne*': *Jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse 1905-1925* fra 2015, som også viser etablerte antisemittiske holdninger i norsk presse i mellomkrigstiden.⁴

Metodemessig vil oppgaven min ha likheter med de nevnte oppgavene, men med et noe annet fokus. I likhet med oppgaven til Sund har jeg brukt digitale søk i arkiv med skannede utgaver av avisene, med bruk av «*jød**» som det mest sentrale søkeordet. Jeg har forsøkt å favne bredt ved å inkludere positive, nøytrale og negative omtaler.

² Sund, Lars Lyngstad (2014): *Aftenposten og «jødene»: En undersøkelse av holdninger til jøder*. Oslo: Universitetet i Oslo (UiO).

³ Simonsen, Kjetil Braut (2009): *Den store jødebevegelse: Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920-1925*. Oslo: Universitetet i Oslo (UiO).

⁴ Lien, Lars (2015): *... pressen kan kun skrive ondt om jøderne: Jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse 1905-1925*. Oslo: Universitetet i Oslo (UiO).

Igjennom hele etterkrigstiden, frem til nyere tid, har det blitt skrevet flere bøker og akademiske tekster som har tatt for seg norsk presse sin tilnærming til jøder. En komplett liste av disse ville vært vanskelig å samle sammen, da det er et omfattende arbeid som er blitt produsert. Av verk som er verdt å trekke frem her, kan man se til Lien, som blant annet trekker frem Oskar Mendelsohn (1912–1993) sin bok *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år* (1969), og Mona Bruland sin masteroppgave *Dreyfus-saken i norsk presse: Tre hovedstadsavisers omtale av Dreyfus-saken* (2002).⁵ Disse to verkene kommer i tillegg til en rekke andre studier og verk som tar for seg norske personer og institusjoners syn på jøder, både som primær- og sekundærkilder.⁶

Felles for flere av bøkene og oppgavene som er blitt nevnt her, er at de undersøker riksaviser og aviser fra Østlandet. Det finnes selvfølgelig unntak her, som Simonsens undersøkelse av trønderavisen *Namdalen*, som ble utgitt i Namsos mellom 1889 og 1942. Det umiddelbart største skillet mellom denne oppgaven og de andre tekstene, er at fokuset her er flyttet vestover til Bergen. For å forstå den lokale konteksten bedre, har jeg måtte se til andre som har skrevet om Bergen og den jødiske befolkningen der. Her har Per Kristian Sebaks bok *Vi blir neppe nogensinne mange her – jøder i Bergen 1815–1945* (2008)⁷, og Ole-Jan Persen sin hovedoppgave *Høgrekkestremisme i Bergen* (1974) vært av særlig nytte.⁸ På tross av at Sebak i mindre grad tar for seg bergenspressen, har boken vært en viktig kilde da den gir et detaljert bilde og statistikk over den jødiske befolkningen i Bergen i mellomkrigstiden. Der den kommer til kort, har Persen kommet til nytte, spesielt i de delen hvor han tar for seg antisemittisme i *Bergen Aftenblad* og *Morgenavisen*.

En annen bok som har vært av stor nytte er professor Per Ole Johansen sin bok *Oss selv nærmest – Norge og jødene, 1914–1943*, som viser at antisemittisme var utbredt i store deler av stortingspartiene, i offentlige organer, blant interesseorganisasjoner, og pressen.⁹ Bokens viktighet er godt illustrert gjennom flere av de nevnte oppgavene og tekstenes hyppige sitering av den, og er en ypperlig historisk rettesnor og veileder gjennom norsk-jødisk historie. Utover den norske grensen gir Einhart Lorenz bok *Jødernes Historie i Europa: Fra*

⁵ Bruland, Mona (2002): *Dreyfus-saken i norsk presse: Tre hovedstadsavisers omtale av Dreyfus-saken*. Oslo: Universitetet i Oslo (UiO).

⁶ Lien (2015): side 3-4.

⁷ Sebak, Per Kristian (2008) *Vi blir neppe nogensinne mange her – jøder i Bergen 1815-1945*. Vigmostad Bjørke.

⁸ Persen, Ole-Jan (1974): *Høgrekkestremisme i Bergen 1920–1933*. Bergen: Universitetet i Bergen.

⁹ Johansen, Per Ole (1984) *Oss selv nærmest – Norge og jødene, 1914-1943*. Oslo: Gyldendal.

*den spanske inkvisisjonen til mellomkrigstiden*¹⁰ fra 2020 og Trond Eriksens *Jødehat: antisemittismens historie fra antikken til i dag*¹¹ fra 2009 gode oversikter over antisemittismens historie, og hvilken kontekst bergenspressen skrev om jødene i. Samtidig gir *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism* fra 2018 av Paul Hanebrink,¹² og *The Anatomy of Fascism* fra 2004 av Robert O. Paxton¹³ dybdedykk inn i ideologiene og mytene som la grunnlaget for mye av det som ble skrevet om jøder i mellomkrigstiden.

1.4.0 Historisk bakgrunn

For å forstå hvorfor bergenspressen skrev som den gjorde, er det viktig å ha en forståelse av den samtid de skrev i og for. Derfor vil jeg her skissere jødernes opphav i Bergen på 1800-tallet, og hvordan den politiske situasjonen i Europa så ut ved begynnelsen av 1900-tallet. Underveis i oppgaven vil jeg videre utbrede historien både på lokalt, nasjonalt og globalt. Til å begynne med vil jeg kort se på Bergen som en internasjonal handelsby, og hvordan byens historie har vært preget av innvandring og internasjonale impulser. Med utgangspunkt i Sebak (2008) vil jeg se på når og hvordan de første jødene bosatte seg i Bergen, og hvordan den jødiske bosettelsen i Norge og Bergen fortsatte utover mellomkrigstiden, frem til andre verdenskrig.

Siden kong Olav Kyrre la i havn på Vågen i 1070, har Bergen vært en by definert og formet av mennesker som innvandret hit. På 1200 oppdaget britiske handelsfolk byen, og la grunnlaget for Bergen som internasjonal handelsby. Hundre år senere bosatte en rekke tyske handelsmenn seg i byen, og gjorde Bergen til en av fire europeiske handelsbyer med eget kontor for Hansaforbundet.¹⁴ Følgelig ble Bergen en av Europas viktigste handelsbyer, noe som brakte med seg flere innvandrere til byen. Nøyaktig hvor mange som flyttet hit er usikkert, da Norge først i 1865 begynte med å registrere fødested i folketellingene. I senere tid har det blitt gjort gjennomganger av enkelte disse. Deriblant har man observert at nærmere 28 prosent av den bergenske befolkningen i 1801 hadde navn som indikerte utenlandsk

¹⁰ Lorenz, Einhart (2020) *Jødernes Historie i Europa: Fra den spanske inkvisisjonen til mellomkrigstiden*. Dreyers forlag.

¹¹ Eriksen, Trond Berg et.al (2009): *Jødehat: antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Cappelen Damm: side 7.

¹² Hanebrink, Paul (2018): *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.

¹³ Paxton, Robert O. (2004): *The Anatomy of Fascism*. New York: Vintage Books, Random House, inc.

¹⁴ Loodtz, Ann-Kristin (2010): *Fakta om Bergen: Historie*. Bergen: Bergen kommune.

opprinnelse.¹⁵ Når den første jødiske befolkningen kom til Norge, kan man ikke si med sikkerhet.

Ved starten av 1800-tallet var da de første kjente jødene bosatte seg i byen. I likhet med tidligere innvandrere, kom disse og deres etterkommere til å sette sitt preg på byen og landet. Blant annet viser Sebak til at Bergen spilte en viktig rolle i å få avskaffet «*jødeparagrafen*».¹⁶ En som var tidlig ute med å argumentere for oppheving av forbudet var den tidligere jødiske bergenseren Henrich Glogau (1786–1821). Glogau ble født i Hamburg som Hirsch Moses Glogau, og flyttet til Bergen i slutten av tyveårene. Navnebyttet kom tidlig etter tilflyttingen, og fant sted i forbindelse med dåpen hans i Mariakirken i Bergen.¹⁷

I følge Sebak var Glogau trolig den eneste personen med jødisk bakgrunn som engasjert seg i debatten rundt jødeparagrafen. Slik det ser ut var Glogau lenge en glemte karakter i norsk historie. Selv om det i løpet av hele mellomkrigstiden var flere debatter rundt jøder og jødedommen i norske presse, ser det ikke ut til at han er blitt nevnt ved et eneste tilfelle i bergenspressen mellom 1916 til 1940. Dette på tross av at han kort tid etter at han kom til Norge hadde kastet seg inn i debatten om jødernes rettigheter i Norge, og i sin livstid var en aktiv debattant og aktivist.¹⁸ Dette er interessant da han lett kunne passet inn i det antisemittiske bilde av den «kosmopolitiske jøden», da han både var jødisk, utenlandsk og politisk engasjert.¹⁹ Derimot har den æren for den jødiske emansipasjonen i Norge blitt gitt til norske skikkelser som forfatteren og samfunnsdebattanten Henrik Wergeland (1808 –1845).

Tross jødeparagrafen har Norge hatt en jødisk befolkning siden hvert fall tidlig 1800-tallet. Dette var mulig fordi loven primært anså jøder som en religiøs gruppe, noe som gjorde det mulig for ikke-praktiserende jøder å få oppholdstillatelse.²⁰ Flere tidligere jøder konverterte også til kristendommen for å få oppholdstillatelse, som eksempelvis Glogau og kjøpmannen Edvard Isach Hambro (1782–1865). Disse to var blant Bergens første og tidlig profilerte jøder. Den første jøden som slo seg ned i Bergen etter opphevelsen av jødeparagrafen kom til Bergen i midten av 1852.²¹ Årene etter økte den jødiske befolkningen smått. I følge Sebak var det ved folketellingen i 1865 kun 25 jøder registrert bosatt i Norge. Selv om det uoffisielle

¹⁵ Sebak (2008): side 15.

¹⁶ Ibid. side 9.

¹⁷ Ibid. side 11.

¹⁸ Ulvund, Frode (2014): *Fridomens grenser 1814-1851*. Oslo: Scandinavian Academic Press: side 132-6.

¹⁹ Ibid. side 136.

²⁰ Sebak (2008): side 9.

²¹ Ibid. side 14.

tallet trolig var noe høyere, var det ved denne folketellingen kun to jøder i Norge. Ti år senere var tallet økt til 34 bosatte på landsbasis, med 8 av dem i Bergen.²²

Utover 1900-tallet var antallet jøder i Bergen synkende, da flere av dem samlet seg i byer med mer etablerte, jødiske miljøer. Selv om antallet begynte å synke før Bergensbrannen i 1916, kommer man ikke unna dens virkning på den jødiske befolkning.²³ Den trangbebygde Strandgaten var ved århundreskiftet en av Bergens viktigste og travleste handlegater, og var samtidig det hvor flesteparten av byen jødiske forretningsdrivende etablerte seg, deriblant urmaker Karl Herchels urforretning, samt Moritz F. Zuckermann, Abraham Hirsch, Julius Eidenbom.²⁴ Sebak forklarer dette ved å vise til strøkets nærhet til havnen, og jødernes kjennskap til strøket fra omførselshandelstiden. Brannen raserte betydelige deler av bysentrummet, noe som medførte at store deler av byens jødiske bedrifter og deres varer gikk tapt. Flere av byens aviser mistet også lokalene sine i brannen, deriblant Bergens Tidende og Bergen Aftenblad. Avisen Arbeidet ble ikke berørt av brannen, og var de påfølgende dagene smekkefull av annonser for de berørte bedriftene, samt en liste over forretningene sine nye midlertidige lokaler. De jødiske bedriftene Goldfarb, Zuckermann og Eidenbom var oppført på disse listene, men ikke Rubinstein eller Londoner Bazar. De kommende årene kom flere av de jødiske næringsdrivende til å selge bedriftene sine, legge ned driften, og flytte ut av byen.²⁵

I samme periode så verden store strukturelle endringer, og var mellom 1914 og 1918 rammet av den første verdenskrigen. Selv om Norge var en nøytral part i krigen, ble vi i stor grad påvirket både politisk og økonomisk. Økonomisk ble Norge blant annet rammet gjennom at det ble vanskelig å importere matvarer og råvarer, som medførte rasjonering av flere varer. Samtidig ble det en større etterspørsel etter norske eksportvarer, noe som medførte at skipsfarten både ble mer lønnsom for kapitaleierne, samtidig som den ble mer risikabel for sjøfarerne. Sammen med økende priser og synkende lønninger, bidro dette til en økt radikaliserings av den norske arbeiderbevegelsen.²⁶ Denne radikaliseringsen skjedde også i mange andre land, hvor ytterliggående krefter som kommunister og fascister kjempet om

²² Ibid. side 14-15.

²³ Ibid. side 103.

²⁴ Ibid. side 74-76.

²⁵ Ibid. side 110-118.

²⁶ Helle, Knut et. al. (2013): *Grunnbok i Norges historie*. Oslo: Universitetsforlaget: side 271-5.

makten. I samme periode vedtok flere land strenge innvandrings- og spionlover, som gikk hånd i hånd med en økt fremmedfrykt og mistenkeliggjøring.²⁷

Lenge før dette hadde antisemittismen vært et utbredt fenomen, men mot slutten av 1800-tallet endret den karakter. Sammenfallende med fremveksten av nasjonalstaten og raselæren, ble fokuset rettet mot jøder som en etnisk og nasjonal gruppe. I tillegg til å havne på utkanten av samfunnet mange steder, var og er jøder en relativt liten minoritet de fleste steder. Følgelig betyr dette at de fleste ikke nødvendigvis har daglig kontakt med jøder, og dermed forsterker bildet av dem som noe fremmed. Kombinert resulterte dette i god jord for myter om jødene å vokse frem, og en beleilig sydebukk for de som skulle ønske det.²⁸ Utover på 1930- og 40-tallet skulle man se et skrekkeeksempel på dette, med det systematiske folkemordet på jøder i Europa, orkestret av det antisemittiske og fascistiske Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP).

²⁷ Johansen, Per Ole (1984): *Oss selv nærmest: Norge og jødene 1914-1943*. Oslo: Gyldendal: side 9.

²⁸ Ibid. side 25-26.

Kapittel 2: Kilde og metode

2.1.0 Tidsavgrensning

Jeg avgrensner undersøkelsen til perioden mellom 1916 og 1940, og velger å begynne med 1916 da dette året markerer et viktig skille i Bergens historie. I starten av året, 15. januar, ble Bergen rammet av en storbrann som kom til å legge store deler av det historiske sentrumet øde. Denne hendelsen rammet byens næringsliv og befolkning hardt, deriblant de om lag 60 fastboende jødene, som så sitt levebrød bokstavelig talt gå opp i røyk. En annen viktig hendelse som fant sted i 1916 var opprettelsen av Fremmedpolitiet, som innledet en periode i Norge med stadig økende frykt for spionasje og strengere statsborgerskapslover.²⁹ Alt dette fant sted under den første verdenskrigen, som også rammet Norge, tross landets nøytralitet.

Videre vil oppgaven strekke seg utover krigens slutt, og inn gjennom den europeiske mellomkrigstiden. Perioden jeg undersøker stanser 9. april 1940 med utbruddet av den andre verdenskrigen i Norge, med de omfattende restriksjonene og reguleringene som ble lagt på den norske pressen etter den tyske okkupasjonsmakten satte inn Nasjonal Samling (NS) i regjeringsposisjon. Under okkupasjonen forsvant den frie pressen i Norge, hvor aviser som nektet å rette seg etter okkupasjonsmaktens nye regler, ble tvangsnedlagt. I april 1940 ble det utgitt syv dagsaviser i Bergen, hvorav fem ble stanset som følge av pressesensuren.³⁰ Grunnet den omfattende pressesensuren, kan ikke lenger de meningen som uttrykkes i avisene sies å være avisenes eller partienes egne, og er derfor ikke inkludert i oppgaven.

Måten jødeforfølgelser ble dekket i bergenspressen kan grovt deles inn i perioden etter den første verdenskrigen, og perioden før andre verdenskrigen. Grunnet omfanget i hver av bøkene har jeg valgt å skille ut deler av jødeforfølgelsene i perioden etter NSDAP sin maktovertagelse i et eget kapittel, hvor jeg også tar for meg fremveksten av den fascistiske bevegelsen i Europa.

2.2.0 Dagsaviser som primærkilder

Ettersom denne studien tar for seg holdninger i den bergenske dagspressen i mellomkrigstiden, er naturligvis aviser hovedkilden. I likhet med andre litterære kilder, kan aviser brukes som både «beretninger» og «levninger», da de både forteller om det som

²⁹ Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2004): *NOU 2004: 20 – Ny utlendingslov*.

³⁰ Foss, Gunnar Tønjum (1975): *Pressen og sensurapparatet. Bergenspressen 1940-45 med særlig vekt på Bergens Tidende*. Bergen: UiB: side 67.

skjedde i samtiden, samtidig som de fungerer som et vitnesbyrd over hvilke forestillinger som rådet, og hvem som stod for dem.³¹ I denne oppgaven vil jeg primær anvende aviser som «levninger», og heller bruke sekundærkilder for å ramme inn historiske begivenheter.

Et problem med mellomkrigstidens bergenspresse er at det ikke alltid kommer klart frem hvem som fører teksten i pennen. Sund peker på det samme problemet i sin undersøkelse av Aftenposten, nemlig at avsenderen ofte forblir anonym.³² Historikeren Hans Fredrik Dahl viser til at dette er en generell utfordring med avisene fra denne tiden, og at det ikke er «*godt å vite hvem som snakker gjennom avisspaltene ...*», og at tekstene kan være en levning etter en rekke forskjellige aktører.³³ Da blir spørsmålet: om vi ikke alltid kan koble et navn til ytringene, hvem skal man da tilskrive de? Svaret blir da å se på avisen selv, og hvem som står bak den.

Norsk presse i mellomkrigstiden var tett knyttet opp mot politiske partier. Tilknytningen var ikke alltid formell, men avisene fungerte gjerne som talerør for et enkelt parti, og en av de viktigste kildene til nyheter for folk. Etter første verdenskrig var det flere steder med konkurrerende aviser, enn det var steder med avismonopol.³⁴ I mellomkrigstiden ble det utgitt en rekke aviser i Bergensområdet, hvor av flertallet var tilknyttet forskjellige partier og bevegelser, og reflekterte i stor grad synet til deres respektive partier og bevegelser. Båndet mellom avisene og partiene varierte i styrke, fra at representanter fra partiene hadde god kontakt med redaktørene, og aktivt skrev leserinnlegg, til at avisene var underlagt partiapparatet. For å beskrive dette båndet mellom partier og dagspressen, har man begrepet «*partipressen*», som Hans Fredrik Dahl definerer som pressens strukturelle lojalitet til sine partipolitiske røtter i artikkelen *Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling* (2014). Over lengre tid brukte partier over hele det politiske spekteret betydelige deler av deres budsjett på å finansiere aviser som fremmet deres syn.

I tilfellet *Norsk Arbeiderpresse* (senere *Amedia AS*) peker Dahl på en utvikling i retning av det han kaller for en «*konsernmodell*».³⁵ Det innebar at Arbeiderpressen fungerte som et moderselskap med ledende rolle for flere underselskaper, deriblant flere lokalaviser og

³¹ Bull, Edvard (1929): *Den moderne pressen som historisk kilde. Nogen grunnlinjer, ut fra norsk materiale*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

³² Sund (2014): side 4-5.

³³ Dahl, Hans Fredrik (2004): *Mediehistorie – Historisk metode i mediefaget*. Oslo: N.W. Damm & Søn AS: side 61-62.

³⁴ Østgaard, Einar (1978): *Pressen i Norden*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag: side 140-1.

³⁵ Dahl, Hans Fredrik (2014): *Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling*. Pressehistorisk tidsskrift, nr. 21. Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.

trykkerier.³⁶ På andre siden av spekteret viser han til høyremannen Harald Gram (1887–1961), som på et tidspunkt skal ha skrytt på partiet at de ga økonomisk støtte til hele 72 aviser. Dahl påpeker en bemerkelsesverdighet her, nemlig at det på dette tidspunktet kun var 60 aviser.³⁷ Her er det litt uklart hva som ligger bak disse tallene. Delvis kan det være at Gram ikke har god nok oversikt, men det viser hvert fall at Høyre i perioden finansierte et stort antall aviser. Kort oppsummert fulgte store deler av de nasjonale og lokale avisene sentrale retningslinjer, gitt enten av et parti, eller av et sentralisert og politisert presseforbund. Dette bildet var også gjeldende i Bergen, hvor flertallet av avisene var knyttet til partier.

Bergenspressen var i mellomkrigstiden svært opptatt av hva som skjedde ute i den store verdenen, og prøvde etter beste evne å samle sammen fortellinger fra den store verdenen til Bergen. Ettersom det er umulig å kunne rapportere alt som til enhver tid skjer, og at selv hendelser som av enkelte kan betraktes som store og viktige, av andre kun sees på som en fotnote i historien, vil alt det som rapporteres, til enhver tid kun være et lite, nøye plukket utvalg. Derfor er det interessant å se på hvilke historier som er valgt ut, og hva de kan fortelle om hva avisene oppfattet som viktig for sitt publikum å få med seg.

2.3.0 utfordringer med avissøk

Det er vanskelig å sette et tall på nøyaktig hvor mange artikler, telegrammer og reportasjer om jøder som ble trykket i bergensavisene i mellomkrigstiden. Dette skyldes flere faktorer, som at det er et omfattende kildemateriale, men også at flere av avisene har skrive- og trykkfeil som gjør at ikke alle relevante artikler dukker opp i søk, eksempelvis er «pogromer» ofte skrevet som «progomer».

Nasjonalbibliotekets digitale arkiver har også flere problemer, blant annet ved at enkelte av skannede eksemplarene dere inneholder bletter, eller er av utgaver i dårlige stand. Mye av digitaliseringsarbeidet til Nasjonalbiblioteket er automatisk, og sliter ofte med å tolke enkelte skrifttyper og avtrykk. Eksempelvis er det relativt ofte at ordet «jøde» tolkes som noe nærliggende, eller motsatt. Disse utfordringene har jeg forsøkt å løse ved å se til andre tekster som har sett på dette temaet tidligere. Persen (1974) har vært til stor hjelp her, da han tar for seg flere av de samme temaene og avisene som denne oppgaven, og derfor har blitt brukt som referanse for tekster som ikke har dukket opp gjennom digitale søk.

³⁶ Foreningen Store norske leksikon (2011): *Konsern*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

³⁷ Dahl, Hans Fredrik 2014: *Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling*. Pressehistorisk tidsskrift, nr. 21. Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.

Likevel må det presiseres at denne oppgaven ikke må betraktes som en fullstendig oversikt over bergenspressens omtale av jøder i mellomkrigstiden, men som et overblikk over tendenser og holdninger som kom til uttrykk.

2.4.0 Utvalgte aviser

I denne studien har jeg valgt meg ut seks aviser, som alle var aktive i Bergen i mellomkrigstiden. Samtlige av disse avisene var en del av dagspressen, noe som betyr at de kom ut med daglige eksemplarer. Samtlige av avisene jeg undersøker i oppgaven hadde i perioden en tilknytning til de lokale partiapparatene, enten gjennom å være direkte underlagt, eller gjennom sterke føringer og avhengighet, for eksempel ved gjensidig kontakt eller økonomisk støtte. Avisen Dagen balanserer på denne definisjonen, da det kan argumenteres for at den ikke er en del av «partipressen», på tross av den oppstod i det samme miljøet som Kristelig Folkeparti (KrF). Det er derimot ikke mulig å komme utenom at organisasjonene til en viss grad fløt inn i hverandre, og representerte de samme synene. Grovt sett kan avisene deles inn mellom en «borgerpresse», med tilknytning til partiene på høyresiden, og en «arbeiderpresse», med tilknytning til de sosialistiske partiene.

Med dette utvalget har jeg forsøkt å plukke ut en flora av aviser med forskjellige synspunkt. Forhåpentligvis vil dette utvalget fungere som et representativt utvalg ikke bare for journalistene og partienes holdninger og interesser, men også for Bergens befolkning sine holdninger og interesser. I denne delen av oppgaven har jeg satt opp en liste av de seks bergensavisene, samt en kort oversikt over avisenes historie.

2.4.1 Arbeidet

Arbeidet ble etablert av den sosialistiske arbeiderbevegelsen i 1893 som den første sosialistiske avisen i Norge. I 1905 ble avisen offisielt tilknyttet det sosialistiske partiet Det norske arbeiderparti (DNA). Etter partisplittelsen i 1923, hvor Norges Kommunistiske Parti (NKP) ble etablert, gikk eierskapet til navnet «Bergen Arbeiderparti» og avisen *Arbeidet* over til NKP. Før 1923 er altså Bergen Arbeiderparti et lokallag av DNA, mens etter splittelsen er Bergen Arbeiderparti et lokallag av NKP. Fra og med 1923 ble *Arbeidet* utgitt som den offisielle avisen til Bergen Arbeiderparti av Norges Kommunistiske Parti (BA-NKP).³⁸

³⁸ Hagen Hartvedt, Gunnar, og Norvall Skreien (2001): *Arbeidet*. Bergen: Bergen Byarkiv.

Lignende eierskapsskifter skjedde over hele landet i perioden etter splittelsen, med varierende suksess. Sammen med Ny Tid i Trondheim, var Arbeidet den mest vellykkede NKP-eide avisen i mellomkrigstiden.³⁹ Etter et initiativ fra NKPs sentralstyre, ble det i 1925 iverksatt en omorganisasjon av NKPs partipresse, hvor flere aviser i Vest-Norge ble nedlagt. Etter dette fikk Arbeidet ny stilling som regionsavis.⁴⁰ Det kommer klart frem på Arbeidets forsider fra 1928, hvor de presenterer seg selv som «*Organ for NKP i Bergen, Hordaland, Sogn og Fjordane, Stavanger og Rogaland*».⁴¹ Avisen ble forbudt og nedlagt som følge av den tyske okkupasjonen i 1940, men startet opp igjen ved freden, men ble permanent nedlagt i 1949.⁴²

2.4.2 Bergen Aftenblad

Bergen Aftenblad ble etablert i 1880, med tilknytning til det konservative partiet Høyre.⁴³ Persen peker på at avisen i mellomkrigstiden var preget av antisemittiske og antikommunistiske holdninger. I mellomkrigstiden viste de en fascinasjon for Mussolini og Hitler, og betraktet fascismen som et mindre onde enn kommunismen og sosialismen. Samtidig var avisen avisende mot NS og andre norske fascister.⁴⁴ I januar 1942 ble avisen underlagt den tyske okkupasjonsmakten, og dermed nazifisert. I noen måneder fortsatte avisen å trykke artikler som sympatiserte med okkupasjonsmakten, før den ble nedlagt i april samme år. Etter krigen ble rettighetene til avisen kjøpt opp av Morgenavisen.⁴⁵

2.4.3 Bergen Arbeiderblad

Bergen Arbeiderblad ble etablert i 1927, med tilknytning til DNA. Avisen ble etablert etter at DNA hadde mistet rettighetene til Arbeidet til NKP i 1923. DNA hadde tidligere forsøkt å etablere en konkurrent til avisen Arbeidet, men det forsøket havarerte etter kort tid.⁴⁶ I likhet med avisen Arbeidet forsøkte Bergen Arbeiderblad å appellere til arbeiderklassen, og forsøkte i mellomkrigstiden å etablere seg selv som en regionsavis for fylkene Bergen og Hordaland. Det er dog rimelig å anta at størsteparten av avisens lesere i mellomkrigstiden, i likhet med Arbeidets, befant seg i Bergen og omegn, hvor avisen frem til dags dato har sine kontorer.

³⁹ Lorenz, Einhart (1983): *Det er ingen sak å få partiet lite: NKP 1923 – 1931*. Oslo: Pax Forlag A/S: side 164-5.

⁴⁰ Ibid. side 167.

⁴¹ D., L. (1928): *Anti-semitismen i Sovjet-Unionen*. Bergen: Bergen Arbeiderparti.

⁴² Hagen Hartvedt, Gunnar, og Norvall Skreien (2001): *Arbeidet*. Bergen: Bergen Byarkiv.

⁴³ Hagen Hartvedt & Skreien (2008): *Bergen Aftenblad*. Bergen: Bergen Byarkiv.

⁴⁴ Persen (1974): side 159.

⁴⁵ Hagen Hartvedt & Skreien (2008): *Bergen Aftenblad*. Bergen: Bergen Byarkiv.

⁴⁶ Lorenz (1983): side 165.

Bergen Arbeiderblad ble midlertidig nedlagt fra 1941, men startet opp igjen etter frigjøringen. Avisen fortsatte å ha en tilknytning til LO og DNA frem til de offisielt brøt med dem i 1984. I 1991 byttet de navn til Bergensavisen.⁴⁷

2.4.4 Bergens Tidende

Bergens Tidende ble etablert i 1868, og har store deler av sin levetid vært tilknyttet partiet Venstre.⁴⁸ Til forskjell fra avisene til DNA og Høyre, var organiseringen av avisene tilknyttet Venstre ikke like toppstyrt, og var i større grad preget av et uforpliktende nettverkssamarbeid. Gjennom dette samarbeidet delte den norske Venstre-avisene seg imellom på artikler.⁴⁹

Kåre Fasting fortalte i *Hundre års kavalkade. Bergens Tidende: 1868 – 1968* fra 1968 at avisen var ment som et talerør for liberale og radikale tanker, og for en middelstand av småborgere og håndverkere.⁵⁰ I likhet med mange andre borgerlige aviser fryktet de at de sosialistiske revolusjonene skulle spre seg til Norge, men i stedet for å betrakte fascismen som et mindre onde, inntok de en sentrumsposisjon, hvor de fordømte både de ytterliggående maktovertagelsene på begge sider.⁵¹ Under andre verdenskrig fortsatte de driften, men under streng kontroll fra okkupasjonsmakten.

2.4.5 Dagen

Dagen ble etablert i 1919 med et klart kristent verdisyn, og vokste ut fra det bergenske bedehusmiljøet, deriblant Norsk Luthersk Misjonssamband (NLM) og Indremisjonsforbundet (ImF). På tross av at koblingen til partipressen ikke var like direkte som arbeiderpressens, hadde avisen klare koblinger til Kristelig Folkeparti (KrF), gjennom å ha oppstått i samme miljø, og gjennom direkte oppfordringer til å stemme på partiet.⁵² På 1930-tallet tok de aktiv avstand fra den tyske nazismen, og la ned driften under okkupasjonen for å unngå å bli nazifisert. Etter krigen gjenopptok de driften, og har fortsatt driften frem til dags dato.⁵³

⁴⁷ Hagen Hartvedt & Skreien (2007): *Bergen Arbeiderblad*. Bergen: Bergen Byarkiv.

⁴⁸ Hagen Hartvedt & Skreien (2001): *Bergens Tidende (BT)*. Bergen: Bergen Byarkiv.

⁴⁹ Skjeldal, Gudmund (2017): *Vestover: Bergens Tidende i 150 år*. Bergen: Cappelen Damm: side 74.

⁵⁰ Fasting, Kåre (1968): *Hundre års kavalkade. Bergens Tidende: 1868 – 1968*. Bergen: J.W. Eides Boktrykkeri A.S.: side 9.

⁵¹ Ibid. side 120-22.

⁵² Kristelig Folkeparti (1934): *Til velgere i Bergen. Oprop fra Kristelig Folkeparti*. Bergen: Dagen.

⁵³ Hagen Hartvedt & Skreien (2009): *DagenMagazinet*. Bergen: Bergen Byarkiv.

2.4.6 Morgenavisen

Morgenavisen ble etablert i 1902, og var opprinnelig etablert som et talerør for politikeren Christian Michelsen (1857–1925). Frem til andre verdenskrig var avisen tilknyttet partiet Frisinnede Venstre (fra 1932: Frisinnede Folkeparti), men falt samtidig under det Persen (1974) omtaler som en «*antiparliamentarisk tradisjon*». I likhet med *Bergen Aftenblad* så man både antisemittiske og antikommunistiske holdninger i avisen, men til forskjell peker Persen på at avisen utover mellomkrigstiden ble radikalisert, og inntok en positiv holdning til NS og en norsk fascisme.⁵⁴

I likhet med *Bergens Tidende* fortsatte avisen driften under krigen, men under sterk kontroll fra okkupasjonsmakten. Etter krigen knyttet avisen sine sympatier til Høyre, noe som de gjorde frem til sin nedleggelse i 1984.⁵⁵

2.5.0 Begrepsavklaring

I denne oppgaven kommer jeg til å benytte meg av en rekke fremmedord og kontroversielle begreper. I introduksjonen til hvert av kapitlene vil jeg etter beste evne forklare de historiske kontekstene, samt definisjonene jeg arbeider ut ifra. Likevel velger jeg å avklare enkelte av begrepene i dette kapitlet, da dette er begreper som er svært sentrale for oppgaven, og som dukker opp i flere av kapitlene. Derfor vil det kunne være nyttig å bla tilbake til denne delen av oppgaven underveis i lesningen.

2.5.1 Antisemittisme og filosemittisme

Antisemittismens definisjon avhenger og varierer av en rekke forskjellige forhold, men idéhistorikeren Trond Berg Eriksen forsøker enkelt å oppsummere det gjennom «*hat som rammer jøder fordi de er jøder*».⁵⁶ Begrepet opprinnelse tilskrives ofte den tyske anarkisten og journalisten Wilhelm Marr (1819–1904). Selv om begrepet dukker opp før hans tid, ble det popularisert etter hans gjentatte bruk av det for å beskrive hans antijødiske holdninger. Marrs første bruk av begrepet var rundt 1880, kort tid før han stiftet *Antisemitenliga*, som var Tysklands første organisasjon spesifikt rettet mot å bekjempe det de oppfattet som den jødiske trusselen mot Tysklands land og kultur. Før den tid hadde han publisert antijødiske verk, hvor «semitt» og «jøde» ble brukt vekselvis, som for eksempel i *Der Sieg des Judenthums über*

⁵⁴ Persen (1974): side 160.

⁵⁵ Hagen Hartvedt & Skreien (2001): *Morgenavisen*. Bergen: Bergen Byarkiv.

⁵⁶ Eriksen (2009): side 7.

das Germanenthum: Vom nicht confessionellen Standpunkt aus betrachtet (1873).⁵⁷ På tross av at flere folkegrupper regnes som etterkommere av semittene, knyttes begrepet «antisemittisme» nærmest utelukkende til hat mot jøder.⁵⁸

Antisemittisme har tatt forskjellige former opp gjennom historien. Betegnelsen har blitt brukt om hat mot jøder som både etniske, kulturelle, nasjonale og religiøse grupper. Den klassiske antisemittismen var opptatt av jøder som et trosfellesskap, og sprang ut fra en teologisk begrunnet skepsis, men slik som Marr sitt eksempel viser, skjedde det en endring mot slutten av 1800-tallet hvor fokuset ble flyttet til jøder som folkegruppe, rase og nasjonalitet. Denne moderne antisemittismen kom til uttrykk på forskjellige måter. Lorenz (2020) forklarer at den moderne antisemittismen ofte kjennetegnes med antimoderne og kulturpessimistiske holdninger, hvor jøden gjøres ansvarlig for det som omfattes som negative utviklinger i samfunnet. Denne antisemittismen har ofte i realiteten lite med jøder og jødedommen å gjøre, men sikrer en flertydelighet og fleksibilitet, hvor ofte kompliserte problemer enkelt kan svares med å peke på jødene som sydebukker.⁵⁹

Lorenz (ibid.) viser også til at antisemittismen flere steder tok en mer radikal form. Denne formen omtaler han som en «nasjonalistisk-rasistisk antisemittisme», som baserer seg på samtidens sosialdarwinistiske tankegodts, hvor antropologiske strukturer ble smeltet sammen med darwinismens biologiske utviklingslover. Resultatet ble et pseudovitenskapelig system, hvor enkelte «raser» ble ilagt egne uforanderlige egenskaper. Denne skiller seg fra andre former for antisemittisme, da jødene ikke lenger kan la seg assimilere eller konvertere vekk fra jødedommen. Jødene blir en permanent trussel, som i ytterste konsekvent må utryddes.⁶⁰ Det bør påpekes at disse forskjellige formene for antisemittisme ikke er gjensidig utelukkende, og i tilfeller er overlappende.

Filosemittisme er det motsatte av antisemittisme, og viser til en vennligstilt innstilling til jøder og jødisk kultur.⁶¹ Begrepet er mindre utbredt enn antisemittisme, og brukes i større grad for å slå tilbake mot anklagere av antisemittisme. Man kan samtidig argumentere for at filosemittisme kan slå over i antisemittisme, da begge bærer likheter i forestillingen om

⁵⁷ Pettersen, Arnfinn (2012): *Hva er egentlig «islamofobi»*. Oslo: Human-Etisk Forbund: side 30.

⁵⁸ Eitinger, Leo, og Axel Strøm (1985): *Mennesker blant mennesker: En bok om antisemittisme og fremmedhat*. Norge: Cappelen Damm: side 7-10.

⁵⁹ Lorenz (2020): side 234-5.

⁶⁰ Ibid. side 246-7.

⁶¹ Det Norske Akademi for Språk og Litteratur (2020): *Filosemittisme*. Norge: NAOB.

jødernes overlegenhet. Det eneste man trenger å gjøre er å slå argumentene fra til fordel for jødene, til noe mot jødene.⁶²

2.5.2 Sionisme og antisjonisme

Sionisme er en kompleks bevegelse med mange utgangspunkt og retninger, som har røtter som strekker seg langt tilbake i historien. I grove trekk omfatter den forskjellige varianter av jødisk nasjonalisme, og syn på forvaltning av en jødisk nasjonalstat. I moderne historie forbindes den ofte med Theodor Herzl (1860–1904), og regnes blant annet som en reaksjon på flere forskjellige eksterne politiske fenomener, deriblant antisemittisme. I tillegg var den en reaksjon på motsetninger innad i de jødiske samfunnene, deriblant assimilasjon og ortodoksi.⁶³ Motpolen til sionisme er «*antisjonisme*», som omhandler motstand mot jødisk nasjonalisme. Antisjonisme er ikke et synonym for antisemittisme, men blir av enkelte brukt for å maskere antisemittiske holdninger og utsagn.⁶⁴

2.5.3 Pogromer

Pogromer er en fellesbetegnelse for blodige forfølgelser av jøder, som ofte oppmuntret eller akseptert av myndighetene. Ordet stammer fra russisk, og kan oversettes til enten ødeleggelse eller herjing. Ordet ble hyppig brukt om en rekke jødeforfølgelser i Russland og Øst-Europa mellom 1880- og 1920-tallet.⁶⁵ Flere pogromer har funnet sted etter dette tidsrommet, blant annet en av de mest kjente: Krystallnatten, også kjent som Novemberpogromen, som fant sted i Tyskland i 1938, og markerte starten på det industrielle folkemordet holocaust.⁶⁶

2.5.4 Konspirasjonsteori

En konspirasjonsteori er en fellesbetegnelse på en rekke ulike forklaringsmodeller på hvordan verden egentlig henger sammen, som ikke nødvendigvis lar seg grunne i fakta. Sentralt i konspirasjonsteorier er synet om at hemmelige og mektige sammensvergelses trekker i trådene og får verden til å gå rundt. Gjennomgående er at disse sammensvergelsene har ondsinnede motiver, og at de står bak en rekke pågående og historiske katastrofer og

⁶² Eriksen, Trond Berg (1980): *Fra antisemittismens historie*. Cappelen Damm: side 498-99.

⁶³ Lorenz (2020): side 265.

⁶⁴ Gjerde, Åsmund Borgen (2018): *Antisjonisme*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

⁶⁵ Foreningen Store norske leksikon (2019): *Pogrom*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

⁶⁶ Hatlehol, Gunnar D, Vibeke Kieding Banik, og Astrid Sverresdotter Dypvik (2019): *Novemberpogromene*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

tragedier. Mange av forklaringsmodellene er løst basert på historiske hendelser, personer og organisasjoner, men avviser offisielle forklaringer og allmennaksepterte sannheter.

Konspirasjonsteorier sliter ofte med en konsis bevisførsel, men tilhengere av konspirasjonsteorier betrakter ofte bevisfravær som en bekreftelse i seg selv.⁶⁷

Statsviter og ekstremismeeekspert Michael Barkun forklarer tilliten til konspirasjonsteorien som en form for «*stigmatiserende kunnskap*», hvor tilhengerne ser på teoriene som noe som har blitt avvist eller undertrykket at de ansvarlig for å opplyse allmennheten.⁶⁸ Barkun deler de forskjellige kunnskapene inn i glemt, forlatt, oversett, forkastet og undertrykket kunnskap.⁶⁹

⁶⁷ Dyrendal, Asbjørn (2000): *Konspirasjonsteorier som virkelighetsforståelse*. Oslo: Human-Etisk Forbund: side 34-36.

⁶⁸ Ibid. side 41-42.

⁶⁹ Dyrendal, Asbjørn (2008): *Undertrykt kunnskap*. Norge: Skepsis.

Kapittel 3: Jøder som ofre

I introduksjonen har jeg presentert hvordan antisemittismen har dype røtter i europeisk historie. Det som er verdt å merke seg her er at antisemittismen kom til uttrykk på forskjellig vis og omfang, avhengig av tid og sted. I mellomkrigstidens bergenspresse ser dette skillet ut til å gå langs landegrense, da det tilsynelatende er få saker om norske jøder, og enda færre som omtaler de negativt. Selv om det ikke er så mange saker, så finner man noen eksempler, blant annet i forbindelse med kronprins Olav og kronprinsesse Märtha sitt bryllup i 1929, hvor de har fått i bryllupsgave et sølvbrett fra «jøder i Norge»⁷⁰, i forbindelse med en bedragerisak fra Kristiania mot «jøden Okonow»⁷¹, og at det i forbindelse med nazistenes jødeforfølgelse blir meldt at det er om lag titusen jøder og jødiske etterkommere i Norge.⁷² Det er derimot ikke mangel på artikler som tar for seg eller handler om jøder utenfor Norge. Disse kommer i alle slags former, og handler om alt fra enkeltpersoner til land og ideologier.

I en del tilfeller trekkes deres jødiske bakgrunn frem, uten at det nødvendigvis er relevant for saken, som eksempelvis i 1924 hvor Morgenavisen skriver om at det i Ukraina er «*død en jøde som ikke har sagt et ord i 30 aar*», som hadde valgt å ikke si et eneste ord etter at konen tilfeldigvis hadde død i en brann.⁷³ I mellomkrigstiden er det flere tilfeller av at Bergenspressen forsøkte å sortere publikum inn etter etniske grupper, som eksempelvis i *Battling Sikis heltemodige kamp i Madison Square Garden, New York* (Morgenavisen, 14. april 1924). Artikkelen handler om en boksekamp med singaleseren Louis Mbarick Fall (1897–1925) og er skrevet som en seiershistorie, hvor Fall både beseirer motstanderen og den amerikanske rasismen. I artikkelen presenteres den etniske sammensetningen på publikumet på følgende måte: «[...] *bastardpublikummet, bestaaende av 50 pct. negrer og negresser; 20 pct. jøder og resten til blanding*».⁷⁴ Hvordan forfatteren har kommet frem til disse tallene nevnes ikke, men fremstår å være tatt på øyemål. Et annet eksempel er fra Bergens Tidende (1918), hvor forfatteren Reidar Øksnevad (1884–1958) skriver at han møtte et par russiske jøder på en fransk konferanse, som han omtaler som «*videnskapens vandrende riddere*».⁷⁵ I kriminalsaker blir jødedommen tilsynelatende konsekvent trukket frem, som for eksempel i Louis Roubaud (1884–1941) sin skildring av rettsaken mot den jødiske poeten og

⁷⁰ Dagen (1929): *Bryllupsprenterne til kronprinsparret. En stor og indholdsrik fortegnelse*. Bergen: Dagen.

⁷¹ Bergen Aftenblad (1922): *Jøden Okonows bedragerier*. Bergen: Bergen Aftenblad.

⁷² Bergen Aftenblad (1933): *Misforstått toleranse*. Bergen: Bergen Aftenblad.

⁷³ Morgenavisen (1928): *Taus i 30 aar*. Bergen: Morgenavisen.

⁷⁴ Morgenavisen (1924): *Battling Sikis heltemodige kamp i Madison Square Garden, New York*. Bergen: Morgenavisen: side 5.

⁷⁵ Øksnevad, Reidar (1918): *En fransk professor*. Bergen: Bergens Tidende.

anarkisten Samuel Schwartzbard (1886–1938), som er på trykk i både Arbeidet og Bergen Arbeiderblad. Rettsaken omhandlet Schwartzbards siktelse for drapet på Symon Petliura (1879–1926), som var ansvarlig for flere pogromer i Ukraina.⁷⁶

Av utenrikssaker, som dukker opp i stort omfang i mellomkrigstiden, finner man saker om forfølgelse av jøder. Dette er historiske episoder som gir forventning om sympati med jøder, og blir meldt mye om i årene rundt første verdenskrig, og i årene etter NSDAPs maktovertagelse i Tyskland. Sammen med neste kapittel vil jeg i dette undersøke om mulige endringer over tid i måten bergenspressen omtaler jøder som ofre.

3.1.0 Pogromenes historiske utvikling

Forfølgelse, internering og massedrap av jøder er grusomheter som gjerne forbindes med andre verdenskrig og holocaust, men er noe som har preget jødernes historie i årtusener. Fra de første dokumenterte jødeforfølgelsen i Egypt i det første århundret etter Kristus, gjennom den europeiske middelalderen, og opp til midten av 1900-tallet, har jødepogromer vært et hyppig fenomen.⁷⁷ I dette kapitlet vil jeg undersøke hvordan bergenspressen skrev om jødepogromer i perioden før Nazi-Tyskland, med særlig søkelys på jødeforfølgelsene som fant sted i Europa rundt slutten av første verdenskrig.

Til å begynne med vil jeg trekke frem en debatt fra Det norske Studentersamfund i 1937, som blir referert i Bergen Arbeiderblad samme år.⁷⁸ Til debatten har de invitert den danske rabbineren Marcus Melchior (1897–1969)⁷⁹, som forsøker å gi et bilde av jødepogromenes historie. Melchior legger til grunn fortellingene i det gamle testamentet, og hevder at jødene til alle tider har vært i konflikt med naboene sine. Årsaken til dette mener han at man finner i religionen selv, som «*preket brorskapets religion: menneskene skulde være en familie og alene tjene en gud*». Videre hevder han at en «*slik enhetstanke måtte fremkalle protest hos samtiden, som var splittet i en rekke barbariske stammer*», og videre da at «*jødene har sett det*

⁷⁶ Roubaud, Louis (1927): *Pogrom-Sabaten i Proskurov*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (NKP) og DNA i Bergen og fylkene.

⁷⁷ Pedersen, Hans P. (2001): *Med ryggen mot muren*. Oslo: Rex forlag: side 15-18.

⁷⁸ Det norske Studentersamfund (1937): *Verden har aldri sett større svindel enn de tyske raseteorier*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

⁷⁹ Bratberg, Terje (2018): *Melchior (slekt etter Marcus Melchior)*. Norge: Foreningen Store norske leksikon.

*som sin oppgave å omvende og samle menneskene for sin tro og sin menneskelighetens idé, var kampgrunnlaget gitt».*⁸⁰

Denne analysen legger til grunn at jødedommen opprinnelig var en misjonerende religion, noe som skiller seg fra moderne jødedom, hvor aktiv misjonering normalt sett ikke er praktisert. Videre forklarer han at begrunnelsen for pogromene over tid har utviklet seg fra religiøse uoverensstemmelser, til å være begrunnet i sosiale uoverensstemmelser, for til slutt å være begrunnet i den moderne raseteori.⁸¹ Dette bildet som Melchior tegner opp passer godt overens med det som kommer frem i denne oppgaven, spesielt de to siste punktene. De pogromene som fant sted i Europa ved slutten av første verdenskrig, ser i stor grad ut til å være begrunnet i forestillinger om at aktuelle samfunnskriser er jødernes skyld, mens de som oppstår i de tyske områdene nærmere andre verdenskrig i større grad er begrunnet i raseteori. Om man legger Melchior sine to siste inndelinger til grunn, og går ut ifra at den moderne jødeforfølgelsen kan deles inn i en sosial-nasjonal og en rasebasert forfølgelse, danner det seg et klart skille mellom jødeforfølgelsene, og hvordan de skrives om i mellomkrigstiden.

I første bolk finner man pogromene som fant sted i land som Russland, Polen og Ungarn. Flere av disse fant sted i en periode hvor store deler av Øst-Europa var preget av kriger – til å begynne med den første verdenskrigen, deretter i ulike borgerkriger mellom røde og hvite armeer. I Oss selv nærmest beskriver Johansen at den nasjonale frustrasjonen som man opplevde etter krigen gjorde at man krevde en syndebukk, og at jødene ble et ypperlig valg her, da å skylde på jødene var en «russisk tradisjon». Videre peker han på den svenske jøden og historikeren Hugo Valentin (1888–1963), som i 1936 omtalte krigen og dens følger som den største katastrofen for jøder siden den jødiske statens undergang.⁸²

I andre bolk finner man forfølgelser som skjer i kjølvannet av den nazistiske maktovertagelsen i Tyskland. Begge deler rapporteres det mye om i bergenspressen, men skiller seg noe i form. Pogromene før nazistenes maktovertagelse meldes i stor grad gjennom telegrammer og kortfattede rapporter, mens det utover 1930 i større grad også meldes gjennom utenlandskorrespondanser og leserinnlegg.

⁸⁰ Det norske Studentersamfund (1937). *Verden har aldri sett større svindel enn de tyske raseteorier*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

⁸¹ Ibid.

⁸² Johansen (1984): side 9-10.

3.2.0 Det russiske tsarregimets fall og pogromer

I 1916 og 1917 kan man finne flere artikler som enten nevner eller tar for seg pogromer og forfølgelser av den jødiske befolkningen i Russland, både historiske og dagsaktuelle hendelser. I samme periode så man slutten av det russiske tsarveldet, som hadde opplevd en synkende oppslutning over lengre tid. Noe av denne misnøyen kom til uttrykk i bergenspressen, og man finner blant annet en uttalelse undertegnet en rekke nasjonale grupper i Russland i Bergens Tidende i 1916. Uttalelsen er signert en gruppe «[...] *repræsentanter for undertrykte folk og fremmede religionssamfund i det russiske riket [som] anklager den russiske regjering for hele den civiliserte verden og ber om beskyttelse mot tilitetgjørelse*». ⁸³ Uttalelsen er utformet slik at hver av de inkluderte nasjonalitetene enkeltvis presenterer sine anklager mot det russiske regimet, før de avslutningsvis kommer med den følgende oppfordring til verdenssamfunnet: «*Derfor roper vi: Hjælp os! Red os fra den truende undergang!*» ⁸⁴ De jødiske representantene som har vært med på å formulere oppropet beskriver noe som kan betraktes som et sakte folkemord, med et særlig søkelys på en undertrykkelse av det kulturelle.

«Vi russiske jøder har maattet døie ondt som intet andet folk paa jorden. Vi utsættes for at gaa fysisk og intellektuelt til grunde. Man hindrer os i at besøke skoler og universiteter. Vi er trængt sammen paa visse omraader og prisgit stigende fattigdom og elendighet. I blodige pogromer har man git pøbelens dyriske instinkter frit spillerum mot os. Paa grund av krigen er hundretusener av os blit jaget bort til fremmede egne, og mange tusener er derved kommet i elendighet. Vore hus er blit plyndret, og daglig lider vaare brødre den bitreste nød». ⁸⁵

Lignende bekymringer for jødernes situasjon finner man også i Arbeidet, som samme år trykket en tekst fra den russiske forfatteren Maksim Gorkij (1868–1936), hvor han tar for seg den russiske jødeforfølgelsen ved starten av 1900-tallet. Her forklarer han hvordan de russiske lovene har lagt opp til en forskjellbehandling mellom andre russere og jøder, og at jøder blir fremstilt som et «*daarlig folk*». Dette kontrer han med å hevde at jøder er mindre kriminelle enn de øvrige nasjonale gruppene. Ifølge Gorkij er antisemittismen et forsøk på å drive splitt og hersk, og tar til orde for at alle nasjonaliteter burde forenes mot krigen, men at «*vor klassefiende som frygter alt dette, hidser de forskjellige folkeslag paa jøderne for at hindre*

⁸³ Undertrykte folks protest mot det russiske styre (1916): *En appel til menneskeheten*. Bergen: Bergens Tidende.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid.

klassekampen». Dette poenget gjentas også senere i teksten: «Hvad der egentlig sigtes til naar man kaster al skyld paa jøderne? Jo, naar folket engang vaakner til fuld og klar bevissthet, vil man rope til det: - Slaa løs paa de fremmede folkeslag, slaa jøderne!» Mot slutten av teksten advarer han om at denne splittelsen og agitasjonen mot jødene, til syvende og sist vil ramme den øvrige befolkningen: «Folket bør huske at misforstaaelser og pogromer og fiendskap til hverandre i denne vor farlige tid først og fremst vil bli skjæbnesvanger for folket selv».⁸⁶

Det er bred dekning av pogromene i både arbeider- og borgerpressen. I tillegg til appellen fra de russiske folkegruppene, hadde Bergens Tidende en rekke artikler om hendelsene på trykk. Deriblant finner man *Den russiske revolusjon* (BT, 20 mars 1917), skrevet av historikeren Johannes Peter Lindbæk (1872–1919)⁸⁷, hvor han blant annet tar for seg tsarveldets jødeforfølgelser frem mot februarrevolusjonen i 1917.⁸⁸ Samme temaet dukker opp i *Rusland og vestmagterne* (Bergens Tidende, 13 juni 1917), skrevet av forfatter og politiker Ella Anker (1870–1958). Anker var i sin livstid medlem av blant annet Venstre, Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti (NSA) og DNA, men var på dette tidspunktet medlem av sentrumpartiet Arbeiderdemokratene.⁸⁹ Artikkelen hennes er en del av en debattserie mellom henne og professor Buschbell om forholdet mellom Russland og de europeiske statene under krigen og revolusjonen. Her går hun langt i å anklage tyskere som folkegruppe for å være skyldig i samtlige moderne jødeforfølgelser, og skriver blant annet:

«I næsten hver jødisk progrom har den drivende aand været en person av tysk oprindelse. Pogromsystemet som en antidose til revolutionære bevægelser ble først opfundet av von Plehve i 1882 efter mordet paa tsar Alexander II. Plehve var da oberpolizeimeister i Warchau. Den første pogrom av nyere dato blev iverksat av von Raaben».⁹⁰

Dette er mildt sagt noen spesielle påstander, da den russiske Vjatsjeslav von Plehve (1846–1904), ikke hadde noen tilknytning til Tyskland. Det er derimot riktig at han var sentral i drapsetterforskningen på tsaren, og at han senere unngikk å gripe inn i de russiske pogromene i 1903, men det er også verdt å nevne at han samme år møtte med Theodor Herzl etter Chisinau-pogromen, og videreformidlet et forslag om en jødisk stat i Palestina til tsaren.

⁸⁶ B., Rebekka; Maxim Gorki (1916): *Maxim Gorki om Ruslands ? politik*. Bergen: *Arbeidet*.

⁸⁷ Slekt og Data; Arkivverket (2014): *Eidsvollmennes etterkommere: Lindbæk, Johannes Peter*. Oslo: Eidsvollmennes etterkommere.

⁸⁸ Lindbæk, Johannes Peter (1917): *Den russiske revolusjon*. Bergen: *Bergens Tidende*.

⁸⁹ Høyer, Svennik (2009): *Ella Anker*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

⁹⁰ Anker, Ella (1917): *Rusland og vestmagterne - svar til professor Buschbell*. Bergen: Bergens Tidende.

På tross av at General Von Raaben tilsynelatende var en viktig skikkelse i russisk politikk, er det lite tilgjengelig informasjon om han. Hvorvidt han skal ha hatt tyske aner, har jeg heller ikke greid å oppdrive informasjon om. Det som kan stadfestes er at han som senatsmedlem og guvernør i Chisinau var en sentral skikkelse i Chisinau-pogromen, noe som skal ha resultert i at han ble avsatt og fratatt posisjonene sine.⁹¹

3.3.0 Pogromer og bolsjevikene

Bergenspressen fortsatte å skrive om hvordan jøder hadde det i Russland også i tiden etter den russiske revolusjon. Fokuset var da ofte på hvordan de nye makthaverne behandlet jødene. Bildet som ble tegnet varierte nå mer enn tidligere, avhengig av hvilke aviser som meldte det.

I den borgerlige pressen blir bolsjevikene ved flere anledninger anklaget for å være delaktige i jødeforfølgelsene. Eksempelvis i *De siste jødeforfølgelser* (Dagen, 14. januar 1920) blir bolsjevikene anklaget for å ha vært delaktig i en pogrom som hadde resultert i 10 000 drepte. Disse skal ha blitt startet av troppene til Anton Denikin (1872–1947), og vært begrunnet med at jødene hadde bistått bolsjevikene. Her blir det meldt om at «*bønderne gik fra hus til hus og skar halsen over paa jødene*». Bolsjevikenes deltagelse skal ikke ha vært like direkte som Denikins tropper, og skal ha skjedd gjennom at de skal ha siktet ut alle som ikke var løsarbeidere som en del av borgerskapet.⁹² Et annet eksempel er *Jødeprogrom (sic!) i Mohilev* (Bergens Tidende, 7. desember 1922, som er hentet fra avisen Stockholmstid, hvor det meldes at Den røde arme skal ha deltatt i en pogrom i den hviterussiske byen Mahijow. Her blir det meldt om at jødiske butikker og leiligheter ble plyndret, og at 6 jøder skal være drept, og 21 såret. I tillegg meldes det at pogromene først skal ha stanset etter at det ortodokse presteskapet grep inn og roet ned situasjonen.⁹³

I arbeiderpressen får bolsjevikene og den røde arme i større grad æren for å beskytte og hjelpe jødene. I en artikkel fra Arbeidet i 1928 meldes det at sovjetiske myndigheter har igangsatt kampanjer mot antisemittisme. Det skrives blant annet at det blant landets arbeiderklasse finnes forestillinger om at jøder ikke er en del av arbeidsstokken, at «*under Sovjet-styret domineres skolene av jødene*», og at «*Moskvas befolkning består for det meste av jøder*». Dette er forestillinger som forfatteren tar på seg å motbevise, hovedsakelig gjennom bruk av statistikk. Samtidig er innsender opptatt av å vise til at den jødiske befolkningen i

⁹¹ NTB (1903): *Telegrammer til Bergens Tidende*. Bergen: Bergens Tidende.

⁹² Privat til Dagen (1920): *De siste jødeforfølgelser*. Bergen: Dagen.

⁹³ Fra Helsingsfors til Stockholmstid (1922): *Jødeprogrom i Mohilev*. Bergen: Bergens Tidende.

Sovjetunionen har fått det betydelig bedre etter revolusjonen, og stiller seg i kontrast til forholdene «*under tsarismens tid*». Ikke nok med det men de hevder også at «*ikke engang zionismen med dens betydelige finansielle hjelpemidler har oppnådd så viktige resultater i Sovjet-makten*», som det kommunistene har.⁹⁴

Et lignende skille mellom borger- og arbeiderpressen ser man også i reportasjer om pogromer utenfor Russland, spesielt i områder påvirket av den russiske borgerkrigen, og hvor det foregikk kamper mellom røde og hvite.

3.4.0 Jødepogromer i Ungarn

Johansen (1984) hevder at på tross av at ungarske jøder i stor grad kjempet med Ungarn under krigen, og ble omtalt som «*dårlige jøder, men gode ungarere*», var ikke de unntatt beskyldninger om å ha vært illojale da nederlaget var et faktum.⁹⁵ Ikke nok med det, men ser man til Arbeidet i 1920, blir de borgerlige og den hvite arme beskyldt for å stå bak utstrakte pogromer i perioden.⁹⁶ I en lengre artikkel skrevet av den ungarske, sosialistiske politikeren Zsigmond Kunfi (1879–1929), beskrives situasjonen som dyster. Landet hevdes styrt av en «*røver- og morderbande av offiserer og det med dem beslektede «vaaknende Ungarn*», bestående av mellom 15 og 20 tusen mennesker, som kun kan stanses ved hjelp av utenlandsk innblanding. Han forteller videre hvordan jøder har blitt bortført, kastret, voldtatt og drept. Deler av denne forfølgelsen skal ifølge Kunfi ha blitt provosert frem av at den borgerlige siden i Ungarn skal ha følt seg truet av sosialister: «*For å bekjempe denne stemning som kunde bli farlig for hele den hvite terrors system, blev der sat i scene en omfattende jødeforfølgelse*».⁹⁷

Kunfi trekker frem en rekke eksempler på hvordan jøder i Ungarn ble behandlet. En spesielt ille episode som han viser til handler om en jødisk lærling på 16 år, som skal ha blitt anklaget for å være «*jødebolsjevik*» på et innkrevingsoppdrag, noe som skal ha medført at han ble «*gjennemptryglet*». Ungdommen skal ved et senere, lignende oppdrag ha blitt arrestert: «*Han spurte hvad som var i veien og notaren erklærte at den elendige jødekommunisten hadde opført sig uforskammet ovenfor ham. Terrortroppernes kommandant lot nu den 16-aarige gut*

⁹⁴ D., L. (1928): *Anti-semitismen i Sovjet-Unionen*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (NKP).

⁹⁵ Johansen (1984): side 10.

⁹⁶ Kunfi, Zsigmond (1920): *Den kristelige regjeringens kunsts metoder*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

⁹⁷ Ibid.

*kaste i fængsel».*⁹⁸ De neste dagene skal gutten ha blitt tvunget til å danse og underholde en forsamling med offiserer, før han noen dager senere ble funnet kastrert og «*skrækkelig tiltredt*» i en grøft ved Donau. Selv om Kunfi som en politisk aktør ikke kan betraktes som en nøytral part, blir oppløpet til forfølgelsen bekreftet i avisen Dagen året i forveien. Her har de valgt å beskrive forløpet som en «*masseinvandring av jøder*», som vil bli ordnet med utvisninger, interneringer og razziaer:

*«Likesom tidligere i Berlin har nu ogsaa myndighetene i Budapest som følge av den tiltagende bolignød og mangel paa næringsmidler set sig nødt til at hindre masseinvandring av jøder. Disse blir nu utvist eller internert. Det vil ogsaa bli forestat en razzie for at befri hovedstaden for den store mængde urolige elementer».*⁹⁹

Denne omtalen av hva som skulle utvikle seg til å bli en jødeforfølgelse er rimelig nøytral, og fremstiller forfølgelsen som et sikkerhetstiltak. Dette skiller seg fra andre avisers omtale, som eksempelvis Arbeidet, hvor de i desember 1920 meldte om «*en forferdelig pogrom gjennom Budapests gater*». Her legger Arbeidet klart skylden på utøverne av volden, deriblant militser og «*Officerterroristene*». De forteller videre at pogromen ble utløst etter en demonstrasjon mot ratifisering av fredstraktaten, arrangert av *Okhranaen*, og blir beskrevet som et samarbeid mellom den militante høyresiden og offentlige myndigheter. Politiet blir anklaget for å ha skygget banen og latt «*disse bestiale forteclser*» utspille seg.¹⁰⁰

3.5.0 Jødepogromer i Polen

I likhet med i Russland og Ungarn, ble det meldt om pogromer i Polen, som Johansen (1984) utpeker som spesielt ille.¹⁰¹ De første av disse starter i 1919, og blir i stor grad meldt gjennom telegrammer og kortere artikler. Et tidlig eksempel finner man i Morgenavisen, hvor det i et telegram fra Warszawa meldes at det har funnet sted flere jødeforfølgelser. Det meldes blant annet at 70 jøder skal ha blitt drept i den ukrainske byen Berdysjiv. Utover dette gis det ikke noe mer informasjon om hvem som skal stå bak dette.¹⁰² Senere samme år meldes det i artikkelen *Jødeforfølgelserne i Polen* (Morgenavisen, 7. juni 1919) om at det under en debatt i det britiske underhuset er kommet frem bekymringer om det har forekommet «*antisemittiske*

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Privat til Dagen (1919): *Jødeforfølgelse*. Bergen: Dagen.

¹⁰⁰ Arbeidets specialkorrespondent (1920): *Panik og anarki i Budapest*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

¹⁰¹ Johansen (1984): side 10.

¹⁰² Morgenavisen (1919): *Jødeforfølgelser i Warschau*. Bergen: Morgenavisen.

Uroligheter i Polen og i de Distrikter, som var besat af Polakker». ¹⁰³ Året etter kan avisen Arbeidet melde om at det har forekommet pogromer i Polen. ¹⁰⁴ Disse skal være utført under ledelse av den polske generalen Lucjan Żeligowski (1865–1947), som var leder av den kortlevde Republikken Midt-Litauen. ¹⁰⁵ I artikkelserien *Zionismen* (Dagen, 21. og 25. april 1921) forsvarer pogromene med at jødene i stor grad har tatt makten i Tyskland og Russland, og at de «i Polen holdes de nede bare ved en hensynsløs forfølgelse ...». ¹⁰⁶

De antisemittiske angrepene i Polen fortsatte helt inn i andre verdenskrig. Bergen Arbeiderblad kan i 1937 melde at Polen nå er på vei til å «tre inn i de fascistiske staters rekke», under ledelse av marskalk Edward Rydz-Śmigły (1886–1941). ¹⁰⁷ Bergen Arbeiderblad anerkjenner i denne artikkelen at Polen har hatt en historie med pogromer og statlig antisemittisme, men har en naiv tilnærming til det nye regimets politikk mot jødene:

«I denne anledning har det vært tendenser til å slå et slag mot jødene. De skulle reduseres til en annenrangs del av befolkningen med innskrenkede forfatningsrettigheter, men man har gitt opp denne tanke. Antisemittismen vil ikke forekomme på den nye bevegelsens program. Derimot står oberst Becks erklæring i Genève fremdeles ved makt. Han sa som kjent at løsningen av det jødiske problem når det gjelder Polen må skje ved masseutvandring i løpet av en del år». ¹⁰⁸

Dagen melder også om jødepogromer i 1937, men melder også om at nazistene ikke skal ha noe med disse å gjøre, og at de tvert om ønsker å anholde de ansvarlige. ¹⁰⁹ I Polen ser man altså at det er en større kontinuitet i jødeforfølgelsen. Imens reportasjer om jødeforfølgelser i Russland og Ungarn avtar etter de første årene etter første verdenskrig, ser de ut til å blomstre opp igjen når man nærmer seg andre verdenskrig. Denne gangen skjer det i større grad i forbindelse med fremveksten av fascismen, som jeg tar for meg i det kommende kapittelet.

¹⁰³ Morgenavisen (1919): *Jødeforfølgelserne i Polen*. Bergen: Morgenavisen.

¹⁰⁴ Rosta (1920): *Jødepogromer i Vilna*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

¹⁰⁵ The Editors of Encyclopædia Britannica (2021): *Vilnius dispute*. USA: Encyclopædia Britannica.

¹⁰⁶ Norvik, J. (1921): *Zionismen I og II*. Bergen: Dagen.

¹⁰⁷ Lundbo, Sten (2020): *Edward Śmigły-Rydz*. Oslo: Store norske leksikon.

¹⁰⁸ Privat til Bergen Arbeiderblad (1937): *Polen på randen av fascismen*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁰⁹ Dagen (1937): *Jødefiendtlige demonstrasjoner i Danzig by*. Bergen: Dagen.

3.6.0 Palestinamandatet som løsning på pogromene

Som en løsning på undertrykkelsen og pogromene jødene opplevde, ble det i mellomkrigstiden løftet frem forslag om å tildele dem en egen nasjonalstat. I likhet med mange andre nasjonaliteter som hadde vært underlagt stater, så man tidlig på 1900-tallet fremveksten av en jødisk nasjonalisme. Bevegelsen som fikk navnet sionismen, ble grunnlagt av den østerisk-jødiske journalisten Theodor Herzl. I likhet med andre prominente bevegelser, ble det også av sionistene organisert større møter og konferanser. En slik konferanse kan man lese om allerede i *Arbeidet* i 1919, hvor de kan fortelle at 400 jøder møttes på vegne av USA sine 3 millioner jøder, for å diskutere muligheten for en fremtidig jødisk nasjonalstat i Palestina. Artikkelen forteller at denne staten er tiltenkt som et britisk protektorat, tilsluttet Folkeforbundet. De melder også at kongressen nedsatte et utvalg på 7 representanter, som skulle reise til Europa for å diskutere samarbeid med Europas jødiske befolkning. Det står også at de ønsker å sette søkelys på undertrykkelse av politiske og religiøse rettigheter, og undertrykkelsen av jøder i Russland, Polen og Romania.¹¹⁰

Diskusjoner om Palestinamandatet og en jødisk nasjonalstat forsetter gjennom hele mellomkrigstiden. I en notis sendt fra London, 9. juni 1931, kan *Bergen Arbeiderblad* melde om at Folkeforbundet, med tillatelse fra den britiske regjeringen, har kommet med en endelig dom om eierskapet til Klagemuren i Jerusalem. Klagemuren er ruinene av Salamos, Serubabels og Heredots templer, og er regnet som en av jødernes helligste plasser. Ifølge notisen fastslår rapporten at det er «*muhamedanerne*» som har enerett på muren, men at jødene har rett på å bruke den til gudstjenester.¹¹¹ Fra gammelt av brukte man ofte «*muhamedaner*» om muslimer, men i denne sammenheng må det forstås som palestinere eller arabere.

Foruten å melde om at det diskuteres slike og lignende løsninger på jødeforfølgelsen, begrenser bergenspressen seg i stor grad til å være en nøytral part. Avisene tar ikke videre stilling til debatten, og det er ikke før ved fremveksten av den nazistiske jødeforfølgelsen at bergenspressen inntar en mer aktiv rolle.

¹¹⁰ *Arbeidet* (1919): *Den fremtidige jødestat i Palæstina*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

¹¹¹ *Bergen Arbeiderblad* (1931): *Muhamedanerne tilkjent eiendomsretten til klagemuren i Jerusalem*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

3.7.0 Oppsummering av kapittelet

Bergenspressen reportasjer om pogromer i mellomkrigstiden er i de fleste tilfeller hentet fra telegrammer, eller gjenfortellinger fra utenlandske nyhetskilder. Pogromene som meldes om stammer nesten utelukkende fra den østlige delen av Europa, med stor overvekt av Russland, Polen og Ungarn. Selv om sakene som oftest har en nøytral fremtoning, og ikke direkte tar stilling til forfølgelsen, utenom at den har funnet sted, fremstilles jødene nærmest konsekvent som ofre i samtlige av de bergenske dagsavisene. Dette har mye med temaet å gjøre, og at de er objektet i en forfølgelse, heller enn et handlende subjekt. Dette skiller seg dog fra funnene til Simonsen i bondeavisen Namdalen, hvor jødene ved flere tilfeller omtales som en del av en «invasjon».¹¹² Det nærmeste jeg har funnet slike fremstillinger er hos Dagen, som omtaler starten av Ungarns pogromer som tiltak for «at hindre masseindvandring av jøder»¹¹³, og de polske pogromene som et tiltak for å hindre en jødisk maktovertagelse.¹¹⁴

På tross av dette er det enkelte forskjeller på hvordan pogromene blir omtalt. Her er det som oftest forskjeller på hvem som blir utpekt som ansvarlige og delaktige. Ganske konsekvent i arbeiderpressen er det nasjonalister, diverse bander eller andre motstandere av bolsjevikene som får skylden for pogromene. Det er stort sett de samme gruppene som blir utpekt som ansvarlige for jødeforfølgelsene i de borgerlige avisene, men ved noen tilfelle blir også bolsjevikene utpekt som skyldige eller delaktige i drap og undertrykkelse av jøder – enten indirekte eller direkte. Som en løsning for å få stanset forfølgelsen, blir en egen jødisk nasjonalstat løftet frem, noe som også diskuteres i bergenspressen.

¹¹² Simonsen (2009): side 90.

¹¹³ Norvik, J. (1921): *Zionismen I og II*. Bergen: Dagen.

¹¹⁴ Privat til Dagen (1919): *Jødeforfølgelse*. Bergen: Dagen.

Kapittel 4: Fascismen og antisemittisme

Etter hvert som støvet fra den første verdenskrigen begynte å legge seg, så man dannelsen av flere nye grupper, som tok opp kampen om å bygge opp verdenssamfunnet på nytt. En av disse var en relativt ny og diffus gruppe som omtalte seg som fascister. I dette kapitlet vil jeg forsøke å forklare hvem denne gruppen var, hvordan de og deres syn på jødene ble oppfattet av bergenspressen, med hovedvekt på perioden etter 1930.

I mellomkrigstiden tok fascistiske og høyreautoritære bevegelser makten i flere europeiske land. Felles for flere av disse landene var en opplevd identitetskrise som følge av den første verdenskrigen. I Italia tok Benito Mussolini makten i 1922, i Portugal tok António de Oliveira Salazar makten i 1932, i Tyskland tok Adolf Hitler makten i 1933, og i Spania tok Francisco Franco makten i 1936. I de fleste andre europeiske land ble det etablert partier og organisasjoner inspirert av disse. På tross av at regimene utartet seg på forskjellige måter, både i form av maktutøvelse, og utvikling av statsform, regnes de som en del av samme bevegelse.¹¹⁵

Fascismen som ideologi kan til tider være vanskelig å definere, da fascistiske organisasjoner og tenkere over tid har skilt seg radikalt fra hverandre i teori og praktisk politikk. Forståelsen av fascismen har også endret seg over tid. Blant den moderne forståelsen av fascismen er Roger Griffin og Robert Paxton sentrale. Griffin peker på at det er vanskelig å definere fascisme med utgangspunkt i felles ideologiske komponent, og at det dermed kan være vanskelig å lande på en perfekt definisjon av fascisme som dekker alle de forskjellige variasjonene. Paxton peker på at det er mer nyttig å betrakte fascisme som et nettverk av ulike tendenser, heller enn en fast kjerne.¹¹⁶ Griffin mener at fascisme kan defineres ut fra en felles mytisk kjerne, som i sine forskjellige avarter søker seg til nasjonal gjenfødelse: «*Fascism is a genus of political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultranationalism*».¹¹⁷

4.1.0 Ragnar Vold om den gryende fascismen

Ønsker man seg et eksempel på norsk presses forståelse av mellomkrigstidens fascisme, kan man vende blikket til Ragnar Vold (1906–1967). Vold jobbet blant annet som journalist i

¹¹⁵ Paxton, Robert O. (2004): *The Anatomy of Fascism*. New York: Vintage books: side 56-7, 78.

¹¹⁶ Ibid. side 207.

¹¹⁷ Fjeld, Axel (2020): *Frå avgrunn til platå: Attføring, fantasier og begjær i fascismen*. Bergen: Universitetet i Bergen (UiB).

Dagbladet, og var tidlig ute med å advare om fascismen, den moderne antisemittismen, og deres mulige fatale konsekvenser.¹¹⁸ I mellomkrigstiden hadde Vold flere artikler på trykk blant annet i Bergen Arbeiderblad og Bergens Tidende, hvor han tok for seg fascismen og nasjonalismen i Tyskland. I teksten «*Fascisme eller demokrati?*» (Bergens Tidende, 28. desember 1929) skriver Vold om hvordan man ser en økende mistillit mot demokratiet på den tyske høyresiden. Vold siterer i teksten Stalhelms «*berømmelige påskebudskap*», hvor det fremkommer at de «*hater med hele vår sjel den statsform som nu råder, dens form og innhold, dens vorden og vesen*», og at de videre vil innføre et «*nasjonalt folkestyre, og gi de beste menn makten*», som «*selvfølgelig [er] dem selv*».¹¹⁹

I Vold sin definisjon av fascismen er søken om en svunnen storhetstid sentral. I motsetning til andre nasjonalistiske, autoritære og konservative bevegelser i Tyskland, er det kun nazistene han mener kan beskrives som fascistiske. Han skriver videre at i motsetning til de andre bevegelsene står «*dette hyper-reaksjonære partis velgere vesentlig av folk fra de lavere samfundslag, lutfattige hjemmearbeidere, småbønder og jordarbeidere, hvis de da ikke hører til den klasse, som krig og inflasjon skapte i Tyskland, den proletariserte middelstand*». Denne forståelsen av nazismens velgergrunnlag skiller seg fra noe fra en beskrivelse han skal ha presentert for Oslo Unge Venstre i april 1933, hvor «*forutan millom den reaksjonære del av bøndene er det serleg millom middelklassen, kontor- og forretningsfolk, forutan millom offiserane, at facsisma har si misjonsmark*».¹²⁰ Vold ser også forestillingen om et svik mot nasjonalstaten og antisemittismen som sentral i nazismen:

«*Nasjonalsosialistenes taktikk er kort og godt: Det hat som sosial nød, opeggelsen av rasehat og primitiv revanchenasjonalisme skaper, må prosiseres på demokratiet. De sier: Demokratiet lefter med «fiende». Det er derfor skyld i den sosiale nød. For reiser vi oss mot fienden, vil det bli bedre tider i landet. Demokratene er altså ikke bare skyld i at dere sulter - de forråder også fedrelandet og utleverer det til «den internasjonale jødekapital*».¹²¹

Vold er klar på at antisemittismen ikke er unikt nazistene, men noe man finner flere steder på den tyske høyresiden. I *Nasjonalistreaksjonen i Tyskland* (Bergens Tidende, 20. desember 1929) kommer han med flere konkrete eksempler, og siterer blant annet «*den høiedlede Frau*

¹¹⁸ Dahl, Hans Fredrik (2009): *Ragnar Vold*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

¹¹⁹ Vold, Ragnar (1929): *Fascisme eller demokrati?* Bergen: Bergens Tidende.

¹²⁰ Bergsvik, Kornelius Olai (1933): *Stortingsvalet i år - Kva det gjeld VII: Dei politiske partier og folkestyret*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹²¹ Vold, Ragnar (1929): *Nasjonalistreaksjonen i Tyskland*. Bergen: Bergens Tidende.

Rittergutbesitzin von Buddenbrock und Letmannsdorff», som skal ha uttalt at «før krigen regjertes vi av tyske menn, idag av jøder. De er ikke mennesker, men uslinger [...] Vi vil ikke lenger styres av krumneser, krushårede og plattfötter, og aller minst av Grzesinkski, denne uekte sønn av jøden Cohn». I tillegg trekker han frem nazisten «Grev [Ernst] Reventlow» (1869–1943) sine bemerkninger om Gustav Stresemann (1878–1929), som han beskriver som en «lykkejeger», «landsforræder», og et «betalt redskap for den internasjonale jødekapital».¹²²

Vold sin forståelse av fascismen er at den har sin grobunn i økonomisk og sosial nød, og at de som tiltrekkes fascismen like gjerne kunne blitt kommunister, da de er tiltrukket «ansvarsløse demagoger». Som en kur for den fascistiske trusselen, presenterer han sosialliberalismen, og spør at fascismens vekst er på vei til å snu:

*«Ja, det er grotid for liberalismen i Europa nu! Strømmen har vendt sig. Men så må også venstrepartiene forstå sin besøkestid. De skal vise, at bare venstre kan føre frihetspolitikk, at bare liberalismen fører frem til det virkelige klassløse samfund. Det kan hverken de sosialistiske eller konservative klassepartier skape!»*¹²³

Samtidig advarte han norske liberalister om at de også kan falle for fascismen, og gjøre samme feil som Venstre sitt tyske søsterparti, som inngikk regjeringssamarbeid med NSDAP.¹²⁴ Denne brodden mot borgerlige partier, kombinert med den prinsipielle motstanden mot fascismen, og forsvaret av fagbevegelsen, gjorde han velkommen i arbeiderpressen, på tross av at han var en «borgerlig journalist». I 1933 trykket Bergen Arbeiderblad en sak fra Dagbladet, hvor Vold intervjuet interne flyktninger fra en hemmelig adresse i Berlin. Her videreformidler han terroren jøder og sosialister allerede opplevde under NSDAPs første år ved makten.¹²⁵ Intervjuobjektene kan fortelle om at nazistene «forfølger oss som ville dyr, som man kan mishandle av lyst, ja nettop av lyst», og at flere av de som har søkt tilflukt er sterkt fysisk og psykisk preget av torturen de har opplevd. Store deler av artikkelen består av intervjuer med to menn som hadde blitt arrestert av Sturmabteilung (SA), som han vekselvis bytter mellom å snakke med. Han ene, en ung jødisk mann, som blir beskrevet som «rastløs», med «sorte, gnistrende øyne». Han skal ha blitt arrestert allerede dagen etter valget,

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Bergsvik (1933).

¹²⁵ Vold, Ragnar (1933): Forferdede inntrykk av nazi-terroren i Tyskland. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

og er tydelig preget av det han har opplevd, og forteller med en «hes og hateful» stemme, som får det til å gå «koldt nedover ryggen» til Vold:

«Og så kan De skrive, at når vi en gang, når vi en gang skal hevne dette, når vi skal hevne dette [...] Nu vet jeg hvad h a t er [...] Der kommer en dag efter denne! Når det hat som brenner i hjemmene på denne kant av byen, når det regnskap skal gjøres op, som i disse dager er opstilt, når de drepte og mishandlede skrever soning, da, da da!»¹²⁶

De andre er en mann som hadde blitt plukket opp av SA sammen med flere arbeidskollegaer, med mistanker om å være kommunister. Når Vold avslutningsvis spør han om det har blitt bedre de siste dagene, får han følgende svar:

«Bedre, bedre! Det er snart ikke flere å fengsle! Nu har man hugget kloen i de fleste, og så gjelder det bare i en fart å få laget passende lovbestemmelser, så man «legalt» kan terrorisere videre. Det er slutt på den uordnede «spontane» terror. Men nu kommer den som er verre: Den som regjeringen organiserer med rettsapparatet! Tyskland skal forvandles til en eneste stor tukthusstat ...».¹²⁷

Svaret Vold får er et dystert et, men som tiden skal vise, en presis spådom om fremtiden. Vold har allerede tidlig etter nazistenes maktovertakelse dannet seg et bilde over fascismen og nazismen, deres jødesyn, arbeidsmetoder, og hva som venter seg i fremtiden. Det var han ikke alene om.

4.2.0 Tysk jødeforfølgelse og opptrapp til andre verdenskrig

Etter NSDAP sin maktovertagelse i 1933 ble det naturligvis en økt interesse for hvilken retning Tyskland som nasjon var på vei, og hvilke følger det ville få for landets minoritetsbefolkning, og etter hvert den ikke-germanske befolkningen i de nærliggende landene. Mot slutten av 1910-tallet, etter den russiske revolusjonen, og de påfølgende sosialistiske revolusjonsforsøkene i Europa, var det en liten økning i artikler om jødeforfølgelser. Dette kommer til uttrykk blant annet gjennom at antallet artikler gikk fra å ligge rundt titallet, til å øke til over 40 artikler. Dette blekner derimot om man setter det opp mot økningen man så etter 1932, hvor man plutselig hadde hvert år hadde flere saker om

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

pogromer skrevet i løpet av ett år, som man hadde de to forrige tiårene sammenlagt.¹²⁸ Selv om den fascistiske bevegelsen ikke hadde konsolidert et svar på «*jødespørsmålet*», var antisemittismen en sentral del av NSDAPs verdenssyn. NSDAP støttet seg på det som Lorenz (2020) beskrev som en «*nasjonalistisk-rasistisk antisemittisme*», hvor jødene, i likhet med andre «*raser*», blir tilskrevet naturlige og uforanderlige egenskaper. Med dette synet blir de oppfattede problemene hos jødene noe som ikke bare kan assimileres bort.¹²⁹

Allerede i 1930 hadde Dagen et «*nedslående*» portrett fra den danske avisen Politiken om Hitler, hvor NSDAP beskrives som diktatorisk og utpreget antisemittisk. Det fortelles at de ønsker å bekjempe den «*jødisk-materialistiske ånd*», og siteres på følgende:

*«I løpet av det 19. århundrede kom ledelsen av både den internasjonale kapitalisme og den internasjonale marxisme på jødenes hender. Høifinanser, der styrer statene, og demagogene, der regjerer folkene, er overalt jøder. Å overvinne disse, å uskadeliggjøre dem, er vårt viktigste mål. Da først er veien banet for et tysk rike.»*¹³⁰

På tross av at journalisten blir forsikret om at Hitler ikke er noen Mussolini, og at «*det er nu ingen far for, at han opkaster sig til diktator*», er han bekymret for det som beskrives som en «*krigsvilje*» mot jøder og andre oppfattede motstandere.¹³¹ Dette negative synet på nazistene skiller seg fra det som kom til uttrykk i Morgenavisen og Bergen Aftenblad. Persen (1974) peker på at Morgenavisen igjennom mellomkrigstid betraktet de fascistiske maktovertagelsene som en sammenslutning av gode samfunnskrefter mot trusler som «*bolsjeviker, kommunister, anarkister og andre samfundsøydarer*», og noe Norge burde ta lærdom av.¹³² Nazi-Tyskland sin ekspansjonspolitikkk blir dessuten forsvart, det nye livet under nazistene hyllet i reiseskildringer, og reaksjoner på nazistenes undertrykkelse sett på angrep på deres forsøk i å bygge opp igjen et forsvunnet samfunn.¹³³ Man finner flere eksempler på dette i flyger, journalist og senere NS-medlem Tryggve Gran (1888–1980) sine reiseskildringer i Morgenavisen (1933), hvor han omtaler sentrale nazister som helter, og lovpriser NSDAP sine utrenskning av marxister.^{134, 135} Dessuten trykket Morgenavisen samme år et påstått upolitisk leserinnlegg, hvor det hevdes at «*[...] lemlestelser av jøder og*

¹²⁸ Nasjonalbiblioteket (2020): Resultater på artikler inneholdene «*jødefor**». Oslo: Nasjonalbiblioteket.

¹²⁹ Lorenz (2020): side 246-7.

¹³⁰ Sonning, C. J. (1930): *Hvem er Hitler?* Bergen: Dagen.

¹³¹ Ibid.

¹³² Persen (1974): side 54.

¹³³ Ibid. side 61-2.

¹³⁴ Gran, Tryggve (1933): *Kommunismens grusleggelse – Det nasjonalsocialistiske Tyskland*. Bergen: Morgenavisen.

¹³⁵ Gran (1933): *Hermann Göring som fiende og venn*. Bergen: Morgenavisen.

kommunister, om voldstagning av jødiske piker for øinene av deres foreldre og de samme løgnhistorier som verserte under krigen [...] disse rykter stammet hovedsaklig fra jøder [...]». Videre hevdes det at hele det tyske folket støtter den nazistiske regjeringen, selv kommunistene, og at jødene opplevde beskyttelse fra staten, selv om deres påståtte innflytelse var blitt redusert.¹³⁶

Basert på det materialet jeg har hatt tilgang til, var det arbeideravisene Arbeidet og Bergen Arbeiderblad som var mest uttalte i hvilken trussel fascismen utgjorde. Det er viktig å merke seg her den direkte koblingen mellom avis og parti, som følgelig gjør at mye av det avisene skriver reflekterer partienes syn og strategi. Spesielt i avisen Arbeidet sitt tilfelle er dette viktig å merke seg, da NKPs sentralstyre hadde tett redaksjonell kontroll over avisen.¹³⁷ På tross av enighet om trusselbildet, rådet det uenighet i taktikken. Eksempelvis kommer det lokale AUF i *Kampen mot fascismen* (Bergen Arbeiderblad, 20. mars 1933) med en oppfordring til DNA, Arbeidernes Idrettsforbund (AIF), LO og resten av AUF om å aktivt kjempe mot fascismen. Samtidig kom de med følgende oppfordring: «*Årsmøtet avviser derfor alle enhetsfronts-manøvrer gjennom antikrigs-komiteer, rød enhetsfront eller andre maskerte «enhetsorganer», som bare vil bety en legalisering i splittelsen*».¹³⁸ Dette sticket til NKP og deres frontorganisasjoner representerte en skille som man også så i andre europeiske land, hvor de sosialdemokratiske og kommunistiske bevegelsene slet med å samarbeide.

Skillet ble ikke noe mindre etter Molotov-Ribbentrop-avtalen mellom Sovjetunionen og Nazi-Tyskland, som NKP gjennom Komintern-medlemskapet ble pålagt å følge. Dette medførte en drastisk endring i partiets politikk, hvor man gikk inn for en generell krigsmotstand, fremfor en aktiv kamp mot fascismen. Betegnelsen av Tyskland som «*fascistisk*» forsvant fra Kominterns publikasjoner.¹³⁹ Dette kan man også se i Arbeidet, hvor antall ganger «fascisme» og «nazisme» blir omtalt fra 1939 synker drastisk. Figur 1 og figur 2 viser henholdsvis antall omtaler av begrepene fascisme og nazisme i avisene Arbeidet og Bergen Arbeiderblad i perioden fra 1920 og frem til okkupasjonen. I årene Arbeidet og Bergen Arbeiderblad begge var aktive, lå antallet ganger «nazisme» og «fascisme» ble nevnt i avisene på et relativt likt

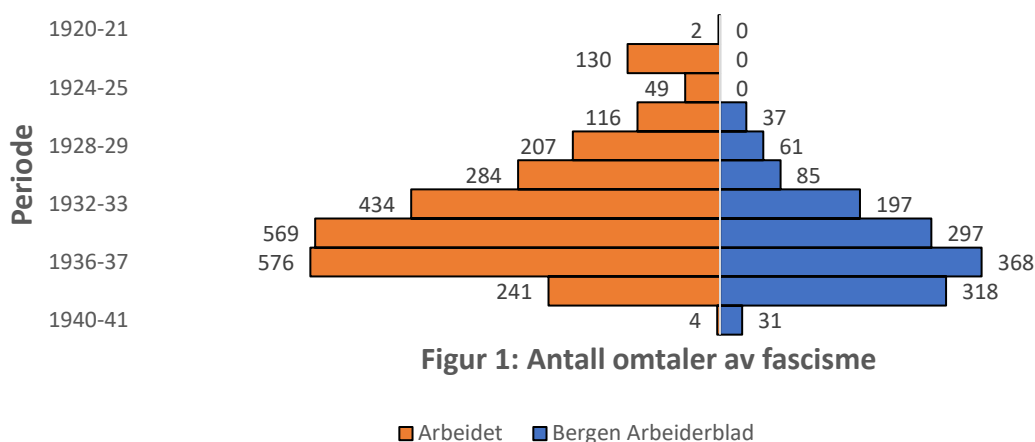
¹³⁶ J. (1933): Bergenser skriver om forholdene i Tyskland som de virkelig er. Bergen: Morgenavisen.

¹³⁷ Lorenz (1983): side 167.

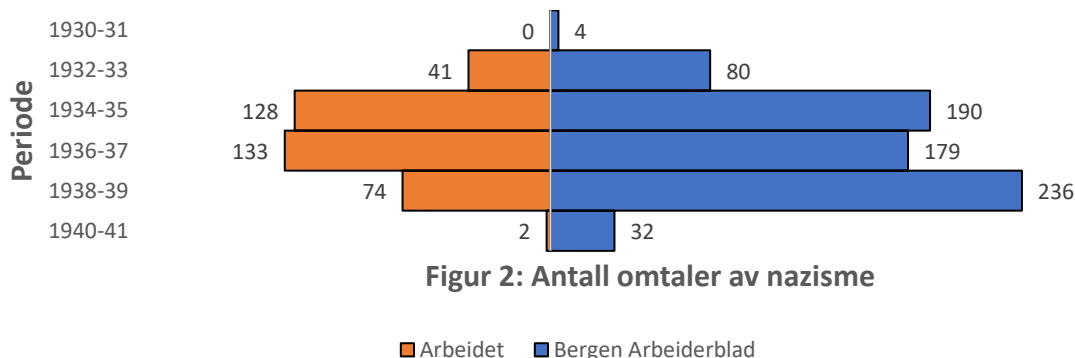
¹³⁸ AUF i Bergen, Hordaland og Sogn og Fjordane (1933): *Kampen mot fascismen - Situasjonen krever enig og samlet optreden av alle arbeiderklassens maktorganer*. Bergen: Bergen Arbeiderblad.

¹³⁹ Dokken, Bjørn Erik (2008): *NKPs antikrigsarbeid 1923-1939: Fra partistiftelsen til den tysk-sovjetiske ikke-angrepspakten*. Oslo: Universitetet i Oslo (UiO): side 109-10.

nivå, men endret seg i de siste årene før okkupasjonen av Norge. Følgelig medførte dette at omtaler av nazistenes jødeforfølgelse i stor grad forsvant fra Arbeidet.^{140, 141}

Figur 1: Antall omtaler av fascisme

Figur 2: Antall omtaler av nazisme

Bergen Arbeiderblad fortsatte derimot å rapportere om utviklingen i Tyskland, blant annet i en korrespondanse fra avisen Daily Herald, 20. mars 1933, hvor det meldes at nazistene har utøvet arrestasjoner og vilkårlig terror mot sivile i Köln. Det meldes blant annet at formannen for jernindustriarbeidernes internasjonale føderasjon, Friedrich Hosemann var blitt arrestert, og at nazistiske tropper hadde åpnet ild mot barn som skal ha nedsettende bemerkninger mot dem. I tillegg meldes det om at en annen tropp skal ha åpnet ild mot en spiseforretning i det jødiske kvartalet. Totalt skal tre sivile ha blitt drept, og 19 skadet.¹⁴²

¹⁴⁰ Bruk av 'fascisme' i Arbeidet (1916–40) og Bergen Arbeiderblad (1927–40).

¹⁴¹ Bruk av 'nazisme' i Arbeidet (1916–40) og Bergen Arbeiderblad (1927–40).

¹⁴² Bergen Arbeiderblad (1933): *Nazibandittene fyrer løs på barn i Köln*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

Samtidig som man så at volden mot tyske jøder økte, var Bergen Aftenblad bekymret for at det ville føre til en «kolossal utvandring av jøder fra Tyskland», spesielt til Norge.¹⁴³ I tillegg påpekte de at de i «denne forbindelse ikke vil ta parti for eller mot det nuværende styre i Tyskland». I en senere utgave spesifiserte avisen at de ikke er «tilhengere av nazistenes metoder like-ovenfor jødene», men at de frykter at fordømmelsen av nazistene fra Bergens Tidende og arbeiderpressen var grunnet i «rent politiske motiver».¹⁴⁴ Samme år har de en artikkel på trykk hvor de forsøker å forklare pogromene med nazistenes ønske om å sikre «den germanske rases renhet», og at «bestrebelsene for å skape de gunstigste livsvilkår for det arbeidende tyske folk, ikke minst bøndene, må jødene stå som den sterke motsetning», og erkjenner at nazistene «betrakter således jødene som et fremmedlegeme som helst burde utryddes». Det pekes også på at det bor et stort antall jøder i Tyskland, at de har «betydelig innflydelse», og videre at reaksjoner på dette spiller en «underordnet rolle».¹⁴⁵ Morgenavisen uttrykker et lignende syn. Den bergenske diplomaten Hugo Mowinckel (1868–1949) beskriver i avisen jødeforfølgelsen som en del av «den store tyske husrengjøring», og beskriver reaksjonene fra verdenspressen som «impulsiv».¹⁴⁶

I *Jødeforfølgelsene igang igjen* (Bergen Arbeiderblad, 9. juli 1935) finner man, tross sin dramatiske overskrift, et relativt mildt tilfelle av nazistisk antisemittisme. Saken baserer seg på en gjenfortelling fra en uspesifisert nazistisk avis, hvor det fortelles om at myndighetene har innført begrensninger i jødernes adgang til offentlige badeplasser i de tyske byene Ludwighafen, Mannheim og Herveck, med begrunnelse i sammenstøt og misnøye fra den ariske befolkningen.¹⁴⁷ Avisen ser ikke noe nærmere på hvem de ariske demonstrantene var, men legger klart skylden for hatet på en tale propagandaminister Joseph Goebbels (1897–1945) hadde holdt noen dager i forveien, 29. juni 1935.¹⁴⁸

Et sentralt moment i et hvert folkemord er utryddelsen av et folks kultur, noe man finner et eksempel på i *Ingen jødemusikk mer* (Bergen Arbeiderblad, 16. november 1936).¹⁴⁹ Her fortelles det at bystyret i Leipzig har vedtatt å demontere et monument til minne om den jødiske komponisten Felix Mendelsohn-Bartholdy (1809–1847). Bergen Arbeiderblad er klar på at dette vedtaket er en del av kampanje for å viske ut jødiske bidrag til kunsten: «I

¹⁴³ Bergen Aftenblad (1933): *Misforstått toleranse*. Bergen: Bergen Aftenblad.

¹⁴⁴ Bergen Aftenblad (1933): *Den hellige indignasjon*. Bergen: Bergen Aftenblad.

¹⁴⁵ Bergen Aftenblad (1933): Utenriksartikkel. Jødeproblemet. Bergen: Bergen Aftenblad.

¹⁴⁶ Mowinckel, Hugo (1933): Tyskerne og jødene. England og jødene. Bergen: Morgenavisen.

¹⁴⁷ Bergen Arbeiderblad (1935): *Jødeforfølgelsene igang igjen*. Bergen: *Bergen Arbeiderblad*.

¹⁴⁸ R. W. (1965): *A Goebbels Speech and a Goebbels Letter*. New York: The Leo Baeck Institute.

¹⁴⁹ Bergen Arbeiderblad (1936): *Ingen jødemusikk mer - Minnesmerke over jødisk musiker rives ned*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

*musikerkretser i Tyskland mener man at denne foranstaltning er et ledd i en ny kampagne mot all jødisk innflydelse i musikklivet og mot alt som kunde tolkes som lovprisning av åndsverker av folk som ikke er av arisk avstamning».*¹⁵⁰

En videre oppgging av antisemittisme i Tyskland blir det meldt om i Bergen Arbeiderblad, 28. januar 1938, hvor det opplyses om at forbudet mot Julius Streichers (1885–1946) «*beryktede*» antisemittiske blad *Der Stürmer* har blitt opphevet, med begrunnelse at det har vært utskiftninger i redaksjonen. Avisen kan også meddele at det i Berlin har blitt hengt opp store plakater som oppfordret folk til å kjøpe bladet og gjøre seg kjent med «*jødernes forbrytelser mot den tyske rase*». Samme avisen hadde før forbudet oppfordret til livstid med straffearbeid for jøder som har forsøkt å begå «*rasekjeldelser*», og dødsstraff for de som har begått det.¹⁵¹

Bergen Arbeiderblad kunne senere samme år, 16. november, for alvor vise et bilde over hvor langt holocaust hadde kommet. Denne dagen hadde avisen en hel side dedikert til de siste utviklingene av jødeforfølgelsen i Tyskland. Her rapporteres det om at tyske myndigheter for alvor har begynt å ekspropriere den jødiske befolkningens eiendom, og at det jødiske handelsliv er på vei til å bli helt radert.¹⁵² Det meldes om at en tredjedel av den jødiske befolkningens samlede formue er overført til tyskere, og at det er lagt sterk beskatning på deres gjenværende formue.¹⁵³ Det meldes videre at i flere tyske byer er hele den mannlige befolkningen over 10 år blitt sendt i konsentrasjonsleir, og at det kun står igjen deler av den kvinnelige befolkningen. Det meldes også om at «*redslåtte jøder i alle aldre*» søker seg til britiske og amerikanske passkontor, og «*bønnfaller kontorpersonalene om å utfylle visum til dem, så de kan slippe ut av landet*», men at de fleste blir avvist. Videre blir det beskrevet slik: «*Ingen som har oplevet det vil nogensinne kunne glemme det ansiktsuttrykk som preger Berlins jøder nu. De ligner jagede dyr*».¹⁵⁴ Situasjonen i Tyskland meldes å være så desperat at jøder har begynt å grave tunneller inn under den fransk-tyske grensen.¹⁵⁵

Det meldes samtidig at jødeforfølgelsen ikke faller i god jord hos store deler av den tyske befolkningen, og at over 300 tyskere skal være arrestert etter demonstrasjoner mot

¹⁵⁰ Bergen Arbeiderblad (1936).

¹⁵¹ Privat til BA (1938): *Streichers smussblad kommer ut igjen*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁵² NTB (1938): *Jødekapitalen overføres til tyske hender*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁵³ Bergen Arbeiderblad (1938): *De Tyske jøder brand-skattes for 2 milliarder mark*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁵⁴ Privat til BA (1938): *De tyske konsentrasjonsleire fylles av jøder*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁵⁵ Bergen Arbeiderblad (1938): *Tyske jøder graver gang under den fransk-tyske grense*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

myndighetenes forfølgelse.¹⁵⁶ I Norge meldes det også om folk som reagerer på den tyske jødeforfølgelsen. Norges Fredslag har et skriv på trykk der de oppfordrer sine medlemmer og «*alle fredselskende mennesker*» om å stå opp og beskytte sine «*brødre og søstre blandt jødene*». De ber også sine medlemmer «*om å være på vakt mot den racelære og opphisselseskampanje som fra forskjellige hold drives mot jødene*», og at det «*også her hos oss er sterke krefter i gjære for å spre denne gift og løgnpropaganda*».¹⁵⁷

I februar 1939 viderefremidler Dagen en «*[n]edslående melding om at den evangelistiske kirken i Thüringen utelukker jøder*», og at kirken er blitt «*smittet*» av antisemittisme.¹⁵⁸

Samme år så man offisielt starten av andre verdenskrig.¹⁵⁹ Flere av Aksemaktene hadde i årene før dette bedrevet en aggressiv ekspansjonspolitikk mot nabolandene, men den offisielle starten av krigen dateres til 1. september 1939 med Frankrike og Storbritannia sin krigserklæring etter den tyske annekteringen av Polen. Samme år var det tydelig for flere av bergensavisene hva som var på vei til å skje. I Bergen Arbeiderblad sin utgave fra 9. mai 1939 ser man en forside preget av krigsopprustning. Første artikkelen som pryder avisen forside konstaterer at «*Polen vil betrakte et tysk kup i Danzig som en krigserklæring*», og at Polen ikke aksepterer Italia som fredsmekler. Videre ser man en sak om at Sovjetunionen vil tilby forsvar til flere av nabostatene ved et eventuelt krigsutbrudd, og at det norske Stortinget debatterer hvorvidt en krisepakke til forsvaret skal være på 20 eller 50 millioner kroner.¹⁶⁰

Videre i avisen kan man lese om forfølgelse av polakker i Tyskland, kommunister i Japan, og det som er mest aktuelt for denne oppgaven, jøder i det daværende Tsjekkoslovakia. I en korrespondanse fra det franske nyhetsbyrået Agence Havas meldes det om at høyreekstreme militser hadde gått til organiserte angrep mot Bratislavas jødiske befolkning:

«*S.S.-folk og Hlinkagardister ødela fullstendig et jødisk emigrasjonskontor her i dag. Etterpå drog unge slovakere og tyskere rundt til kafeene og tvang jødene til å forlate dem. Politiet har arrestert flere jøder, deriblant medlemmer av emigrasjonskontoret, fordi de har gjort sig skyldig i organisert provokasjon*».¹⁶¹

Korrespondansen nevner ikke hva disse provokasjonene skulle være, eller hvilke følger det fikk for utøverne. Slike artikler og reportasjer fortsetter frem til okkupasjonen av Norge.

¹⁵⁶ Bergen Arbeiderblad (1938): *Det tyske folk er opprørt*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁵⁷ Norges Fredslag (1938): *Fra Norges Fredsforening*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁵⁸ NTB (1939): *Antisemitismen smitter kirken i Tyskland*. Bergen: Dagen.

¹⁵⁹ Bergen Arbeiderblad (1939): Illustrasjon av «*Krigens menn*». Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁶⁰ Bergen Arbeiderblad (1939): *9. mai 1939*, nr. 106. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁶¹ Agence Havas (1939): *Jødeforfølgelse i Bratislava*. Bergen: *Bergen Arbeiderblad*.

Utenom at hendelsene ble skrevet om i nyhetsartikler, påvirket de også samtidens populærlitteratur.

4.3.0 Jødeforfølgelse i litteraturen

Under mellomkrigstiden var ikke avisene bare opptatt av å formidle nyheter og historier fra den virkelige verden til leserne sine. Det var ikke uvanlig å finne korte utdrag av populærlitteratur, gjerne ikke mer enn noen paragrafer, med fortsettelser i kommende utgaver av avisen. I årene etter NSDAP sin maktovertagelse så man bekymringene for hvilke følger det ville få også gjenta seg i litteraturen som ble publisert i bergenspressen. Flere eksempler på dette er å finne i Bergen Arbeiderblad, som *Så begynte livet* (Bergen Arbeiderblad, 12. mai 1937), av den amerikanske sosialisten Upton Sinclair (1878–1968).^{162, 163} Utdraget som i denne utgaven begynner midt i en opphetet diskusjon mellom søskenbarna Ernie og Rudy, hvor Ernie forsøker å overbevise Rudy om å støtte fascistene i kampen mot de spanske republikanerne, gjennom å fremstille borgerkrigen som en sivilisasjonskamp. Selv om det ikke sies direkte, kommer det klart frem at han er en ivrig fascist, med klar støtte til både Franco og Hitler. I fortellingen beskriver karakteren den republikanske siden på følgende måte: «*En horde degenererte mennesker [som] har stukket nesen op av kloakkene sine og tatt makten i landet. Og de har planer om å erobre verden*». Ernie går så videre til å påstå at Tyskland sine fremstøt er et resultat av utenlandsk aggresjon og et urettferdig krigsoppgjør etter første verdenskrig. Han hevder også at Tyskland sin eksistens er truet av «*den asiatiske trusselen*» Russland, og hevder at «*kommunistene*» stod bak riksdagsbrannen i 1933.

Ernies holdninger reflekterer ikke Sinclairs eget syn, men hans forståelse av fascistenes syn, noe som gir et innblikk i mellomkrigstidens sosialisters forståelse av sine fiender. Dette kommer spesielt frem i Ernies presentasjon av mytene om «jødebolsjeviken» og «pengejøden»: «*Han nevner navnene på de mest fremtredende bolsjevikjøder som konspirerte i New York, fortalte hvorledes de skaffet sig penger, om nettet av hemmelige organisasjoner, avisene, sellene på fabrikkene, gruppene på universitet - et virkelig fint forgrenet nett som spente over alle lag av folket i kjempebyen*».¹⁶⁴ Forestillingen om at det foregikk et internasjonalt samarbeid mellom russiske, jødiske kommunister og amerikanske, jødiske finansfolk var i mellomkrigstiden en sentral del av fascistenes verdensbilde.

¹⁶² Coodley, Lauren (2021): *Upton Sinclair: American novelist*. Chicago: Encyclopædia Britannica, Inc.

¹⁶³ Sinclair, Upton (1937): *Så begynte livet: Roman fra borgerkrigen i Spania*. Bergen: Bergen Arbeiderblad.

¹⁶⁴ Ibid.

«*Fedrelandet*» av Max Liepmann (1905–1966) var en annen fortelling på trykk i Bergen Arbeiderblad, og handler eksplisitt om den tyske jødeforfølgelsen. Her møter vi den jødiske gutten Erwin, som vokser opp i det nylig nazifiserte Tyskland, og hvordan det påvirker forholdet med lærerne og medelevene hans. I første del av utdraget møter han på medeleven Freddy: «[Forbundet] skal gjøre Tyskland fritt og stort og utrydde jøder og marxister så at Tyskland kan herske over hele verden. Professor Berghaus har jo nylig forklart oss det i historietimen».¹⁶⁵ Historien, som ble skrevet allerede det første året av NSDAP sin regjeringstid, illustrerer hvor kjente motivene deres var, og hvordan de kom til å gjennomsyre alle aspekter av samfunnet, deriblant skolevesenet.

4.4.0 Skandinavisk aggresjon mot jøder

Selv om det ikke fant sted noen jødeforfølgelse av sentraleuropeisk skala i mellomkrigstidens Skandinavia, så er det eksempler i bergenspressen på at enkelte i de skandinaviske landene lot seg inspirere av de tyske nazistene, både i teori og praksis. Et eksempel på dette finner man på trykk i en reportasje fra Bergen Arbeiderblad, som omhandler den danske nazisten Cay Lembcke (1885-1965).¹⁶⁶ Lembcke var en profilert skikkelse i den danske speiderbevegelsen, initiativtaker bak Det Danske Spejderkorps (DDS), og grunnlegger av Danmarks National-Socialistiske Arbejder Parti (DNSAP).¹⁶⁷ I Bergen Arbeiderblad fortelles det at han skal ha skrevet en artikkel med tittelen *Optimistisk Jødeskredder* i en nasjonalsosialistisk avis, som reaksjon på at den jødiske skredderen J. Eisenberg skal ha uttalt at han ikke handlet tyske varer. Videre skal Lembckes uttalelser ha resultert i en bot for injurie.¹⁶⁸

Stort sett var det som kom frem i bergenspressen sympatisk mot jødene, som eksempelvis i tilfellet med Melchiors foredrag i Studentersamfundet, hvor han blant annet uttaler at «*antisemittismens eksistens er betinget av at man sjalter intellektuelt ut og hengir sig til irrasjonelle krefter, instinkter og følelser*». Melchior skal ha fått støtte av overlege og samfunnsforsker Johan Scharffenberg (1869–1965)¹⁶⁹ og en «*Magister Fluge*», hvor av sistnevnte skal ha lagt frem en resolusjon om å ta avstand fra NSDAPs jødeforfølgelse. Men allerede i samme tekst finner vi eksempler på det motsatte, hvor en Barth Heyerdahl skal ha

¹⁶⁵ Liepmann, Heinz (1934): *Fedrelandet: en roman om jødeforfølgelsene i Tyskland*. Bergen: Bergen Arbeiderblad.

¹⁶⁶ Biensø, Per (2005): *Cay Lembcke, Spejdersport og Fascisme, 1910-1923*. Aalborg: Aalborg Universitet: side 1.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Bergen Arbeiderblad (1933): *Dansk rittmester chikanerer jødene*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁶⁹ Larsen, Øivind (2009): *Johan Scharffenberg*. Oslo: Store norske leksikon.

tatt Hitler i forsvar.¹⁷⁰ Et eksempel på benektelse finner man hos Sjakkbladet, som Bergen Arbeiderblad anklager for å skrive «*som om det aldri har vært nogen jødeforfølgelse i Tyskland*», etter at de hevdet at den jødiske sjakkspilleren Emanuel Lasker (1868–1941) hadde flyttet fra Tyskland av fri vilje. Dette kontrer Bergen Arbeiderblads skribent med å si at det ikke hadde vært for jødeforfølgelsene, hadde ikke han flyttet fra Tyskland til England.¹⁷¹

Disse eksemplene viser at NSDAP sin propaganda hadde en virkning utenfor sine egne landegrenser, og at folk og organisasjoner i Skandinavia ble påvirket av den, bevist eller ubevisst. I eksempelet om Lembcke og DNSAP ser man at NSDAP hadde en inspirerende og oppildnende effekt på forholdet med og synet på den jødiske befolkningen. I det påfølgende delkapittelet vil jeg se på hvordan dette så ut i Norge, gjennom å se på hvordan bergenspressen skrev om etableringen av fascistiske partier i Norge.

4.5.0 Quisling og fascistkongressen i Sveits

I *Norske fascister på internasjonal fascistkongress i Sveits* (Arbeidet, 20. desember 1934) rapporterte Arbeidet om Den fascistiske internasjonale i Montreux i Sveits, som ble avholdt mellom 16. og 17. desember 1934.¹⁷² Konferansen ble organisert av *Comitati d'Azione per l'Universalità di Roma* (CAUR), som var en organisasjon etablert av italienske fascister, med mål om å samle fascistiske organisasjoner verden over om et felles fascistisk arbeidsprogram.¹⁷³ Blant viktige saker som var oppe til behandling på konferansen var hvilke linje de fascistiske organisasjonene skulle legge seg på i spørsmål om stat, korporatisme, rasisme og antisemittisme.¹⁷⁴

For at dette ikke skal bli for fremmed og abstrakt for det norske publikumet, legger avisen vekt på aspekter som vedrører Norge. For eksempel så trekkes det frem at norske fascister var representert på møte, og at norsk kulturarv ble diskutert på møtet. Noe som ikke fremkommer, er nøyaktig hvor viktig møtet er for den norske fascismens videre utvikling. I artikkelen erkjenner forfatteren at de ikke er kjent med hvilken norsk organisasjon og hvilke norske delegater som var representert på møtet. Det ble i etterkant kjent at Nasjonal Samling (NS)

¹⁷⁰ Det norske Studentersamfund (1937): *Verden har aldri sett større svindel enn de tyske raseteorier*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁷¹ Heierstad, Sig (1936): *Sjakk-olympiaden i München: Til alle klubber og lag i Norsk Sjakkforbund*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁷² Arbeidet (1934): *Norske fascister på internasjonal fascistkongress i Sveits*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (NKP).

¹⁷³ Høidal, Oddvar Karsten (1989): *Quisling: A Study in Treason*. Oslo: Universitetsforlaget: side 204-205.

¹⁷⁴ Arbeidet (1936).

var representert med Quisling, og dette møtet markerte et viktig punkt i NS sin historie, hvor de offisielt erklærte seg som en fascistisk organisasjon. Som om ikke det var nok, ble Quisling at på til valgt inn i CAUR sitt sentralstyre. Tilknytningen til den italienske fascismen skulle bli kortvarig, men medførte større konsekvenser og splittelser i partiet. Eksempelvis var NS sin lokallagsleder i Bergen på det tidspunktet, Georg Vedeler (1896–1967), lite fornøyd med Quislings handlinger, da denne tilknytningen gjorde det vanskelig å hevde at NS var en utelukkende nasjonal bevegelse, som ikke løp noen andre nasjoners ærend.¹⁷⁵ Avslutningsvis forsøker avisen å identifisere hva hovedmotivet for den norske fascismen er: «*Med det som er skjedd gir oss et vink om at en vesentlig bestanddel i den norske fascismen, på tross av alle dementier, er jødehat*».¹⁷⁶

Quisling var på dette tidspunktet ikke en ukjent person, og hadde allerede vært forsvarsminister i Bondepartiets første regjering, 1931 til 1933. Da han ble tilbudt posisjonen var han ikke partimedlem, men hadde vært aktiv i miljøet rundt. Tiltrekningen til Bondepartiet skal ha vært deres romantisering av den norske bonde og den «nordiske rase», hvor sistnevnte ble betraktet som overlegen andre «raser». I tillegg var det ikke uvanlig at partiets stortingsrepresentanter kom med antisemittiske uttalelser, noe som også passet overens med Quisling syn.¹⁷⁷ Både før og etter sin regjeringsperiode hadde han vært med på organisere flere anti-marxistiske organisasjoner, hvorpå flere av de hadde et militært og fascistisk grunnlag, deriblant det konservative Fedrelandslaget og fascistiske Nordisk Folkereisning (NF).¹⁷⁸ I løpet av mellomkrigstiden kommer det klart frem at venstresiden har utpekt Quisling som en hovedfiende, gjennom en rekke kritiske artikler mot han. Deriblant flere som kritiserer hans håndtering av Menstadslaget,^{179, 180, 181, 182} samt flere som forsøker å fremstille hans motstand mot kommunister som hyklersk.¹⁸³

¹⁷⁵ Høidal (1989): side 205-206.

¹⁷⁶ Arbeidet (1934): *Norske fascister på internasjonal fascistkongress i Sveits*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (NKP).

¹⁷⁷ Høidal (1989): side 40.

¹⁷⁸ Ibid. side 41.

¹⁷⁹ Bergen Arbeiderblad (1931): *Strassburgerne lager sprengning i Skien*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁸⁰ Bergen Arbeiderblad (1931) *Streikebryteri ved Menstad setter hele Skiendistriktet i Brand*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁸¹ Halvorsen, Ida Blixhavn (2017): *Trusler mot det parlamentariske demokratiet? - Høyre, Venstre og Arbeiderpartiets syn på Quisling-saken i 1932*. Oslo: Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo (UiO).

¹⁸² LO i Bergen (1932): *1st Mai i Bergen, Bergen Arbeiderblad*. Bergen: Det norske arbeiderpart i Bergen og fylkene.

¹⁸³ Bergen Arbeiderblad (1931): *Da Quisling forhandlet med kommunistpartiet*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

4.6.0 Nazismen i Bergen

I løpet av mellomkrigstiden vokste det frem flere grupperinger i Bergen med enten fascistiske sympatier, eller som var rent fascistiske. Av de førstnevnte finner man blant annet de borgerlige avisene Bergen Aftenblad og Morgenavisen, imens man i det sistnevnte finner grupper som NS og avisen Samarbeid.¹⁸⁴

I slutten av september 1939 hadde Bergen Arbeiderblad en artikkelserie med tittelen *Opgjør med nazi-leiren i Bergen* (Bergen Arbeiderblad, 22. og 23. september 1939), hvor de oppfordret byens befolkning til å ta et endelig oppgjør med byens nazister.¹⁸⁵ Her kommer de med flere sterke anklager mot Bergens borgerlige side, blant annet Bergen Aftenblad, som de anklaget for å ha vært en «*kasteball for nazistiske krefter*» – et syn som senere har blitt bekreftet av Persen.¹⁸⁶ De trakk også frem at Bergen Høyre i en periode flørtet med nazismen, som refererer til forslaget om felleliste med NS og FV i 1933, som resulterte i at Høyre satt i gang en rekke eksklusjoner i både lokallaget og Bergen Aftenblad.¹⁸⁷ Persen (1974) viser til at Morgenavisen opprinnelig støttet dette listesamarbeidet, mens Bergen Aftenblad tok avstand på bakgrunn av at NS var en «*sosialistisk-revolusjonær fraksjon*».¹⁸⁸ Bergen Arbeiderblad hevdet videre at flere bergensborgere hadde underskrevet et opprop for å starte NS, men at flere trakk seg da det ble kjent at de «*var [et] skalkeskjul for en rendyrket nazisme*». Videre påpekte de at en rekke interne konflikter, særlig rundt NS sin ledelse, hadde redusert partiets størrelse. Videre trakk de også frem NS sine kriminelle elementer:

«*Det var fra N.S.s kontor i Kierulfs gate at den gikk ut den ekspedisjonen som ødela høires lysreklame på Fløien. Det var en handling i mørke, et hærverk, en handling i politisk kamp som bare folk med forbindelser i N.S kan finne på. Jødeforfølgelse, plakatklistring, ja direkte innbrudd er det kommet melding om fra andre kanter på landet*».¹⁸⁹

Videre navnga de en rekke nazister som hadde vært med på dette, deriblant Dagfinn Gjessing, Georg Vedeler og Carl Lie. I tilfellet med Gjessing tok de til motmæle mot Bergen Aftenblad etter å ha blitt anklaget for sitatjuks og løgn angående hans forbindelser til tyske nazister.

¹⁸⁴ Persen (1974): side 23-4.

¹⁸⁵ Bergen Arbeiderblad (1939): *Opgjør med nazi-leiren i Bergen I: Og et svar til «Bergen Aftenblad»*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁸⁶ Persen (1974): side 159.

¹⁸⁷ Bergen Arbeiderblad (1939). I.

¹⁸⁸ Persen (1974): side 87-8.

¹⁸⁹ Bergen Arbeiderblad (1939): *Opgjør med nazi-leiren i Bergen II: Carl Lie, Georg Vedeler og «Samarbeid»*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

Bergen Aftenblad skal videre ha forsøkt å fremstille han som en «uansvarlig og meningsløs person», noe Bergen Arbeiderblad tolket som et forsøk på å umyndiggjøre han, noe som er «typisk for naziledere».¹⁹⁰ Lie beskrives som en «fullstendig amoralsk fyr» og «en mann uten hemninger». Lie var mot slutten av 1930-tallet en sentral skikkelse innad det nazistiske miljøet, men startet sin politiske reise i DNA.¹⁹¹ Etter partisplittelsen var han i en kort periode innom NKP, hvor han holdt et par redaktørstillinger, før han igjen returnerte til DNA etter å ha blitt ekskludert. I 1929 brøt han med venstresiden etter et besøk i Sovjetunionen.¹⁹² Siden var han medstifter av NF, Norges Nasjonalsocialistiske Arbeiderparti (NNSAP) og Ekstrabladet, som var Norges første nazistiske avis.¹⁹³

I 1937 ble Lie redaktør for den nazistiske bergensavisen Samarbeid, som samme år hadde brutt med NS etter en intern strid.¹⁹⁴ I denne perioden dukket navnet hans til stadighet opp i Bergen Arbeiderblad, blant annet i forbindelse med et møte hos Håndverkssvennenes Forening i Bergen, hvor han skal ha tatt til orde for at Norge burde «slutte sig til de tyske jødeforfølgelser».¹⁹⁵ Bergen Arbeiderblad trekker også

Bergen Arbeiderblad, 14. desember 1938.

frem at de har en pågående sak mot avisen Samarbeid, som de mener er en trussel for det offentlige ordskiftet. Både Gjessing og Lie fremstilles som marionetter for Vedeler og NS, som bare er inni deres varme så lenge de har en nytteverdi.¹⁹⁶

NNSAP var i løpet av mellomkrigstiden et av Norges mest aktive fascistiske partier, og var som navnet indikerer inspirert av tyske NSDAP. I 1939 rapporterte Bergen Arbeiderblad om at sentrale skikkelser i NNSAP var siktet for plakatklipping av det avisen

omtaler som «de stygge jøde-plakatene». De siktede var partileder Yngvar Fyhn (1910–1945), M. Akre Aas, Roy Alexander Rossland og Alf Maria Amble (1909–1950). Amble omtaler avisen som «en kjent antisemitt og antijøde, som er truet av innesperring på grunn av sin

¹⁹⁰ Bergen Arbeiderblad (1939): I.

¹⁹¹ Anker, Morten (2015): *Nasjonal reising: Carl Lie, Ekstrabladet, Norsk Folkereising og Norges Nasjonalsocialistiske Arbeiderparti, 1930-1933*. Oslo: Universitetet i Oslo. 21: side 110.

¹⁹² Anker (2015): side 21-28.

¹⁹³ Ibid. side 1.

¹⁹⁴ Ibid. side 110.

¹⁹⁵ Bergen Arbeiderblad (1938): *Bergensnazistene går inn for jødeforfølgelser*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

¹⁹⁶ Bergen Arbeiderblad (1939): II.

kamp mot jødene». Det kommer også frem i denne artikkelen at partiet på dette tidspunktet var «*under likvidasjon*», og hadde blitt oppløst 9. september samme år.¹⁹⁷ Det som ikke kommer frem i artikkelen er at flere sentrale skikkelser fortsatte sitt virke i NS, i tillegg til at ungdomsorganisasjonen ble kollektivt meldt inn.

4.7.0 Oppsummering av kapittelet

I likhet med i forrige kapittel, hvor jeg undersøkte jødeforfølgelsene i de første årene etter første verdenskrig, ble den nazistiske jødeforfølgelsen godt dokumentert og rapportert om i bergenspressen. I likhet med i årene etter første verdenskrigen, ble jødene nærmest konsekvent sett på som ofre, og ansvaret lagt på de som stod bak forfølgelsen. Forskjellen fra det som ble skrevet tidligere, og det som ble skrevet utover 1930-tallet, er at det ikke lenger er like spredt utover de ulike avisene.

I Bergen var det arbeiderpressen som utpreget seg ved å tidlig rapportere om den fremvoksende antisemittisme, fascismen og nazismen i Europa. Det kommer også frem at det er en pågående strid mellom Bergens arbeiderbevegelse og byens ytterliggående høyreside, som i årene opp mot krigen inkluderer Bergen Aftenblad og Morgenavisen, hvor de tidlig utpeker hverandre som gjensidige hovedfiender, noe som kommer til uttrykk gjennom harde politimikker. Avisen Arbeidet viste tidlig at på tross av at mellomkrigstidens internasjonale fascistiske bevegelse til å begynne med ikke hadde et enhetlig syn på «jøden», var de norske fascistene tidlig ute med å peke på jødene som en hovedfiende. Samtidig viser Arbeidet at myten om den «kosmopolitiske jøden» var sentral i den internasjonale fascistiske bevegelsens verdensbilde allerede i 1934.

Den borgerlige pressen var mer delt i sin betraktning av fascismen. Bergens Tidende var tidlig ute i sin fordømmelse av Nazi-Tyskland og deres jødeforfølgelse, og hadde flere artikler på trykk hvor de detaljerte hendelsene. På tross av at avisen Dagen ikke var fremmed fra å viderefremme antisemittiske myter, var de tidlig ute med å fordømme Hitler og NSDAP sin antisemittisme. Dette synet bar de videre med seg frem til krigens utbrudd. Avisen Dagens motstand mot nazismen ser altså ut til å ha vært konsekvent gjennom hele perioden, og til dels også vært begrunnet i bekymringer for jøders velvære.

¹⁹⁷ Bergen Arbeiderblad (1939): *Antisemitt og plakatklistrer Amble for retten igjen, sammen med 3 av lederne i det norske nazipartiet*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

På motsatt side finner man Morgenavisen og Bergen Aftenblad, som i større grad sympatiserte med fascistiske krefter, men her er det enkelte reservasjoner. Maktovertagelsene blir også fremstilt som et mindre onde enn en sosialistisk eller en kommunistisk en. Forfølgelsen av sosialister og fagbevegelsen blir gjerne fremstilt som noe positivt. Jødeforfølgelsen får til tider en mild kritikk, men blir ved flere tilfeller fremstilt som forståelig.

Kapittel 5: «Jødebolsjeviken»

Myten om «jødebolsjeviken» er en av mellomkrigstidens mest utbredte antisemittiske forestillinger, og ble særs utbredt i årene etter den russiske revolusjonen i 1917. Som mange andre myter og konspirasjonsteorier varierer innholdet mye avhengig av avsender og mottaker. På tross av dette kan man peke på et felles grunnlag, samt at de bærer såpass store fellestrekk, at man kan omtale de som en del av samme myte. For enkelthetens skyld kommer jeg derfor til å omtale disse mytene kollektivt som «jødebolsjevismen», da dette er den mest vanligste betegnelsen i perioden. Det sentrale i myten er et karikert bilde av jøder, med påstander om at det eksisterer et ondartet samarbeid mellom sosialister og jøder. Som oftest blir sosialismen og kommunismen fremstilt som en del av et større spill, hvor det egentlige målet er jødisk verdensdominans. Forholdet mellom sosialismen og jødedommen varierer innad i forestillingen, fra at sosialismen er et jødisk produkt, at de er likeverdige samarbeidspartnere, til at sosialister blir brukt som nyttige idioter for å fremme jødernes interesser.

Det er vanskelig å tidfeste nøyaktig hvor og hvordan myten om jødebolsjeviken oppstod. Som mye annet utviklet den seg over tid. Lien peker på at forestillinger om koblinger mellom radikale bevegelser og jøder allerede eksisterte ved den franske revolusjonen i 1789, men at forestillingen først begynte å bli utbredt mot slutten av 1870-tallet.¹⁹⁸ En viktig faktor i utbredelsen av myten, er russiske myndigheters bruk av den etter at den anarkistiske organisasjonen Narodnaya Volya gjennomførte et attentat mot tsar *Aleksander II Nikolajevitsj* (1818–1881).^{199, 200} På tross av at det store flertallet av Narodnaya Volvas ledelse ikke hadde jødisk bakgrunn, ble organisasjonen oppfattet som jødisk siden en større andelen av medlemmene var av jødisk herkomst. Med dette som bakgrunn, ble myten brukt som et påskudd for en rekke utrenskninger og jødepogromer.²⁰¹

De kommende årene ble myten ved flere anledninger brukt av russiske myndigheter for å slå ned på arbeiderbevegelsen, med påskudd om at de var infiltrert og styrt av jøder.²⁰² I 1903 utga Russlands hemmelige etterretning falsumet «*Sions vises protokoll*»,²⁰³ som hevdet å være et hemmelige dokument fra den første sionistkongressen i Basel i 1897. Med protokollene hevdet man å ha avdekket en konspirasjon mellom jøder, sosialister og liberalister om å

¹⁹⁸ Lien (2015): side 276.

¹⁹⁹ Nielsen, Jens Petter (2017). *Aleksander 2 Nikolajevitsj*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

²⁰⁰ Lien (2015): side 276.

²⁰¹ Kumm, Björn (2002): *Terrorismens historia*. Sverige: Historiska Media: side 71-78.

²⁰² Johansen (1984): side 27.

²⁰³ Ibid. side 27.

etablere et grandios jødeherredømme, og ble siden brukt som påskudd for pogromer i flere tiår fremover.^{204, 205} Det er ikke sjeldent at tilsynelatende antagonistiske ideologier og bevegelser fremstilles som samarbeidspartnere.²⁰⁶ Det var med andre ord ikke uvanlig å se «jødebolsjeviker» bli anklaget for å bli finansiert av «pengejøder», noe jeg vil se nærmere på i både dette og neste kapittel.

5.1.0 Eksilrussere og mytens spredning

Frem til den første verdenskrigen var myten om jødebolsjeviken i stor grad begrenset til Russland, men etter revolusjonene i 1917 så man et oppsving av myten i resten av verden.²⁰⁷ Dette skjedde som følge av opposisjonelle og medlemmer av aristokratiet tok med seg myten ut av landet. Sentralt her var overbevisningen om at bolsjevikene og jødene hadde gått sammen om et mål om å etablere et jødisk verdensherredømme med sete i Russland. Denne forestillingen ble styrket av de påfølgende revolusjonsforsøkene inspirert av bolsjevikene. Av kritikerne ble de betraktet som russiske marionetter, og stemplet som forsøk på en russisk ekspansjon.²⁰⁸ En voksende revolusjonsfrykt, kombinert med en godt etablert antisemittisme, tilført nye skremmebilder fra de eksilrussiske miljøene, gjorde det med mulig for myten å spre seg.

Norge var ikke noe unntak, hvor myten ble spredt gjennom generalstabens etterretningskontor og det militære etterretningskontoret, som i mellomkrigstiden intensiverte overvåkingen av venstresiden.²⁰⁹ Mye av informasjonssinnhentingsarbeidet deres ble gjort gjennom utenlandske informanter, og løpende dialog med utenlandske etterretningskontor. Samtidig ble det også opprettet kontakt med politiske aktører på høyresiden og private etterforskere med kobling til de eksilrussiske miljøene. Gjennom disse koblingene ble offentlige organer i Norge føret med antisemittiske og antikommunistiske myter, som etter hvert medførte at myten om «jødebolsjeviken» slo rot i Norge.²¹⁰

²⁰⁴ Dahl, Hagtvat og Hjeltnes (1990): side 72.

²⁰⁵ Johansen (1984): side 28.

²⁰⁶ Lien (2015): side 100.

²⁰⁷ Ibid. side 280.

²⁰⁸ Ibid. side 280.

²⁰⁹ Broberg, Runblom og Tydén (1988): side 6.

²¹⁰ Johansen (1984): side 29.

5.2.0 «Jødebolsjevismen» i bergenspressen

Et sted myten om «jødebolsjevismen» slo rot var i den borgerlige dagspressen og i bondepressen, hvor hendelsene i Russland hyppig ble brukt som skremmebilde for hva som kunne skje i Norge.²¹¹ Både Lien og Simonsen viser at aviser som Aftenposten, Nationen og Namdalen i mellomkrigstiden dedikerte mye plass til antisemittisk innhold.^{212,213} I disse avisene fikk alt fra kunstnere i kronikker, til redaktører på lederplasser, fortelle hvordan det hele hang sammen, og hvordan ondsinnede konspirasjoner var ute etter å bryte ned samfunnsordenen, og ødelegge alt godt.²¹⁴ Et annet sted myten om «jødebolsjevismen» levde i beste velgående var i den borgerlige dagspressen i Bergen, hvor den etter oktoberrevolusjonen ble utstrakt brukt som anti-kommunistiske agitasjonen.

I oktober 1920 hadde Bergen Aftenblad en artikkelserie i seks deler fra den konservative, britiske avisen The Morning Post, med tittelen *Aarsagen til verdensuroen* (Bergen Aftenblad, 9.–21. oktober 1920).²¹⁵ Artikkelseriens formål var å bevise «at der bestaar en verdensomspændende hemmelig revolutionær Organisation, hovedsagelig af jødisk Oprindelse, med det Maal at ødelegge al kristelig Magt og omstyrte alle Troner og altere», med «Illuminatorordenen» som «Moder-Sekt». Gjennom et innfløkt nettverk av regjeringer, frimurerlosjer, muslimske sekter, jesuitter, anarkister og mer til, strekkes det et bånd mellom franske revolusjonære i 1789 til de sosialistiske internasjonale, Adam «Spartacus» Weishaupt til Spartacusforbundet i Tyskland i 1919, hvor alles samlede mål er å bryte ned den kristne verdensordenen på vegne av jødene. Tross at en rekke frimurerlosjer utpekes som delaktige, spesifiserer Bergen Aftenblad i en egen notis at norske frimurere ikke er blant dem, da verken politikk eller jøder er velkommen der. De peker også på at det er snakk om et mindretall jøder, som flertallet anser som en «Forbandelse for Racen» – en nyansering som ikke kommer frem i originalinnleggene.²¹⁶ Avslutningsvis trekker The Morning Post frem Sions vises protokoll, på tross av at de gir inntrykk av å vite at den allerede har blitt avslørt som et falsum. Deres hevdede bevis for at den er ekte er nettopp bolsjevikenes maktovertakelse, og at av «50 fremskudte Bolsjeviker er 43 Jøder».

²¹¹ Lien (2015): side 277.

²¹² Ibid. side 100-103, 275-320.

²¹³ Simonsen (2009): side 31-57.

²¹⁴ Johansen (1984): side 42.

²¹⁵ The Morning Post (1920): *Aarsagen til verdensuroen. Bag den røde Gardin. Den forfærdeligste Sekt i Verden. I-VI*. Bergen: Bergens Aftenblad.

²¹⁶ The Morning Post (1920): I.

Et annet eksempel på myten dukker opp i *Zionismen* (Dagen, 21. og 25. april 1921), hvor J. Norvik anklager jødene for å i stor grad ha tatt makten i Russland, mens de i Tyskland «regjerer den offentlige mening [...] idet de eier de fleste aviser, de styrer kapitalen, dels direkte, dels gjennom bankene». Norvik hevder at bolsjevikene handler på vegne av jødene, med mål om overtagelse av Europa, samt at deres innflytelse strekker seg innom både regjeringskontorene, arbeiderbevegelsen og bankene. Koblingen mellom jøder og sosialister forklarer han med at jødene «har været underkuet i aarhundreder, ja i aartusener, de blir derfor av instinkt proletarietets førere i den klassekamp, vi endnu ikke vet utgangen paa». Som en løsning på problemet trekker han blant annet frem pogromene i Polen, og påpeker at «statsmænd spekulerer paa en utvei til at bli kvit disse farligere borgere».²¹⁷ I likhet med i *The Morning Post* sin serie, blandes en rekke konspirasjoner, som sammen danner et dystert verdensbilde hvor jødene infiltrerer alle samfunnsledd, og bryter ned samfunnet både innen- og utenfra. Etter å ha beskrevet det han oppfatter som forskjellige raser av jøder, og hvordan de har utviklet seg under forskjellige forhold i Russland og i Palestinamandatet, går han videre til å beskrive det demokratiske sinnelaget til jødene: «Paa bunden er jødene ikke saa demokratiske endda, som man skulde tro - efter forholdene i Russland at døme».²¹⁸

13. mai 1922 har *Morgenavisen* en oppsummering over ukens viktigste utenrikspolitiske saker, hvor store deler dedikeres til en pågående strid mellom den britiske general Henry Wilson (1864–1922)²¹⁹ og den britiske statsministeren David Lloyd Georg (1863–1945)²²⁰, hvor førstnevnte anklager sistnevnt for å føre en «holdningsløse Politik i Palæstina og Mesopotamien». *Morgenavisen* kan videre melde at Wilson tar til orde for å trekke britiske styrker ut av Palestinamandatet, og begrunner det med at deres tilstedeværelse ikke er av nasjonale hensyn, men for å blidgjøre østeuropeiske «jødebolsjevikere» og internasjonal «jødekapital»:

«Jeg er ikke Jødehader [...] men det er min Mening, at England har bedre Brug for sine Penge end at anvende dem til Beskyttelsesvagt for de jødiske Bolschevikere fra Øst-Europas Ghetto, der ellers vil blive tilitetgjort eller fordrevne af Araberne, der er i Majoritet i Landet. De engelske Soldater ønsker intet heller end at forlate Palæstina, hvor de maa ligge i Telt og har det elendig. Palæstina maa rømmes af den engelske Hær, men Regjeringen tør ikke tage dette Skridt af Hensyn til den internationale

²¹⁷ Norvik, J. (1921): *Zionismen I og II*. Bergen: Dagen.

²¹⁸ Norvik, J. (1921): II.

²¹⁹ Jeffery, Keith (2004): *Wilson, Sir Henry Hughes, baronet*. Storbritannia: Oxford University Press.

²²⁰ Greve, Tim (2020): *David Lloyd Georg*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

*Jødekapital i alle Europa Hovedstæder. Alligevel maa det ske; thi Besættelsen af dette Land koster aarligen den engelske Statskasse 3. Millioner Pund, og det er bortkastede Penge. Det manger nu bare [...] at vi foruden Tyrkerne ogsaa skal faa Araberne paa Halsen».*²²¹

I forbindelse med Nygaards Handelsforenings generalforsamling i 1923 meldes det i Bergen Aftenblad at en gruppe med kommunister møtte opp for å lage bråk og stille mistillit mot det styret. Avisen oppsummerer hendelsene på følgende måte: «*En stor del av forenings medlemmer fik nemlig igaar et levende indryk av hvad man kan vente sig under et fremtidig jødekommunistisk regime*».²²²

Utover 1920-tallet forsvinner «jødebolsjevismen» gradvis fra bergenspressen. Det dukker riktig nok tidvis opp artikler, men det er ikke før NSDAP sin maktovertagelse at antallet artikler begynner å øke igjen. Etter det endrer omtalen av myten seg noe, da den nå oftere blir brukt til å forklare jødeforfølgelsene. I Bergen Aftenblad (1933) hevdes det i forbindelse med forfølgelsen at det eksisterer en «*sammenstilling som gjøres av jøder og marxister*», samt at «*jødernes internasjonale karakter*», og jødernes «*uproduktive arbeid*», gjør at de ikke passer inn i det tyske samfunnet.²²³ Samme år forsøker Hugo Mowinckel i Morgenavisen å forsvare forfølgelsene med at de er rettet mot «*den jødiske (kommunistiske) folkefraksjon i Tyskland*», og ikke nødvendigvis de mange «*utmerkede [jødiske] medborgere*». Samtidig hevder han at «*uforholdmessig stor del av de mest energiske kommunister er jøder*», og at «*den moderne kommunisme er en jødisk oppfindelse av Karl Marx*»²²⁴ Morgenavisen videreformidlet i tillegg at boikottaksjonene som reaksjon på forfølgelsen som angrep fra «*jødemarxistene*» på det tyske folk.²²⁵

I arbeiderpressen forsøkte man å forklare myten, og hvorfor den hadde en appell blant enkelte grupper på høyresiden. Et eksempel på dette finner man i artikkelen *Hvem regjerer Tyskland* (Bergen Arbeiderblad, 27. juni 1936). Her hevdes det at det moderne kredittsystemet visst nok skal være utviklet av jøder, og at den internasjonale pengekapitalen skal være under «*jødisk herredømme*». Den videre koblingen til bolsjevismen begrunnes slik:

²²¹ Morgenavisen (1922): *Den udenrigspolitiske Situation*. Bergen: Morgenavisen.

²²² Bergen Aftenblad (1923): *Kommunistene laver pøbeloptøier i Nygaards Handelsforening*. Bergen: Bergen Aftenblad.

²²³ Bergen Aftenblad (1933): *Utenriksartikkel. Jødeproblemet*. Bergen: Bergen Aftenblad.

²²⁴ Mowinckel, Hugo (1933): *Tyskerne og jødene. England og jødene*. Bergen: Morgenavisen.

²²⁵ Morgenavisen (1933): *Jøderne i Palestina vil boikotte tyske varer og tysk film*. Bergen: Morgenavisen.

«Arbeiderbevegelsen har tildels vært ledet av jøder, og den socialistiske teori blev i systematisk form først utviklet av en jøde. Den marxistiske arbeiderbevegelse utgjør i overensstemmelse dermed bare et ledd i jødernes verdensherredømme. Konklusjonen blir så: Kredittvesenet og marxismen utgjør bare to ledd av det jødiske verdensherredømme, men disse ledd er derfor ett: 'Kapitalisme og marxisme er ett', således heter det ordrett i Georg Feders programskrift av 1927».²²⁶

Med NSDAP sitt program som utgangspunkt, bekrefter Bergen Arbeiderblad at forestillingene til Norvik ikke var unike, og strekker seg til flere land. Det påståtte samarbeidet mellom «jødebolsjevikene» og «pengejødene» går igjen her.

5.3.0 Frykten for en arbeiderregjering

Forestillingen om sosialister som marionetter for en jødisk elite kom til uttrykk i Morgenavisen og Bergen Aftenblad, som begge så på arbeiderbevegelsen sin agitasjon som et skalkeskjul for å innlemme Norge i et jødisk verdensvelde.²²⁷ På denne måten slapp man å måtte se på arbeiderbevegelsen som selvstendige aktører med saker som man måtte ta på alvor. Denne fremstillingen dukket også opp i forbindelse med norske valg. I 1927 hadde DNA blitt det største partiet i Norge, og dannet året etter Norges første sosialistiske regjering (og kortest sittende regjering). Ved Stortingsvalget i 1930 fryktet høyresiden at venstresiden skulle sikre seg rent flertall, og mobiliserte avisene sine til kamp mot dem.²²⁸

I likhet med flere av landets borgerlige aviser advarte Morgenavisen og Bergen Aftenblad om hvor fryktelig det kunne gå om det skulle bli arbeiderflertall på Stortinget. I Morgenbladet advarte Frisinnede Venstre (FV) mot at demokratiet ville ryke, og samfunnet bli «*prisgit de russiske jøder og deres yngel i landet*».²²⁹ I Bergen Aftenblad, 18. oktober, bare tolv dager før valget, var avisen full av artikler som advarte om sovjetiske tilstander, og at et arbeiderflertall ville bety «*trællekaar for alle*».²³⁰ I en artikkel med tittelen *Hvis arbeidere faar makten* (Bergen Aftenblad, 18. oktober 1930), advarte avisen om at en DNA-seier ville føre til kapitalflukt, og at de stod klare til å selge ut norske naturressurser til jødiske bankmenn for å hente inn dette tapet: «*Vore naturligheter de skal bli pantsat til utenlandske finansjøder, de*

²²⁶ Bergen Arbeiderblad (1936): *Hvem regjerer Tyskland*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

²²⁷ Persen (1974): side 46.

²²⁸ Kristjansson, Mimir (2020): *Martin Tranmæls metode*. Oslo: Forlaget Manifest AS: side 67-72.

²²⁹ Frisinnede Venstre (1930): *Det sidste valg*. Bergen: Morgenavisen.

²³⁰ Bergen Aftenblad (1930): *18. oktober 1930*. Bergen: Bergen Aftenblad: side 1, 11.

*som stod bak revolusjonen i Rusland, de skal ogsaa erobre Norge. Fra at være et frit land skal vi lægges under utenlandsk aak, ikke bare voldelig, men ogsaa kues ned under fremmed pengevælde».*²³¹ DNA og arbeiderbevegelsen ble i dette tilfellet altså fremstilt som nyttige idioter for «finansjøder», og anklaget for å ville innføre «russiske tilstander» i landet. Disse og lignende påstander kom Bergens arbeiderpresse til å ta motmæle mot flere ganger utover mellomkrigstiden.

5.4.0 Arbeiderpressen mot antisemittismen

Som illustrert dukket det fra tid til annen opp artikler som tok for seg «*jødebolsjeviken*», spesielt i artikler som var kritiske til jøder, sosialismen og frem fremvoksende arbeiderbevegelsen. Ved flere tilfeller dukket også begrepet opp i den sosialistiske dagspressen. Til forskjell fra de borgerlige avisene var ikke målet her å sverte noen. En av tendensene som gjør seg gjeldene er at det er avisene på venstresiden som hyppigst viser sympati med jødene, selv om det eksisterer unntak. I disse artiklene er målet ofte å renvaske arbeiderbevegelsen og jøder, og å ta til motmæle mot antisemittiske forestillinger.

Under sportsseksjonen av Arbeidet finner man *Saklig diskusjon* (Arbeidet, 18. april 1923), hvor det informeres om at avisen Samfundet har skrevet om «*jødeagitasjon i idrætsarbeidet*», hvor Arbeidets journalist anklages for å være nedlatende mot «*annerledes tenkende*» patrioter. Avisen melder at de har blitt anklaget av Norges Samfundshjelp, en interesseorganisasjon for streikerammede bedrifter, for å ha slengt rundt seg med skjellsord, men viser til at svaret de fikk fra Norges Samfundshjelp var full av antisemittiske, konspiratoriske beskyldninger: «*Han bruker skjældsord som: 'Krypyl', '30 sølvdalers mænd', 'Norges judasser', 'Vaskeegte jødebolsjeviks betalte leiesvend', 'Hatets forskynder', 'Bolsjevikjudas'. Fine argumenter, hvad?».*²³² Anklagene journalisten har fått om at han skader idretten, avviser han tvert om. Han mener eksplisitt at det er den borgerlige sidens agitasjon, og innlegg slik som det Norges Samfundshjelp har på trykk, er det som virkelig skader idrettsbevegelsen.

Det er flere tilfeller hvor arbeiderpressen forsøker å motbevise forestillinger om en allianse mellom jøder og sosialister, men i artikkelserien *Beilis-processen i Kiev* (Arbeidet, 10.–12. september 1923) blir en slik allianse ansett som noe positivt og ønskelig:

²³¹ Bergen Aftenblad (1930): *Hvis arbeidere faar makten*. Bergen: Bergen Aftenblad.

²³² S., H. (1923): *Sport og idræt: Saklig diskusjon*. Bergen: Arbeidet.

«Vi har ingensomhelst agtelse for borgerlige domstole, vi vurderer pakket efter sine gjerninger: de er kjøpte og betalte lakeier av et samfund, som vi bekjemper av al makt. Dette er med faa ord det kommunistiske syn paa det borgerlige, eller skal vi si spidsborgerlige retapparat. Ser man hen til forholdene i zaismens Rusland forekommer det os mer end indlysende, at den store retsløse jødiske befolkning naturnødvendig maatte slutte sig til revolusjonen av november 1917. Proletariatet har altid og overalt fælles interesser».²³³

Videre siteres en «Renhold Mac», med følgende ord: «*Konservatismens staaende sætning, at 'revolusjonen stammer fra jøderne', er selvbedrag, men sikkert er det, at uten den semitiske energi vilde bevægelsen være gaat frem i meget langsommere tempo*». På tross av dette filosemittiske utgangspunktet, spiller også den her på en mild variant av myten om «jødebolsjevismen», men betrakter det som noe positivt. Enda verre er det at forfatteren i et forsøk på å nyansere jødene også repeterer myten om «pengejøden»: «*Men de ledende finansjøder, de ca. 300 mand, som hersker over eller beherskes av – kapitalen, de staar fremdeles paa den anden side*».²³⁴ Dermed er det åpenbart at forfatteren selv har blitt påvirket av, og videreformidler antisemittiske myter.

I *Moderne heksetro* (Arbeidet, 8. mai 1925) brukes et intervju med Marta Steinsvik (1877–1950)²³⁵, fra *Aftenposten*, 5. mai 1925,²³⁶ som ramme for å forklare den moderne antisemittismen.²³⁷ Mye av kritikken i artikkelen blir rettet mot *Aftenposten*, som blir anklaget for å primært ha «*kommunstfiendtlig*» motiver bak publiseringen, og ikke en antisemittisk en. Likevel blir det lagt frem en definisjon av den moderne antisemittismen, hvor den defineres som bestående av «*mennesker som tror at jødene er skyld i alt 'ondt', at jødene i al hemmelighet øver en mægtig indflydelse paa de verdenshistoriske begivenheter, og altid til menneskehetens skade*».²³⁸

Det finnes også eksempler på at arbeiderpressen harselerer med antisemittiske forestillinger, som i en artikkel om fiskeoppdrett i Bergen *Arbeiderblad*. Her tar de for seg en uttalelse av Rudolf Händler fra *Forschungen und fortschritte*, hvor han advarer om raseblanding av fisk i Østersjøen. Bergen *Arbeiderblad* svarer med at det «*kunne kanskje være interessant å vite om*

²³³ M., M. (1932): III.

²³⁴ Ibid.

²³⁵ Skogstad, Lise (2020): *Marta Steinsvik*. Oslo: Store norske leksikon.

²³⁶ Bruland, Bjarte (2016): *The 1942 Reinstatement of the Ban on Jews in the Norwegian Constitution*. Berlin: Metropol Verlag: side 172-3.

²³⁷ Arbeidet (1925): *Moderne heksetro*. Bergen: Arbeidet.

²³⁸ Ibid.

*dette moralske forfall hos de danske rødspetter i Østersjøen skyldes marxismens og jødefinansens virksomhet?».*²³⁹ Videre går de over til å latterliggjøre de nazistiske ekteskapslovene, med spørsmål om de vil utvides til å gjelde nordisk og tysk rødspette.²⁴⁰ En mer seriøs kritikk av nazistenes fremstilling av «jødebolsjevismen» finner man i *Englands Palestina mandat* (Bergen Arbeiderblad, 9. april 1939):

*«Tyske nazister har nu i over 20 år benyttet sig av dette våben mot englendere og mot Russland. Vi kjenner alle feltropet 'jødisk bolsjevisme'. Nazistene vet like godt som alle andre at jødene idag spiller en beskjedne rolle i Russland; men det har nu engang lykkedes dem å innbille sine venner i andre land, at Russland regjeres av jøder. Dette utnyttes nu av japanske agenter i og utenfor Russland, intet under at Japan offisielt gikk inn for jødejakt til tross for at de selv ikke har noen jøder i sitt land».*²⁴¹

Forfatteren tar det altså for seg å motbevise nazistenes propaganda, og avviser deres påstander om at russiske jøder har så mye makt som det blir hevdet. Samtidig anklager han aksemaktene for å ikke tro på deres egne antisemittiske myter. Gjennom hele mellomkrigstiden blir myten om «jødebolsjevismen» rettet mot sosialister, og ble gjerne brukt i forbindelser hvor man kunne bevise eller sannsynliggjøre kontakt med utenlandske jøder.

5.5.0 Fortellingene om «jødebolsjevismen»

For å forstå innholdet i myten om «jødebolsjevismen» og dens spredning, kan det være nyttig å se på noen eksempler på personer som ofte fikk dette stempelen på seg. Generelt forsøker konspirasjonsteorier og myter å knytte seg til virkeligheten. I flere antisemittiske forestillinger er denne festingen til virkeligheten gjennom å koble den til virkelige jødiske personligheter, for så å blåse opp viktigheten og innflytelsen deres.

I en artikkel med navnet *Bolsjevikkagitationen og jøderne* (Bergens Tidende, 4. juli 1919) rapporteres det om at «*dagens sensation er at jødespørsmålet er trukket frem i diskussionen*» hos det tyske Centrums partiavis *Germanin*. I denne avisen blir det visst nok hevdet «*at den omsiggripende revolutionsbevegelse i alle land skyldes de jødiske elementer*», og at «*jødiske folk alltid har forstaat at utnytte de revolutionære bevegelsener til at tilvinge sig en førende rolle*». Kort oppsummert blir det servert påstander som sammenfaller godt med myten om

²³⁹ Bergen Arbeiderblad (1936): *Raceblanding i Østersjøen*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ «Germanicus» (1939): *Englands Palestina mandat*: Bergen: Bergen Arbeiderblad (NKP).

«jødebolsjevismen». I samme rapport blir det rapportert om at den tyske, sosialistiske avisen Die Freiheit tar til motmæle, og anklager Germanin for å yppe til pogromer. Samtidig hevder de at avisen «tilsynelatende retter et slag mot revolutionen men istedetfor træffer jøderne».²⁴²

Saker om «jødebolsjeviker» pleide oftest å omhandle abstraksjoner, men det er også tilfeller av at spesifikke «jødebolsjeviker» trekkes frem. I Bergen Aftenblad forsøker man i artikkelserien fra The Morning Post å forklare kommunismen utfra et hevnmotiv, hvor drivkraften i marxismen kommer av Marx sin families tap av kulturen sin som følge av jødeforfølgelser: «at ødelægge de kristne Nationer som Hævn for den Uret, som har været øvet mod Jødedommen». Samtidig forsøker de å rekontekstualisere den ideologiske striden mellom anarkisten Mikhail Bakunin (1814–1876) og Marx som en rasekamp mellom det slaviske og jødiske folk.²⁴³

I en annen sak fra Bergen Aftenblad, hentet fra avisen Romerike, granskes en jødisk mann som befant seg i Norge, som sitt virkelig navn skal ha vært «David Mordkewitsch Finkelstein». Mannen de snakker om er den senere sovjetiske utenriksministeren Maxim Litvinov (1876–1951)²⁴⁴, som på dette tidspunktet jobbet som diplomat for Russiske SFSR.²⁴⁵ Romerike melder at han skal ha gått under en rekke navn, og stått bak en rekke lovbrudd i en rekke land, deriblant banktyveri og oppvigleri. Eksempelvis skal det britiske underhuset ha diskutert ham, og han skal ha levd i «ødsel Pragt og Herlighed i Kjøbenhavn», hvor han angivelig skal ha «agitert for Mord, Brand og Plynding». Om hans tilstedeværelse i Norge kan Romerike melde om følgende:

«Og nu er dette Individ i en seperat Salonvogn sammen med etpar andre Agenter for Jødekapitalismen ankommet til Kristiania - Det eneste Sted i den civiliserede Verden; hvor man vil huse ham. Han og Familien bebor Grand Hotels eleganteste Værelser, hvor han indtager sine Overdaadige Maaltider og modtager de norske "Proletar"-Høvdinger. Men hvor længe skal da virkelig dette forargelige Uvæsen taales her i andet? Der er jo intet fornuftigt Menneske, som kan være i nogensomhelst Tvil om Fingelsteins virkelige Opgave her i Landet».²⁴⁶

²⁴² Privat til Bergens Tidende (1919): *Bolsjevikagationen og jøderne*. Bergen: Bergens Tidende.

²⁴³ The Morning Post (1920): V.

²⁴⁴ Oxford Reference (2021): *Maxim Litvinov*. Oxford: Oxford University Press (OUP).

²⁴⁵ Hobsbawm, Eric (1997): *Ekstremismens tidsalder: Det 20. århundrets historie, 1914–1991*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS: side 156.

²⁴⁶ Romerike (1920): *Hvem er Litvikoff?* Bergen: Bergen Aftenblad.

Litvinovs blir i en annen artikkel beskrevet som «*den frække russiske Jøde*» som driver «*Handelshumbug*».²⁴⁷ Litvinovs forsøk på å få til diplomatiske avtaler med Russiske SFSSR, nevnes ikke i første artikkel, noe som får det til å fremstå som at han bedriver spionasje. «*Agentene for Jødekapitalismen*» som han reiser med er andre representanter for Russiske SFSSR, som det er urimelig å anta var «kapitalister». Dette fremstår som nok et eksempel hvor «*jødebolsjeviken*» og «*pengejøden*» knyttes sammen. Marx og Litvinov var ikke alene om beskyldningene om å være «jødebolsjeviker». Videre i dette kapittelet vil jeg undersøke hvordan bergenspressen omtalte to av datidens mest kjente jødiske sosialister, Lev Trotskij og Rosa Luxemburg (1871–1919).²⁴⁸

5.6.0 Luxemburg og Spartakistforbundet

Luxemburg ble født inn i et Russland, med sterk undertrykkelse av jøder, i form av yrkesforbud, gettoer, og strenge forbud mot jødiske klestradisjoner.²⁴⁹ Allerede i ung alder engasjerte hun seg i den sosialistiske bevegelsen, og i løpet av sin levetid ble hun en profilert skikkelse på venstresiden.²⁵⁰ I sine siste leveår bodde hun i Tyskland. I bergenspressen kunne man ved jevne mellomrom lese om hennes agitasjoner og arrestasjoner, blant annet etter å ha blitt arrestert for høyforræderi for å ha agitert mot verdenskrigen. I Arbeidet ble denne saken nevnt i forbindelse med det som ble oppfattet som en krise på tysk venstreside.²⁵¹ Morgenavisen meldte om arrestasjonen ved flere tilfeller, blant annet ved at det i 1917 ble fremsatt et ønske om hennes løslatelse på en fredskonferanse i Stockholm.^{252, 253}

Fra og med 1919 dukker navnet hennes som oftest opp i forbindelse med drapet på henne og Karl Liebknecht (1871–1919) etter Spartakusopprøret i Tyskland. I den forbindelse skriver arbeiderpressen i stor grad sympatisk om dem, og allerede tre dager etter mordet dedikerte de store deler av forsiden og avisen til revolusjonsforsøket og mordene.²⁵⁴ Bergens Tidende reagerte også sterk på drapene, men det kommer frem i deres artikler usikkerhet rundt hendelsesforløpet. De kunne melde at de hadde blitt drept av en oppildnet folkemengde, hvor

²⁴⁷ Bergen Aftenblad (1920): *Litvinoffs Handelshumbug avsløres yderligere*. Bergen: Bergen Aftenblad.

²⁴⁸ Engelstad, Ellen, og Mímir Kristjánsson (2019): *Rosa Luxemburg - En biografi*. Oslo: Forlaget Manifest AS: side 112-115.

²⁴⁹ Ibid. side 13-14.

²⁵⁰ Ibid. side 112-115.

²⁵¹ Arbeidet (1916): *Det tyske socialdemokrati*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

²⁵² Morgenavisen (1916): *Rosa Luxemburg arrestert for høyforræderi*. Bergen: Morgenavisen.

²⁵³ Morgenavisen (1917): *Den russiske Fredsdelegation i Stockholm (sic!)*. Bergen: Morgenavisen.

²⁵⁴ Arbeidet (1919): *Liebknecht og Rosa Luxemburg er faldt for morderhaand*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

Luxemburg skal ha blitt skutt i en politibil, mens Liebknecht skal ha blitt skutt etter et rømningsforsøk.²⁵⁵ I reportasjeserien *Vil Spartacusførernes død føre til nye rædsler i Berlin?* og *Bolsjevismens militære fremmarsj* (Bergens Tidende, 18. januar 1919) blir det fremsatt rykter om voldelige hevnaksjoner fra den revolusjonære venstresiden. Første artikkelen har en nedlatende tone ovenfor arbeiderbevegelsen, og fremstiller den sosialistiske organisasjonen Spartakistforbundet som noen som «ikke har den fjerneste anelse om bolsjevismen», samtidig som de får hovedansvaret for dødsfallene. Fortellingen om at en oppildnet folkemengde stod bak drapene blir også gjentatt, men det blir informert om at både pågripelsen og håndteringen av saken hadde mangelfull og motstridende informasjon, som blir videre etterforsket.²⁵⁶ Andre artikkelen anklager russiske bolsjeviker for å planlegge et verdensherredømme, og at de særlig «brænder av begjærighet efter at komme ind i Tyskland», og at de har flere stående tropper inne i landet under dekke av Spartakistforbundet:

«Hvilken 'militarist' Lenin er, fremgaar bl.a., av at han dagen efter at mordet paa Liebknecht og Rosa Luxemburg blev kjendt i Moskva, lot opslaa plakater paa gatehjørnerne, hvorigjennem sovjet-regjeringens krav om 100,000 officerer og 3 millioner soldater til en 'hevn-ekspedition' blev bekjendtgjort. Lenin er fast besluttet paa at ville oversvømme Tyskland med sine hære for der at utrydde bougeosiet og inføre massernes enevælde».²⁵⁷

Fra forsiden av Morgenavisen, 21. jan. 1919.

Allerede i samme utgave meldes det i *Liebknechts død i agitationens tjeneste* (Bergens Tidende, 18. januar 1919) at den offisielle forklaringen ikke stemmer, og at de i realiteten hadde blitt arrestert og henrettet av representanter fra et *Freikorps*.²⁵⁸ Det kommer frem i at obduksjoner av Liebknecht hadde avslørt at pistolen hadde blitt avfyrt fra kort avstand. Luxemburgs lik var enda ikke blitt gjort rede for, men ble noen dager senere funnet i en elv. Likevel videreformidler Bergen Aftenblad rykter fra Tidens Tegn og en «*troværdig kilde*» om

²⁵⁵ Bergens Tidende (1919): *Liebknecht og Rosa Luxemburg arrestert og dræpt*. Bergen: Bergens Tidende.

²⁵⁶ Privat til BT (1919): *Vil Spartacusførernes død føre til nye rædsler i Berlin?* Bergen: Bergens Tidende.

²⁵⁷ Asche, C. (1919): *Bolsjevismens militære fremmarsj*. Bergen: Bergens Tidende.

²⁵⁸ Privat til BT (1919): *Liebknechts død i agitationens tjeneste*. Bergen: Bergens Tidende.

at hun var gått i dekke hos venner, med planer om å flykte landet.²⁵⁹ Interessant nok har de på samme side en artikkel om Luise Kautskys nekrolog. Kautsky siteres på at Luxemburg sitt forhold til bolsjevikene hadde variert over tid, og at hun hadde gått tilbake på mye av kritikken hvor hun hadde anklaget dem for «diktatorisk makt», «drakoniske straffer», og for manglende pressefrihet.²⁶⁰ Dette får Bergen Aftenblad til å reagere.

«Vi har fremdeles den Opfatning af Bolsjevismens Grusomheder og Voldshandlinger - som af Grusomheder og Voldshandlinger overhovedet - som Rosa Luxemburg engang havde, og derfor har vi ikke Udtryk kraftig nok for den Afsky, vi nærer overfor den Skjændselsgjerning, som blev forøvet mod denne Kvinde. Imidlertid blir dog den Kjendsgjerning staaende: Hun har selv fremkaldt den Dyriskhed, som hun er blevet et Offer for».²⁶¹

Ansvarspåleggelsen gjentas senere i samme avis, hvor de i tillegg går til angrep på en rekke norske sosialister, deriblant «privatkapitalisten» Kyrre Grepp (1879–1922) og «Bolsjevikprofeten» Edvard Bull (1881–1932), som hevdes å tilhøre «en naiv og merkelig virkelighedsfjern Race».²⁶² I ukene etter fortsatte bergenspressen å melde om blant annet blodige scener, massearrestasjoner, politisk uro i Berlin.²⁶³ Enkelte journalister fra borgerpressen forsøkte å knytte hendelsene hjem, og fremstilte det som varseltegn om hva som vil skje her om sosialistene får sjansen til å gripe makten.

Et sjeldent eksempel hvor Spartakusopprøret knyttes til jødedommen er i *Sterk nervesitet i Tyskland* (Arbeidet, 28. mai 1920), hvor en anonym kilde melder til Arbeidet om den politiske situasjonen i Tyskland. Kilden kan fortelle at det florerer rykter om mulige statskupp fra både høyre- og venstresiden, og fremhever spesielt et om et høyreorientert kupp som vil finne sted i slutten av måneden.²⁶⁴ Dette kommer kort tid etter Kapp-Lüttwitz kuppet, som var et mislykket kuppforsøk organisert av en gruppe offiserer og *Freikorps*.²⁶⁵ Arbeidet hadde tidligere skrevet om dette kuppet i *Fra reaktion til revolution* (Arbeidet, 6. april 1920), hvor

²⁵⁹ Privat til Bergen Aftenblad (1919): *Lever Rosa Luxemburg?* Bergen: Bergen Aftenblad.

²⁶⁰ Luxemburg, Rosa (1918/1973): *Den russiske revolusjon*. Trondheim: Pax Forlag A/S: side 39.

²⁶¹ Bergen Aftenblad (1919): *Rosa Luxemburg og Bolsjevismen*. Bergen: Bergen Aftenblad.

²⁶² Bergen Aftenblad (1919): *En Erkjendelse*. Bergen: Bergen Aftenblad (DNA).

²⁶³ Morgenavisen (1919): *Streik i tyske Storbyer*. Bergen: Morgenavisen.

²⁶⁴ Anonym (1920): *Sterk nervøsitet i Tyskland*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

²⁶⁵ Hobson, Rolf (2015): *Europeisk politisk historie 1750-1950*. Oslo: Cappel Damm: side 376.

de hevder at det kun var «altyskerne og antisemitterne» som støttet det, og gir streikende arbeidere æren for at det mislyktes.²⁶⁶

Den anonyme kilden forteller videre til Arbeidet i *Sterk nervesitet i Tyskland* (Arbeidet, 28. mai 1920) om furore på den tyske venstresiden: «Demokraterne og socialdemokraterne snakker om kjendte jøder som skulle skytes hvis bevægelsen blant venstresocialistene bryter ut».²⁶⁷ Denne noe underlig formulerte setningen kan være vanskelig å tolke. Ettersom de forutgående setningene omhandlet et høyreorientert kupp, kan det tolkes som en advarsel om hva en truet høyreside kan gjøre. Det kan også tolkes som en trussel fra Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) om en oppfølger fra sist de hadde skutt «kjendte jøder».²⁶⁸ Antisemittisme var ikke et ukjent fenomen på tysk venstreside i mellomkrigstiden, og medførte flere utmeldelser og eksklusjoner fra SPD og Kommunistische Partei Deutschland (KPD), deriblant av strasseristene og nasjonalbolsjevikene.²⁶⁹ Arbeidet kunne også ha et ønske om å stemple deler av sosialdemokratiet som antisemittisk, da man i perioden etter drapene på Luxemburg og Liebknecht så eskalerte konflikten innad den sosialistiske bevegelsen i Europa, hvor enkelte betraktet «sosialdemokrat» som et skjellsord, og «sosialfascist» ble et populært økenavn på sosialdemokrater. DNA ble på denne tiden med i Komintern, og ble dermed offisielt KPDs søsterparti.

Dette er som forventet i en tid med mye kommunismefrykt, men med tanke på hvor utbredt antisemittismen var, er det uforventet få tilfeller hvor Luxemburg og Spartakusforbundet knyttes til jødedommen. Det eneste tilfellet jeg har greid å spore er hentet fra en britisk artikkel i 1920, hvor Spartakistforbundet, «Spartacus Weishaupt» og «Illuminatforbundet» knyttes til en jødisk verdenskonspirasjon.²⁷⁰ Som jødisk, innvandrer og revolusjonær sosialist, var Luxemburg en ypperlig personifisering av «jødebolsjeviken» for antisemitter, noe Paul Hanebrink viser til i *A Specter Haunting Europe* (2018). I Tyskland var det både før og etter hennes død vanlig å knytte henne opp mot et jødisk skremmebilde, noe som også strakk seg til andre personer på den tyske venstresiden, deriblant Liebknecht og Bernstein, hvorav sistnevnte ble anklaget for å lede en «jødisk republikk».²⁷¹ Et mulig svar på hvorfor Luxemburg ikke ble et utbredt skremmebilde i Norge, kan man også finne hos Hanebrink.

²⁶⁶ Mere (1920): *Fra reaktion til revolution*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

²⁶⁷ Anonym (1920).

²⁶⁸ Engelstad (2019): side 103-106.

²⁶⁹ Petersen, Carl Heinrich (1965): *Kommunismens kjettere*. Aschehoug: side 103-105.

²⁷⁰ The Morning Post (1920): I.

²⁷¹ Hanebrink, Paul (2018): *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. London: The Belknap Press of Harvard University Press: side 15 og 23.

Han forteller om hvordan den ytre høyresiden gjennom hele mellomkrigstiden var opptatt av å holde minnene om volden og kaoset fra revolusjonsdagene levende, og brukte det aktivt i propagandaen sin. Luxemburg sitt virke var altså noe nært som hennes motstandere kunne basere et gjenkjennelig skremmebilde på.²⁷² I norsk presse ble hendelsene i Tyskland vel og merke trukket frem som et varsel, men utenom en serie debattartikler som hun delte med Lenin om norsk uavhengighet et tiår i forveien, hadde hun svært lite å gjøre med norsk politikk.²⁷³

5.7.0 Trotskij som skremmebilde

I årene etter den russiske revolusjonen dukket Trotskij ved jevne mellomrom opp i bergenspressen. Et tidlig eksempel på dette finner man i *Bolsjevismen skaber en ny russisk Nationalisme* (Bergen Aftenblad, 16. februar 1920), hvor det meldes om at revolusjonens musikk og retorikk var blitt erstattet med russisk nasjonalisme og gamle soldatsanger. I artikkelen trekkes det frem ved to anledninger at selv «*jøden Trotski*» i sine taler må erkjenne at han er en «*russisk Patriot*», og at nordmenn som er begeistret for revolusjonen er «*naive*» og bedriver «*helgendyrkelse*».²⁷⁴ I motsetning til Luxemburg, var det enklere å bygge et skremmebilde rundt Trotskij i Norge, da han gjennom sitt opphold i Norge var et innenrikspolitisk anliggende. På tross av at han ikke hadde noen formelle verv i sin periode i Norge, ble han en viktig skikkelse i norsk presse og politikk. Mye av det hadde trolig med Norges forhold til Russland, og hvilke følger oppholdet kunne få for det, men noe var også begrunnet i en revolusjonsfrykt, og hvilken rolle Trotskij kunne komme til å spille i å bringe den her til lands.

En sentral del av myten om «*jødebolsjeviken*», er å opphøye og gjøre rollen til jødiske individer til viktigere og farligere enn det de i realiteten er. Allerede i perioden rundt den russiske revolusjonen var det vanlig å opphøye Trotskij's rolle, blant annet ved å fremstille han som den virkelige lederen av Bolsjevikerne. Et eksempel på dette melder Arbeidet om, hvor de kan melde at borgerpressen ved flere anledninger skal ha annonsert Vladimir Lenin (1870–1924)²⁷⁵ sin bortgang prematurt, og i hvert fall ved ett tilfelle ha anklaget Trotskij for å ha myrdet han, og grepet makten:

²⁷² Hanebrink (2018): side 88-100.

²⁷³ Shachtman, Max (1938): *Lenin and Rosa Luxemburg*. USA: *The New International* (Socialist Workers Party).

²⁷⁴ Bergen Aftenblad (1920): *Bolsjevismen skaber en ny russisk Nationalisme!* Bergen: Bergens Aftenblad.

²⁷⁵ Friis og Hegna (1974): side 758-65.

«Der er desværre ingen endnu som har ført statistik over hvor mange ganger borgerpressen har avlivet Lenin, enten ved sykdom eller med hjelp fra morderhaand. Snart het det at der var oprør i Moskva og at Lenin og andre bolsjevikledere var dræpt, snart var Lenin fængslet av den oprørske og mere yderliggaaende Trotsky [...]»²⁷⁶

Lignende eksempler finner man i flere norske aviser, blant annet i Tidens Tegn, hvor det antydes sterkt at Lenin kun er en gallionsfigur, brukt for å fremstille bolsjevikene som mindre jødiske.²⁷⁷ Dette på tross av at Lenin hadde jødisk avstamning gjennom sin oldefar, og skal ha vært den første siden han som ikke forsøkte å distansere seg fra det.²⁷⁸ Han skal også ha uttalt at jøder var en spesielt begavet «rase», og tatt til orde jødisk emansipasjon. På tross av dette betraktet han seg først og fremst som etnisk russer, og anså seg selv som ateist.²⁷⁹

Selv om Trotskij også var ateist, var han oppvokst i en jødisk familie, og var mer åpen om sin bakgrunn. Det på tross av at han ifølge Bergen Aftenblad skal ha blitt utstøtt av «Jødernes Samfund» og avvist av sine foreldre.²⁸⁰ Likevel var han et effektivt skremmebilde, noe som ble forsterket ved Lenins død i 1924, da han stod frem som en aktuell lederkandidat.

Uoversiktligheten i Sovjetunionens maktstrukturer gjorde ikke saken bedre. Eksempelvis etterfulgte Alexei Rykov (1881–1938)²⁸¹ Lenin som leder av Folkekommissærenes råd (Sovnarkom), mens Mikhail Kalinin (1875–1946) som president formelt var statsoverhodet frem til sin død.²⁸² Tross dette var det georgieren Josef Stalin (1878–1953) som ble den de facto lederen, som følge av at han fikk samlet mye makt rundt vervet sitt.²⁸³ I forbindelse med maktkampene nevnes Trotskij blant annet i januar 1925, hvor Morgenbladet melder gjennom telegram fra Sovjetunionen om Trotskijs eksklusjon fra Sentralkomiteen.²⁸⁴

Bare fire år senere ble Trotskij ekskludert fra Sovjetunionen, og i 1935 bosatte han seg i Norge. Dette medfulgte følgelig en økt interesse for han, spesielt i de antisemittiske miljøene, som over lengre tid hadde betraktet han som en personifisering av «jødebolsjeviken». Dette kom klart frem allerede det følgende året, da blant andre Bergen Arbeiderblad kunne melde

²⁷⁶ Arbeidet (1922): *Reaktionens haap*. Bergen: *Arbeidet*.

²⁷⁷ Johansen (1984): side 43.

²⁷⁸ Service, Robert (2000): *Lenin: A biography*. London: Macmillan Publishers Ltd.; side 16.

²⁷⁹ Ibid. side 28-29.

²⁸⁰ Daily Express (1922): *Da Trotsky blev udstødt af Synagogen*. Bergen: Bergens Aftenblad.

²⁸¹ The Editors of Encyclopædia Britannica (2021): *Alexei Rykov*. USA: Encyclopædia Britannica.

²⁸² The Editors of Encyclopædia Britannica (2020): *Mikhail Ivanovich Kalinin*. USA: Encyclopædia Britannica.

²⁸³ Noack, Johan Peder (1978): *Den stalinistiske revolusjon*. København: Berlinske Forlag: side 69-70, 249.

²⁸⁴ Russisk Telegrambyraa, Johan H. Eriksen (1925): *Trods alle dementier er Trotszky avskediget*. Bergen: *Morgenavisen*.

om at fascister hadde begått ulovlige overvåkning av og innbrudd hos Trotskij. 20. august 1936 hadde avisen to artikler på trykk om saken: *N.S.-bandittene begynte Trotsky-spionasjen i juni*, og *Jesuiterbevegelsen N.S.* I førstnevnte meldes det at «nazi-gangsters» hadde blitt siktet for spionasje som de gjorde for «nogen andre», med mål å avdekke at Trotskij drev med politisk arbeid. Kunne de bevise at han drev med noen form for agitasjon, så de på det som sannsynlig at regjeringen ville utvise han – da en viktig betingelse for opphold var at han skulle frastå fra politisk arbeid. Det kommer frem at spionasjen ikke hadde resultert i store avsløringer, og at mesteparten av informasjonen kom fra en kvinnelig servitør med et «svenskklingende» navn, som jobbet på et hotell Trotskij oppholdt seg på.²⁸⁵

Den andre artikkelen er et leserinnlegg signert «Sjømann», som fordømmer innbruddet, de involverte, og NS for å ha offentlig støttet det. Leserinnlegget gir et detaljert bilde over overvåkningen, hvor forfatteren spesielt trekker frem avsløringen om at Trotskij skal ha møtt med utenlandske jøder: «Trotsky underholder 3 sekretærer bl.a. den kjente revolusjonære dr. Naustredt fra Tsjekkoslovakiet. Trotsky har forbindelse med Folkets hus i Oslo, han er blandt annet sett sammen med tilreisende jøder og er blitt skygget fra Hønefoss til et lokale i Folketeatret hvor jøden og hans bagasje ble avlevert».²⁸⁶ Det er rimelig å anta at målet med denne avsløringen var å avdekke at Trotskij møtte med utenlandske jødiske agenter. Disse avsløringene latterliggjøres ved å påpeke deres vage innhold, og ved at de mislykkes i sitt mål om å være «fellende» for Trotskij: «Aldeles forferdelig! Men toppen av kransekaken er dog at han har snakket med jøder. Kjære leser, vi må nok være svært forsiktig hvem vi omgås, for skulde vedkommende ha en vel krum nese kan vi risikere å bli betraktet som landsforrædere».²⁸⁷

Forfatteren går videre til å peke på forestillinger som minner om myten om den «kosmopolitiske jøden», hvor NS skal ha anklaget Trotskij for å være delaktig i en rekke internasjonale hendelser, deriblant frigjøringsbevegelsen i Marokko og den spanske borgerkrigen. Sistnevnte er spesielt interessant, da Stalin kort tid senere gikk sterkt inn med økonomisk og militær støtte til den republikanske fronten i krigen.²⁸⁸ Avslutningsvis påpeker forfatteren nazistenes dobbeltmoral gjennom å trekke likhetstrekk med nedsettende betegnelser om andre undertrykte grupper. Eksempelvis kaller han NS en «typisk

²⁸⁵ Bergen Arbeiderblad (1936): *N.S.-bandittene begynte Trotsky-spionasjen i juni*. Bergen: Det norske arbeiderparti i Bergen og fylkene.

²⁸⁶ «Sjømann» (1936): *Jesuiterbevegelsen N.S.* Bergen: Bergen Arbeidetparti (NKP).

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Beevor, Antony (2007): *Kampen om Spania: Den spanske borgerkrigen 1936-1939*. Trondheim: N.W. Damm & Søn: side 200-3.

jesuiterbevegelse med slagordet 'hensikten helliger midlet [...]'». Frem til etter andre verdenskrig, var jesuitter forbudt med lov, under samme paragraf som tidligere hadde utestengt jøder fra Norge.²⁸⁹ Forfatteren forsetter så med å sammenligne nazistene med en annen gruppe som var forfulgt både før, under og etter andre verdenskrig: «N.S. vil skape høireiste, frie mennesker etc.» Vi så det i homoseksualiteten innen det tyske naziparti som blev så grundig avslørt under 'de lange knivers natt'». ²⁹⁰

Da Moskvaprosessene ble igangsatt, var bergenspressen på saken, og 20. august 1936 har Bergen Arbeiderblad flere artikler på trykk. Den ene omhandler Trotskijs pressekonferanse i journalisten Konrad Gustav Knudsen (1890–1959)²⁹¹ sitt hjem, hvor Trotskij avviser «høiforederianklagene» som har blitt rettet mot han og en rekke andre bolsjeviker, og beskriver det hele som en «løgnkonstruksjon» fra Stalin.²⁹² På samme side er det trykket en henvendelse fra LO og DNA hvor de oppfordrer «Den socialistiske Arbeiderinternasjonale og Den internasjonale faglige central» om å hjelpe de anklagede i Sovjetunionen med blant annet advokathjelp.²⁹³ Dette forsvaret av Trotskijs rettsvern var dog ikke noe ikke noe hele den norske venstresiden vernet om, og man ser Arbeidet skrive at «den kontrarevolusjonære Trotskij gis anledning til å bosette sig i Norge», og at «arbeiderklassen må protestere mot enhver oppholdstillatelse for kontrarevolusjonære i Norge». Hans opphold i Norge ble rett som det var ansett som en provokasjon mot Sovjetunionen.²⁹⁴

Bergen Arbeiderblad forteller at også den borgerlige pressen støtter dette synet, og gir Trotskijs opphold i Norge skylden for at et sildesalg til Sovjetunionen gikk dårlig. Dette avviser de som ren løgn, og som skremselspropaganda med mål om å skade DNAs valgkamp.²⁹⁵ Skal man tro Bergen Arbeiderblad, så var dette langt fra uvanlig, da de på samme side kan melde om at den Stavangerbaserte avisen Tidens Tegn hadde sendt sin redaktør, Jonas Schanche Jonassen (1897–1979)²⁹⁶ som privatdetektiv til det de omtalte som «Trotsky's hovedkvarter» i Paris. Dette resulterte i et påstått intervju med forfatteren og

²⁸⁹ Bruland, Bjarte (2016): *The 1942 Reinstatement of the Ban on Jews in the Norwegian Constitution*. Berlin: Metropol Verlag: side 171-2.

²⁹⁰ «Sjømann» (1936): *Jesuiterbevegelsen N.S.* Bergen: Bergen Arbeiderparti (NKP).

²⁹¹ Norsk senter for forskningsdata (NSD): *Konrad Gustav Knudsen*. Bergen: Norsk senter for forskningsdata (NSD).

²⁹² Bergen Arbeiderblad (1936): *Trotsky mottar pressen*. Bergen: Det norske arbeiderpart i Bergen og fylkene.

²⁹³ LO, DNA (1936): *Moskvaproessen*. En henvendelse fra Landsorganisasjonen og D. N A.

²⁹⁴ Bøe, Jan Bjarne, og Halvor Ekle (1980): *Historisk metode og kildekritikk, kildesamling*. Oslo: Aschehoug: side 30-31.

²⁹⁵ Bergen Arbeiderblad (1936): *Sildesalget til Sovjet i valgkampen*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

²⁹⁶ Bergen Arbeiderblad (1936): *Tidens Tegns redselsreportage fra Paris*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

kommunisten Pierre Naville (1903–1993)²⁹⁷, som ble klaget videre til det norske Justisdepartementet som en «forfalskning og grov provokasjon».

Under Schanche Jonassen var Tidens Tegn plassert langt ute på høyresiden, og hadde på lederplass skrevet følgende: «[kommunismen] *et faamandstyranni, indført ved vold, hvis borgerene skulde vaage at ta igjen. Men bak fascismen staar et folkeflertall og et lands skjønneste haab, dets ungdom. Kommunismens maal er å ødelægge. Fascismen har hindret ødelæggelse*».²⁹⁸ Avisens fascinasjon for fascismen var altså ingen hemmelighet, og de hadde vært tidlig ute med å intervju Mussolini og Hitler.²⁹⁹ Deres aversjon mot sosialismen og kommunismen var heller ikke hemmelig, noe Bergen Arbeiderblad ikke nølte med å trekke frem. De så på Schanche Jonassen og Tidens Tegns intervju som en provokasjon og et angrep på DNA, og gjorde det de kunne for å så tvil i påstandene til Jonassen, gjennom blant annet å trykke uttalelser hvor det fremkommer usikkerhet om hvem det var han faktisk hadde møtt.³⁰⁰ Videre dro de koblingen mellom denne episoden til skandalen rundt «Zinovjev-brevet», som var en forfalsket brevutveksling mellom Kominterns første president, Grigorij Zinovjev (1883–1936)³⁰¹, og Det britiske kommunistpartiets (CPGB) sentralstyre.³⁰²

5.8.0 Oppsummering av kapitlet

Myten om «jødebolsjeviken» var en av de mest utbredte antisemittiske forestillingene i mellomkrigstiden. Selv om den tilsynelatende ikke var like utbredt i den bergenske dagspressen, sammenlignet med aviser som Aftenposten, Namdalen og Nationen, finnes det flere eksempler på artikler som bevisst eller ubevisst spiller på myten, eller rett ut refererer til den. Blant de mest eksplisitte finner man i artikkelseriene *Zionismen* (Dagen, 21. og 25. april 1921) og *Aarsagen til verdensuroen* (Bergen Aftenblad, 9.–21. oktober 1920).³⁰³ ³⁰⁴ Ellers finner man også eksempler på myten i Bergen Arbeiderblad og Bergens Tidende.

Myten om «jødebolsjeviken» ble i mellomkrigstiden ikke bare formidlet gjennom karaktertyper og vage henvisninger til anonyme skikkelser som jobbet i skyggen. Myten ble

²⁹⁷ Stubbs, Jeremy (1993): Obituary: *Pierre Naville*. Storbritannia: The Independent.

²⁹⁸ Thommessen, Henrik P. (2009): *Fra triumf til tragedie - Avisbedriften Tidens Tegn, 1910 - 1941*. Oslo: Universitetet i Oslo (UiO): side 170.

²⁹⁹ Ibid. side 155, 163-164, 169-170.

³⁰⁰ Schanche Jonassen, Jonas (1936): *Jonassen vet ikke hvem han har snakket med*. Bergen: *Bergen Arbeiderblad*.

³⁰¹ Store norske leksikon (2018): *Grigorij Zinovjev*. Norge: Foreningen Store norske leksikon.

³⁰² Bergen Arbeiderblad (1936).

³⁰³ The Morning Post (1920): *Aarsagen til verdensuroen. Bag den røde Gardin. Den forfærdeligste Sekt i Verden. I-VI*. Bergen: Bergens Aftenblad.

³⁰⁴ Norvik, J. (1921): *Zionismen I og II*. Bergen: Dagen.

også forsøkt personifisert gjennom virkelige personer, som også ble skrevet om i bergenspressen. Selv om Luxemburg hyppig ble brukt som en personifisering av myten i tysk nazistisk propaganda, er det få eksempler på det samme i bergenspressen. Tvert om blir hun oftere fremstilt som en annenfiolin til Karl Liebknecht, og ved flere tilfeller fremstilt som både naiv, og nærmest umyndiggjort i den borgerlige pressen.

Litvinov og Trotskij ble derimot oftere brukt som skremmebilder. Felles for begge er at de i perioder oppholdt seg i Norge, og det er gjerne i forbindelse med norgesopphold at de omtales som mulige jødiske trusler. I årene frem til Stalin sin maktovertagelse ble Trotskij sin rolle og makt ofte overdrevet, og ved flere tilfeller ble han fremstilt som den egentlige lederen av revolusjonen. Det faktum at Trotskij var en viktig skikkelse perioden rundt den russiske revolusjonen, og at bergenspressen ofte var avhengig av sekundærkilder, gjør overvurderinger av hans rolle og spredning av feilinformasjon mer forståelig. Det er verdt å merke seg at langt fra all kritikk og negativ omtale av Trotskij var av antisemittisk natur, og at jeg ikke har belegg for å hevde at det var antisemittiske baktanker blant alle eksemplene jeg har dratt frem i dette kapitlet. Derimot mener jeg det er viktig å ha med seg disse eksemplene, da det er viktig å frem et mest mulig komplett bilde av hvordan Trotskij ble vurdert og overvurdert i sin samtid.

Kanskje ikke så overraskende var det arbeideravisene Arbeidet og Bergen Arbeiderblad var mest opptatt av å motbevise myten om «jødebolsjevismen». Her blir myten utelukkende nevnt i saker hvor de latterliggjør eller forsøker å motbevise myten. Som eksempel hadde Bergen Arbeiderblad en artikkel på trykk hvor de forsøkte å forklare det antisemittiske grunnsynet sitt NSDAP, og hvordan det hang sammen med resten av verdensbildet deres.

Kapittel 6: Jøder som «kosmopolitter» og «pengejøder»

Myten om den «kosmopolitiske» jøden er kanskje en av de mest utbredte forestillingene om jødene, og fungerer som en bærebjelke i en rekke andre myter. Myten baserer seg på at jøden som et statsløst folk ikke har noen trofasthet til de nasjonale institusjonene, men i første rekke vil sverge sin troskap til hverandre og Moseloven. Den har kommet til uttrykk på forskjellige måter, men felles er synet på jøden som en mulig trussel mot statens myndighet og legitimitet.³⁰⁵ Denne foreningen gjennom troskap kan komme igjennom etableringen av egne institusjoner, altså en form for en «stat i en stat», som jeg kommer nærmere inn på i dette kapitlet. En annen måte påstandene om fraværende tilhørighet til nasjonalstaten kan utartes på, er gjennom troskap til en over- eller internasjonal orden. Dette er sentralt i flere antisemittiske forestillinger, deriblant myten om «*jødebolsjeviken*» (se kapittel 5).

Nært knyttet med myten om den «kosmopolitiske jøden» er myten om «pengejøden». Simonsen (2009) skriver at forestillinger om jøders tilknytning til økonomisk makt og profittbegjær, strekker seg langt tilbake i flere europeiske kulturer, og at den i stor grad kan tilskrives den kirkens demonisering av det jødiske folk og religion.³⁰⁶ I lengre perioder, i flere forskjellige land, har det vært lover som har hindret jøder i å eie land. Følgelig har jordforbudene hindret de jødiske befolkningene i å gå inn i tradisjonelle jordbuksyrker. I tillegg har lovene ofte kommer sammen med andre yrkesforbud, som i stor grad har hindret de å gå inn i håndverksyrker. Det er heller ikke urimelig å anta at i steder med sterke tradisjoner for lauger og mestere, så har fordommer, antisemittiske holdninger og lignende hindringer i praksis fungert som et forbud i områder uten rettslige hindringer. Uten disse mulighetene ble det vanligere at jøder gikk inn i yrker tilknyttet sekundærhandel, bank og lån.

Lorenz forteller at ved utviklingen av den moderne antisemittismen mot slutten av 1800-tallet, ble jøder fremstilt som de egentlige «*vinnerne*» av kapitalismen og liberalismen, gjennom en emansipasjon som flere steder ga de adgang til utdanning, yrker og bosteder de tidligere ikke hadde hatt tilgang til. Videre kunne man gjennom å anklage jødene for å være de egentlige drivkreftene bak kapitalismen, kritisere de negative følgene av systemet, uten videre å utfordre eller ramme andre politiske ledere og mennesker med formell eller uformell makt.³⁰⁷ Ved kapitalismens fremvekst dukket det opp moderniserte varianter av myten om «*pengejøden*», både blant tilhengere av kapitalismen og sosialister. Når det kom til

³⁰⁵ Ulvund (2017): side 62.

³⁰⁶ Simonsen (2009): side 60.

³⁰⁷ Lorenz (2020): side 234-5.

bankvesenet, så var jødedommen teologisk bedre egnet enn både kristendommen og islam, da de ikke hadde det samme renteforbundet som de to sistnevnte. Utover 1900-tallet fortsatte jøder innenfor bank- og finanssektoren å bli brukt som personifiseringer av lettsindige profittinteressene og en samvittighetsløs higen etter makt.³⁰⁸ Simonsen påpeker at sentralt i disse forestillingene var troen på at den moderne kapitalismen hadde en «jødiske karakter».³⁰⁹ I artikkelen *Hvem regjerer Tyskland* (Bergen Arbeiderblad, 27. juni 1936) oppsummeres myten på følgende måte:

*«Den enorme tilslutning den Ferder-hitlerske plan kunde vinne i Tyskland har imidlertid sin årsak i, at man identifiserte den «røvende kapital» med det jødiske verdensherredømme". På dette bygget man op et sammenhengende verdensbillede, som ser slik ut: Det moderne kredittsystem er tildels utviklet av jøder. Pengekapitalen, – den røvende kapital – er under jødisk herredømme. Pengekapitalen kan lett overflyttes fra land til land. Den røvende kapital er som følge derav identisk med den internasjonale jødekapital».*³¹⁰

På tross av at kun et fåtall jøder slo seg opp stort innenfor finanssektoren, og de i løpet av all sin historie har vært representert i alle samfunnsklasser, resulterte dette i at mange forbandt jødene med ikke-produserende og upopulære yrker, og dermed betraktet de som et uærlig og mektig folk.³¹¹ Et eksempel på dette fra bergenspressen finner man i Morgenavisen, hvor avisen i en forbigående setning om den amerikanske filmindustrien, beskriver teatermanageren Sol Mayer som en «skarpskaaret og raptænkt jøde». Dette spiller på en variasjon av «pengejøden», hvor jødiske forretningsfolk fremstilles som listige og upålitelige.³¹² Dagen reagerer også på en uttalelse fra Sjømannsposten, hvor danske handelsmenn beskrives som «storsnutede», og omtales som «Nordens jøde», som spiller på samme forestilling.³¹³

Ettersom Norge frem til 1851 hadde et eksplisitt forbud mot jøder, så har majoriteten av den jødiske befolkningen innvandret til Norge i tiårene etter opphevelsen. Dette innebærer at de eldste jødiske familiene i Norge på tidspunktet jeg tar for meg i denne oppgaven, ikke var mer enn en håndfull generasjoner gamle. Det store flertallet hadde innvandret fra Sentral-Europa i

³⁰⁸ Lorenz (2020): side 235.

³⁰⁹ Simonsen (2009): side 61.

³¹⁰ Bergen Arbeiderblad (1936): *Hvem regjerer Tyskland*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

³¹¹ Lorenz (2020): side 235.

³¹² Bergendahl, Erling (1936): *Paa lykkejagt i Hollywood XIII: En fortælling fra Amerikas film- og teaterverden*. Bergen: Morgenavisen.

³¹³ Dagen (1932): N.B. Bergen: Dagen.

løpet av de siste 50 til 100 årene, og mange av dem bar fremdeles familienavn med utenlandsk klang.³¹⁴ Det som også er verdt å merke seg er at de fleste jøder som ankom Bergen, flyttet hit i forbindelse med handelsvirksomhet, noe som ikke er urimelig å anta var bekræftelse for enkelte på myten om «pengejøden». I bondeaviser som *Namdalen* og *Nationen*, ser man at «pengejøden» jevnlig blir fremstilt som en trussel mot norsk landbruk, bondens eiendomsrett og naturen.³¹⁵

6.1.0 Jøder som anti-nasjonale aktører

I tillegg til at ulike antisemittiske myter ofte ble knyttet sammen, er det også eksempler på at personer og grupper som uttrykte motvilje mot jøder, også uttrykte motvilje mot andre grupperinger. Disse gruppene har ofte til felles at de ble oppfattet som mulige samfunnstrusler, gjerne gjennom å bli oppfattet som utpreget transnasjonale.³¹⁶ Et eksempel på en som gjorde dette var Marta Steinsvik, som i mellomkrigstiden var en kjent skikkelse i norsk offentlighet, blant annet for sitt engasjement for nynorsksaken, den antroposofiske bevegelsen, og for å være den første kvinnen som holdt en preken i Den norske kirken. I senere tid er hun trolig best husket for sitt antikatolske, antijesuittiske og antisemittiske arbeid. I mellomkrigstiden greide hun å etablere seg som en av Norges fremste antisemittiske agitatorer, og var kjent for å reise landet rundt for å holde foredrag om Sions vises protokoller.³¹⁷ Som jeg skal illustrere her, ble hun jevnlig nevnt i bergenspressen for sine uttalelser om jøder, katolikker og jesuitter.

Tidligere i oppgaven tok jeg for meg *Moderne heksetro* (Arbeidet, 8. mai 1925), hvor Steinsvik blir forsøkt motbevist og latterliggjort, og anklaget for å være «*farlig sindssyk*». Dette refererer trolig til Steinsviks tvangsinnleggelse på Gaustad asyl i 1910, som ble gjort på initiativ av hennes ektemann og tidligere nevnte overlege Scharffenberg.³¹⁸ Hennes verdenssyn blir allerede i overskriften fremstilt som overtro, som videre blir sammenlignet med heksebrenningene: «*Der holder på at oppstaa en bevægelse i Norge, som livagtig minder om det aandsmørke som hersket i hekseprosessenes tidsalder. Det er den antisemittiske tidsalder*».³¹⁹ Arbeiderpressens omtale av Steinsvik står i kontrast med borgerpressens, som i

³¹⁴ Sebak (2008): side 14-15.

³¹⁵ Simonsen (2009): side 52, 111-2.

³¹⁶ Ulvund, Frode (2017). *Nasjonens antborgere – Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814–1964*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk: 15.

³¹⁷ Skogstad, Lise (2020): *Marta Steinsvik*. Oslo: Store norske leksikon.

³¹⁸ Strømmen, Øyvind (2015): *Marta Steinsvik og anti-katolisismen*. Bergen: Universitetet i Bergen: side 30-31.

³¹⁹ Arbeidet (1925): *Moderne heksetro*. Bergen: Arbeidet.

liten grad omtaler henne som en politisk aktør, men omtaler henne i forbindelse med litteratursalg og -publisering, festtaler, religionshistoriske foredrag og lignende.³²⁰ Et unntak finnes i Bergens Tidende, 7. februar 1922, hvor det annonseres for et foredrag om Sions vises protokoller hos Bondeungdomslaget Ervingen. På tross av foredragets antisemittiske innhold, er det verdt å merke seg at Ervingen tok svastikaen som logo før NSDAP.³²¹

møte onsdag 8de febr. kl. 8.30
i Gimle.
Foredrag av Fru Marta Steins-
vik. Emne: »Zions konge, de be-
rygtede protokoller».
Lagssaker.
Tilgjenge til foredraget for
kven som vil.
Inngangspengar for ikkje lags-
folk 0.25 øyre.

Annonse for foredrag hos Ervingen
(Bergens Tidende, 7. feb. 1922).

I de tilfellene det skrives om hennes politiske aktivisme, er det som oftest i forbindelse med hennes antikatolske uttalelser. Selv om også Bergen Arbeiderblad også skriver om hennes antikatolske uttalelsene^{322, 323}, er det spesielt den borgerlige pressen som er interessert i foredraget i disse uttalelsene, og de følgende rettsakene. Morgenavisen følger denne saken i flere eksemplarer, og omtaler denne injurienesaken mellom Steinsvik og den katolske kirken som en religionsvitenskapelig sak.³²⁴ I

Frimodige ytringer (Bergens Tidende, 10. mars 1927) er man noe mer kritisk mot hennes ytringer om katolikker, og det blir avslutningsvis uttalt følgende: «*Der er nu saa mange nedbrytende kræfter oppe i tiden, som paa alle maater forsøker at ødelegge vor kristne kirke, at det vilde være et langt skjønnere maal at sætte sig om man kunde faa protestanter og katolikker til at række hverandre haanden og staa sammen mot kristendommens fiender.*»³²⁵ Hvem disse «*kristendommens fiender*» skal være, skrives det ikke noe videre om, men basert på hennes forfatterskap vil det blant annet kunne omfatte jøder.

I kapittel 4 var jeg innom artikkelen *Norske fascistere på internasjonal fascistkongress i Sveits* (Arbeidet, 20. desember 1934), som rapportens om CAUR sitt forsøk på å enes om et fellesprogram for de fascistiske partiene. I samme artikkelen rapporteres det om at den fascistiske internasjonale har vedtatt en resolusjon om hva som burde gjøres med andre «*raser*» i hvert av landene. I rapporten heter det at hvert enkelt av landene selv står fritt til å forme sin egen rasepolitikk, noe som tyder på at det i datidens fascistiske bevegelse rådet større uenigheter angående rasismen plass i bevegelsen. Naturlig nok tar kongressen også for

³²⁰ Morgenavisen (1927): *En straalende 17de mai i Bergen*. Bergen: Morgenavisen.

³²¹ Ervingen (1922): *Annonse for foredrag hos 'Ervingen'*. Bergen: Bergens Tidende.

³²² Bergen Arbeiderblad (1932): *Da byfogd Norem gjespet under Marta Steinsviks forklaring i byretten*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

³²³ T.G. (1932): *På ferd i Sogn og Fjordane*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

³²⁴ Morgenavisen (1926): *Marta Steinsviks injurienesak mot den katolske prest kommer for meddomsret i oktober*. Bergen: Morgenavisen.

³²⁵ «Protestant» (1927): *Frimodige ytringer*. Bergen: Bergens Tidende.

seg jødespørsmålet i denne bolken, men noe overraskende er kritikken mot jøder noe mildere enn det man skulle forvente. Faktisk så fraråder kongressen jødepogromer:

*«Jødespørsmålet må ikke føre til en massekampanje med hat og forfølgelse. Med det må huskes på [...] at i enkelte land har mange jøder opptrådt på en høist skadelig måte, de har dannet en stat i staten, og gjort bruk av de goder de kunde få av det offentlige, uten å oppfylle sine forpliktelser mot staten. Tildels har de også støttet verdensrevolusjonen. En slik ødeleggende virksomhet [...] vil kongressen bekjempe».*³²⁶

Vel og merke er, som sitatet sier, denne frarådelser noe reservert, da den videre hevder at jøder flere steder bedriver sabotasjevirksomhet innad statsapparatet. Dermed blir jødeforfølgelse enkelte steder, innenfor det de ser på som rimelighetens rammer, noe de kan stille seg bak. Noe annet som er interessant her er at på tross av at de ulike fascistiske partiene ikke greide å enes om et felles syn på jødene, så kommer det klart frem at de støtter seg på utbredte myter om jødene.

Mest eksplisitt er myten om en «stat i staten», som kan spores tilbake flere hundre år, og omhandler grovt sett en skepsis mot å tillate ikke-statlige institusjoner å utøve makt over innbyggere. Begrepet har historisk sett blitt brukt mot en rekke forskjellige grupperinger, deriblant adelen og katolikker.³²⁷ Utover mot 1900-tallet ble begrepet i større grad forbundet med jøder, og bruken som illustrert i fascistkongressens uttalelse mer utbredt. Bruken av begrepet er dog ikke eksklusiv for uttalte fascister, men finnes også i leserinnlegg fra bergensere. Artikkelserien *Zionismen* (Dagen, 21. og 25. april 1921) blir igjen relevant, da den også inneholder eksempel på en slik fremstilling av jøder: «De danner nu som da ufordøielig del av samfundet, en stat i staten, de kan bli farligere for os i fremtiden, ja de er det alt nu». Her er Norvik ganske eksplisitt i sitt syn om jøden som en direkte trussel mot nasjon og stat. Ikke bare utfordrer de statens legitimitet, men de utgjør allerede en voksende vare for samfunnet. Som bevis for dette viser han til påstander om jøder allerede har betydelig makt i flere europeiske stater, samt utenlandske banker og presse.³²⁸

³²⁶ Genf. (1934): *Norske fascister på internasjonal fascistkongress i Sveits*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (NKP).

³²⁷ Ulvund (2017): side 49.

³²⁸ Norvik, J. (1921): *I*.

Forestillingen om jøder som en «stat i stat» blir gjentatt i et reisebrev fra botaniker Rolf Nordhagen (1894–1979), hvor han stiller seg spørsmålet om «*Polen er blitt jødernes faste borg*», med sine «782 organiserte jødekommuner.»³²⁹ Nordhagen hevder videre at

Illustrasjon av ulike polske jøder (Bergens Tidende, 20. april 1929).

«*Jøderne danner i Polen en veritabel stat i staten*», med sine «35 deputerte i seimen, hvorav 12 er senatorer. Da senatet omfatter 11 medlemmer utgjør jøderne 10 pct. av dette.» Polens 2,8 millioner jøder beskrives som et problem, hvor kun et fåtall «*virkelig er produktive individer*», og store deler av den yngre, jødiske befolkningen kan «*karaktiseres som jødisk*

'avfald' utdrevet av Rusland i nyere tid». Denne innvandringen har ifølge Nordhagen gjort Polen til et «*interneringsted for jøder fra Tyskland, Østerrike-Ungarn og Russland*», alle steder hvor det har vært pogromer mot jøder i nyere tid.³³⁰ Nordhagen beskriver videre en motvilje fra både Polen og jødene selv om å assimilere jødene inn i storsamfunnet, og legger blant annet skylden på en «*antisemitiske aand som spores overalt*». Han påstår videre at et stort antall partier og foreninger «*konspirerer*» om å danne en egen jødisk nasjonalstat: «*Der er zionister, orthodoxe zionister, arbeiderzionister, nationalister som vil danne en egen jødisk stat, de jødiske kjøbmænds union etc. etc.*»³³¹

Hugo Mowinckel fremstilte i Morgenavisen (1933) den tyske jødeforfølgelsen som et forsøk på å knekke antinasjonale «*jødiske kommunisters*» dominans. Han hevdet videre at England stod ovenfor en lignende trussel, og advarte videre om at Norge kunne falle offer for den: «*Her i Norge, hvor jødespørsmålet ikke spiller nogen rolle i den indre politikk, og hvor opfatningen er preget av nøitral toleranse, vil disse forhold for mange fortone sig som oss fjerne, fremmed uvedkommende. Men det er en livsfjern opfatning – avkrokspreget.*»³³²

Bekymringen for jøder lå altså ikke bare i at de ble oppfattet som en trussel for myndighetens legitimitet gjennom deres parallelle strukturer, men også fordi de ble oppfattet som en del av et internasjonalt nettverk.

³²⁹ Nordhagen, Rolf (1929): *Reiseindtryk fra Tsjekkoslovakiet og Polen IV: De polske jøder*. Bergen: Bergens Tidende.

³³⁰ Ibid.

³³¹ Ibid.

³³² Mowinckel, Hugo (1933): *Tyskerne og jødene. England og jødene*. Bergen: Morgenavisen.

6.2.0 Internasjonal finans og «globalisme»

I mellomkrigstiden dukker det opp artikler som tar for seg «pengejøden», «jødiske kapital» og «bankjøder». Disse artiklene varierer stort i innhold, med alt fra mindre benevnelser, til større stykker som hevder å avsløre hvordan pengesterke jøder er ansvarlig for verdensutviklingen. Et av de mindre alvorlige eksemplene er å finne i en artikkel fra Morgenavisen, hvor de tar for seg generell språkbruk og benevnelser om og av franskmenn. Her dukker begrepet «finansjødene» opp for å beskrive en gruppe med mennesker i Sentral-Europa. Det skrives ikke noe videre om hvem de er, annet enn at flere av de er tyskere som behersker fransk, og at den nedsettende benevnelsen «*chtibbe*» om franskmenn – en omskriving av det tyske ordet for «*støvel*» – stammer fra dem.³³³ På tross av at denne benevnelsen bærer med seg negative konnotasjoner, er ikke dette blant de verste fremstillingene.

Som Simonsen viser eksisterte det bekymringer i den norske bondebevegelsen for at utenlandske aktører skulle kjøpe opp norske ressurser, og at disse ble uttrykt som bekymringer for at «jødisk finans» skulle karre til seg norske ressurser.³³⁴ I artikkelen *Venstre er paa retur paa landsbygden* (Bergen Aftenblad, 17. oktober 1930) forsøker I. O. Melheim å gi en forklaring på det han mener er årsaken til partiet Venstre sine svekkede valgresultat de siste årene.³³⁵ Her spår han at Venstre er på vei til å gjøre seg selv til Norges minste parti. Ifølge Melheim kan det begrunnes med at partiet har drevet en dårlig økonomisk politikk, mye basert på utenlandske lån, som han mener har gått på bekostning av det norske folks interesser. Noen som derimot har tjent på denne politikken, mener han, er «*jødekapitalistene*»:

*«Venstre har hat sin tid og brukt den nationalt og økonomisk paa en saadan maate at landet idag er trælbundet av utenlandske pengemagnaters forgodtbefindelse. Fædrelandet «reddet» og sat i jødekapitalistenes bank, næringslivet og vor valuta opjulpet paa en saadan maate at det hele blir lammet og bønderne træller som aldrig før».*³³⁶

Videre omtaler Melheim partiets politikk som et «*frieri til 'fædrelandsløse'*», og henviser til «*den revolutionære*» DNA-politikeren Alfred Martin Madsen (1888–1962) sitt utsagn om at DNA er partiet «*[V]enstres egtefødte barn*». Dette forsøket på å koble det liberale partiet til kommunister og «*pengejøder*» kommer særlig frem i de punktene i teksten hvor Melheim

³³³ Morgenavisen (1920): *Argot. Pariserjargon og fransk Vid II: Nationers og Landes Navne*. Bergen: Morgenavisen.

³³⁴ Simonsen (2009): side 63-66.

³³⁵ Melheim, I. O. (1930): *Venstre er paa retur paa landsbygden*. Bergen: Bergen Aftenblad.

³³⁶ Ibid.

kritiserer Venstres innføring av jordloven: «*Ta det med ro bonde! Om den kommunistiske ringeakt for odelsjord og privateiendom i princippet og ved bruk av jordloven er godkjent, er det allikevel ikke saa farlig, for venstre har dyktige folk som altid passer paa at ingen lider overlast*». ³³⁷ Dette er ikke eneste gang Bergen Aftenblad trykker anklager mot «pengejøder» og kommunister. I april 1933 blir «jødiske kapitalister anklaget for å ha finansiert første verdenskrig og de russiske bolsjevikene, hvor de selv hadde plassert seg selv i førersetet». ³³⁸

Det blir også lagt frem forestillinger om at jøder er på vei til å overta Norge. I juni 1931 trykket Bergen Arbeiderblad de omtalte som «*en skamløs skildring*» av «*jødernes uhyggelige opmarsj*» i Norge. Artikkelen ble opprinnelig trykket måneden i forveien i NSDAP-avisen Völkische Beobachter. Her tegnes et dystert bilde av et Norge som nærmest har blitt overfalt av jøder, og hvor jødisk tankegang har begynt å tære gjennom store deler av samfunnets institusjoner, deriblant pressen, utdanningssektoren og selv statsministerens kontor. ³³⁹ Som påstått bevis for jødernes inntreng i de politiske partiene, peker forfatteren på Høyres daværende formann, bergenser Carl Joakim Hambro (1885–1964). ³⁴⁰ Ganske riktig har artikkelen greid å koble Hambros slektskap til den jødiske immigranten Edvard Hambro. Dog utelater artikkelen å nevne at slekten allerede 120 år i forveien hadde konvertert til kristendommen, og hundre år senere var integrert inn i storsamfunnet. Kanskje den mest ekstraordinære påstanden i artikkelen er påstanden om at det bodde nærmere 75 000 jøder i Norge. Av en befolkning på om lag 2 500 000, ville dette utgjort om lag 3 prosent av befolkningen. Forfatter greier ganske riktig å identifisere dette som en usannsynlig høy befolkning, spesielt med tanke på Norge bare en mannsalder tilbake hadde et grunnlovsfestet jødeforbud, men har ingen røtter i virkeligheten. ³⁴¹

6.3.0 «Pengejøder» i Norge.

Forestillinger om «pengjøder» og jøder som uærlige handelsfolk, var ikke bare noe som tilhørte utlandet. I mellomkrigstiden er det flere eksempler på at jødiske handelsfolk fremstilles som mulige trusler mot norsk handelsvirksomhet. Et lokalt eksempel finnes i *Bergens industri og haandverk fra 1906 – 1910* (Bergens Tidende, 5. februar 1916), som tar for seg byens håndverkindustri ved starten av 1900-tallet. Her forteller Bergens Tidende at det

³³⁷ Ibid.

³³⁸ Bergen Aftenblad: *Misforstått toleranse*. Bergen: Bergen Aftenblad.

³³⁹ Völkische Beobachter (1931): *Jødernes uhyggelige opmarsj i Norge*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

³⁴⁰ Foreningen Store norske leksikon (2019): *C J Hambro*. Norge: Foreningen Store norske leksikon.

³⁴¹ Völkische Beobachter (1931).

har vært noe gode år for bergenske urmakere, da flere av byens innbyggere ønsker «*at gaa til en fagmand istedetfor til en 'ur-jøde'*», men at det fremdeles er problemer med «*falsk reklame*» i enkelte magasiner.³⁴² Det var altså gnisninger mellom byens jødiske og ikke-jødiske urmakerne ved starten av århundret, men det meldes samtidig at markedsreguleringer skal ha ordnet opp i deler av dette:

*«Der klages over slem konkurranse i laaneindretningernes auktioner. For endel aar siden kunne 'urjøderne' i laaneindretningerne realisere hele sine restbeholdninger underrett. Efter flere henvendelser fra Bergens urmakerforening er nu forholdet rettet derhen, at der bare laanes paa enkle ur».*³⁴³

Hvordan problemene ble ordnet opp i, forteller ikke artikkelen videre om, men det gjør Johansen (1984) som peker på Handelsloven av 1907 som regulerte selgere uten fast utsalgssted. Loven la strenge begrensninger for hvilke varer som var tillat å selge ved omførsel, deriblant klokker. Ønskene om strengere reguleringer spilte, ifølge Johansen, på antisemittiske forestillinger om jøder som uærlige handelsmenn, som solgte «*de slettest mulige produkter til urimelig høie priser*». Samtidig peker Johansen på at loven hadde flere smutthull og unntaksbestemmelser, som gjorde den vanskelig å håndheve. Dermed ble ikke misnøyen fra den norske handelsstanden demmet, som utover mellomkrigstiden skulle presse for strengere håndheving og lovgivning. Johansen viser at lignende gikk igjen hos andre handels- og interesseorganisasjoner i Norge, deriblant Stavanger Handelsstands Fellesforening og Kristiansund Handelsforening.³⁴⁴ Sebak bekrefter dette, og beskriver en aktiv kamp mot jødisk omførselshandel i flere vestlandske bygder med handelsforbindelser til Bergen, deriblant i Nordfjord. Samtidig hevder han at Handelsloven av 1907 bidro til å begrense denne formen for handel betydelig, og gjorde det mer fristende for jøder som hadde anledning til det å starte en egen bedrift.³⁴⁵

Et annet eksempel hvor jødiske handelsfolk fremstilles som en trussel, finner man fra Stortingets frontale og finansdebatten i februar. Under debatten tok Bondepartiets representant Johan Mellbye (1866–1954)³⁴⁶ ordet, og gikk har ut mot «*kommunisternes ledere*», Arbeiderbladet og det han kalte for «*den internationale jødekapital*». Disse uttalelsene ble trykket i flere av bergensavisene i dagene etter debatten, deriblant Arbeidet, Bergen

³⁴² Bergens Tidende (1916): *Bergens industri og haandverk fra 1906 – 1910*. Bergen: Bergens Tidende.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ Johansen (1984): side 50, 53-54.

³⁴⁵ Sebak (2008): side 69-72.

³⁴⁶ Rovde, Olav (2009): *Johan E Mellbye*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

Aftenblad, Bergens Tidende og Morgenavisen. Både Arbeidet og Bergen Aftenblad forteller at Mellbye kom med uttalelser om «jødisk kapital», og at han tross kritikk fra DNA og Venstre, ikke mente han hadde noe å beklage. Tvert skal han ha uttalt at det «*var alfald sikkert at jøderne hadde en eiendommelig evne til at samle sig penger, og det var neppe heldig at en lands kapital gik formeget over i jødisk besiddelse*».³⁴⁷

Venstres Lars Oftedal (1877–1932)³⁴⁸ skal ha kritisert disse uttalelsene, og advart om man burde «*være litt forsiktig i at delta i den agitasjon, som ogsaa hadde faat uttryk i artikler i bondepartiets blade*».³⁴⁹ Morgenavisen melder også om denne trontaledebatten, og tar også opp denne debatten mellom Mellbye og Oftedal. Her fortelles det at Oftedal flere av de folkevalgte for sterk ordbruk, og at det «*gjaldt ogsaa andre end arbeiderne*». Denne uttalelsen var rettet mot sosialistiske partienes mistillitsforslag. I debatten har han altså kritisert flere enn bare Mellbye, men det er fremdeles han som er hovedfokuset her. Bergens Tidene kan melder i større detalj hva uttalelsene til Mellbye handlet om: «*Bondepartiets fører hadde ved flere leiligheter talt om den 'internationale jødekapital', som gjorde sig gjældende her i landet. Disse uttalelser hadde faat en utløper i en artikel i bondepartiets hovedorgan, hvori det het, at de jødiske kapitalinteresser nu var blit repræsenteret i Norges Banks ledelse*».³⁵⁰ Samtidig meldte Morgenavisen at disse påstandene hadde blitt trykket i bondepressen, «*hvori det het, at de jødiske kapitalistinteresser nu var blitt representert i Norges Banks ledelse. Han henstillet til bondepartiets fører, Mellby, om at forklare sig nærmere om hvad han hadde ment med dette. Der var nok at strides om her i landet allikevel, om man ikke ogsaa skal reise en antisemittisk agitation*».³⁵¹

Den 19. februar 1924 hadde både Bergen Aftenblad og Morgenavisen et referat av trontaledebatten på trykk. Begge er nærmest identiske, og er antageligvis sendt ut fra Stortinget. Det som er interessant er at mens Bergen Aftenblad sine overskrifter kun er talers etternavn, har Morgenbladet overskrifter som oppsummerer talernes poeng. Oppsummeringen av Oftedals tale er «*Oftedal er ængstelig for agitationen mot den internasjonale jødekapital*», noe som er en interessant tolkning av Oftedal sin bekymring om antisemittiske uttalelser.³⁵² Mellbye dukker opp igjen i avisene senere på året i forbindelse med et foredrag han holdt på

³⁴⁷ Bergen Aftenblad (1924): *Regjeringen gik styket ut av trontale- og finansdebatten*. Bergen: Bergen Aftenblad.

³⁴⁸ Store norske leksikon (2020): *Lars Oftedal (journalist)*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

³⁴⁹ Arbeidet (1924): *Borgerpartierne gik sammen om at redde regjeringen*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (NKP).

³⁵⁰ Bergens Tidende (1924): *Finansdebatten - en holmgang mellem Oftedal og socialministeren*. Bergen: Bergens Tidende.

³⁵¹ Morgenavisen (1924): *Trontalen og financerne under debat i Stortinget*. Bergen: Morgenavisen.

³⁵² Morgenavisen (1924): *Trontale- og finansdebatten blev avsluttet igaarftes*. Bergen: Morgenavisen.

Nesttun, i daværende Fana kommune. I likhet med hans tale i Stortinget, var det også denne gangen Norges økonomi som var på dagsorden, og han fremstilte et narrativ hvor det den norske bonden og kristendommen stod samlet mot kommunistene og «jødekapitalen». Bergens Tidende melder følgende om talen: «Derefter gik taleren sterkt irecte med kommunisterne, særlig for deres stilling til kristendommen. Han karaktiserte dem som en sot paa folket. Og, sa taleren, lykkes det kommunisterne at ødelegge vor lille kapital, staar den store jødekapital færdig til at slaa paa os, og da blir det forbrukerne og bønderne, som maa betale».³⁵³ Kommunisten blir av Melbye her betraktet som nyttige idioter for «jødekapitalen», en fremstilling som langt på vei sammenfaller med myten om «jødebolsjeviken».

6.4.0 «Pengejøden» i litteraturen

Som fortalt i kapittel 4, ble ikke innholdet i mellomkrigstidens bergenspresse begrenset til nyhetssaker, men hadde også til stadighet utdrag fra litteratur på trykk. Disse var ikke nødvendigvis av politisk karakter, men gir et innblikk i holdningene til forfatterne og avisene, samtidig som de gir et innblikk inn i det som interesserte datidens lesere. Et eksempel kommer i *Hvedebrødsdagene – og efter* (Morgenavisen 5. oktober 1921), som refererer til de britiske jødekvartalene, «Jødetysk» og omtaler de jødiske innvandrerne som noe naive.³⁵⁴

En av fortellingene som helt klart hadde politiske trekk er *De Fædrelandsløses* (Bergens Tidende, 1927) av spenningsforfatteren Øvre Richter Frich (1872–1945), som blant annet inneholder denne setningen: «Det kvak litt i madame [Pompaalavos] ved denne avsløring av Manoel da Silvas letsindige omgang med penger. Jødeblodet hendes aarer suste likesom advarende».³⁵⁵ Slike negative karakteristikk knyttet til jøder går, ifølge litteraturhistorikeren Willy Dahl, mye igjen i masselitteraturen mellom starten av 1900-tallet, og ut okkupasjonstiden. Men negative fremstillinger av jøder var langt fra noe nytt da, og kan blant annet finnes i Ludvig Holberg (1684–1754) sine tekster. Dahl forteller videre at man rundt 1910 så en utvikling fra generelle, nedsettende karakteristikk, til at de jødiske karakterene oftere ble eksplisitt omtalt som mindreverdige raser.³⁵⁶

³⁵³ Bergens Tidende (1924): *Godseier Melbys foredrag igaar*. Bergen: Bergens Tidende.

³⁵⁴ Philips, F. C. et. al (1921): *Hvedebrødsdagene – og efter*. Bergen: Morgenavisen.

³⁵⁵ Frich, Øvre Richter (1927): *De Fædrelandsløse*. Bergen: Bergens Tidende.

³⁵⁶ Dahl, Willy (1995): *Rasisme i masselitteraturen*. Oslo: Universitetsforlaget: side 80-81.

Frich var under første halvdel av 1900-tallet en av Norges mestselgende forfattere, med flere millioner solgte eksemplarer i flere land.³⁵⁷ Imellom 1920 til 1939 nevnes Frich nevnt hele 318 ganger i bergenspressen, med det store flertallet i Bergens Tidende og Bergen Aftenblad – hvorav han i sistnevnte var redaktør i 1913-14.^{358, 359} Frich er ikke like populær i dag, noe som trolig har en del å gjøre med holdningene som kom til uttrykk i hans forfatterskap. Willy Dahl beskriver Frich som «den mest konsekvente og illeluktende rasist i hvert fall i nordisk litteratur».³⁶⁰ Dahl beskriver videre at det er «fascistiske trekk i alt han har skrevet», og at hans karakterers egenskaper er sterkt knyttet til «rasens», med «germanere» øverst, og «jøder og negre» nederst. Idehistoriker Christopher Hals Gylseth forsøker å justere dette bildet noe, og påpeker at tross sin politiske slagside, skal Frich ha vært uttalt motstander av fascismen.³⁶¹ Den bergenske arbeiderpressen var ikke like interessert i å trykke fortellingene til Frich. Dette er kanskje ikke så merkelig, med tanke på at holdningene som kommer til uttrykk i Frich sine verk står i motsetning med de Bergen Arbeiderblad og Arbeidet ga uttrykk for i mellomkrigstiden. Når det er sagt så kan ikke arbeiderpressen frikjennes for å ha hatt antisemittiske forestillinger på trykk.

6.5.0 Arbeiderbevegelsen og «pengejøden»

Forestillingen om utenlandsk, jødisk kapital som en trussel mot Norge ble i mellomkrigstiden fremstilt som en etablert sannhet i bondepressen. Simonsen påpeker i sin oppgave at omfanget av denne forestillingen hang sammen med kriseopplevelse blant bondebevegelsen i perioden følgende første verdenskrig. Opplevelsen av at samfunnsutviklingen rammet bondesamfunnet, ble kombinert med forestillingen om at den «internasjonale jødekapital» så på norske ressurser som et bytte. Bondebevegelsen fryktet at norske naturressurser skulle falle på utenlandske hender, og rundt dette ble det bygget opp et skremmebilde rundt «pengejøden», som sammen med andre myter om «jøden» ble en del av en personifisering av krefter og utviklinger man ønsket å avgrense seg mot.³⁶²

³⁵⁷ Gylseth, Christopher Hals (1997): ... seg selv til det ytterste: Øvre Richter Frich og hans forfatterskap. Oslo: J.W. Cappelens Forlag: side 113.

³⁵⁸ Nasjonalbiblioteket (2020): Resultater på artikler inneholdene «Øvre Richter Frich», 1920–39. Oslo: Nasjonalbiblioteket

³⁵⁹ Moi, Morten (2021): Øvre Richter Frich. Oslo: Foreningen store norske leksikon.

³⁶⁰ Dahl (1995): side 81-82.

³⁶¹ Gylseth (1997): side 14-15.

³⁶² Simonsen (2009): side 63-66.

Samtidig viser både Simonsen og Lien at denne forestillingen også fant seg hjemme i flere norske arbeideraviser.³⁶³ Simonsen påpeker at det eksisterte en underlig dualitet i den marxistiske arbeiderbevegelsen mot slutten av 1800-tallet. På den ene siden var de store sosialdemokratiske partiene blant de største forsvarerne jødene, og utgjorde en aktiv motstand mot organiserte antisemittiske bevegelser. På andre siden eksisterte det samtidig en tendens som identifiserte jødene med det kapitalistiske systemet.³⁶⁴ Noe av dette kan dels skyldes at mennesker ofte er produkter av sin tid, og i og med at man levde i en tid og et sted hvor antisemittismen var utbredt, er det ikke uforventet at man går god for enkelte forestillinger om jøder. Samtidig eksisterte det, som Simonsen påpeker, grove antisemittiske forestillinger blant flere sosialistiske teoretikere. Tenkere som Charles Fourier (1772–1837), Auguste Blanqui (1805–1881) og Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) var utalte antisemitter, og omtalte jøder som parasittiske, bedragerske og uproduktive.³⁶⁵ Selv Marx, som var av jødisk herkomst, greide ikke å riste seg løs fra samtidens antisemittiske forestillinger. I *Zur Judenfrage* (1844), et hefte hvor Marx tar til orde for jødisk emansipasjon, fremstilles jødedommen som egoistisk og pengedyrkende, to vanlige antisemittiske troper:

*«Hva er jødedommens verdslige grunnlag? Praktiske behov, egeninteresse. Hva består jødernes verdslige kultur i? Sjakring. Hva er hans verdslige Gud? Penger [...] I jødedommen gjenkjenner vi derfor et universelt, antisosialt nåtidselement. Dets historiske utvikling – med skadelige aspekter som er blitt ivrig pleiet av jødene – har i dag nådd sitt høydepunkt, et høydepunkt hvor det uunngåelig vil gå i oppløsning. Jødernes frigjøring er, når det kommer til stykket, menneskehetens frigjøring fra jødedommen».*³⁶⁶

Selv om arbeiderpressen i stor grad stod opp for jødernes rettigheter, og ved flere tilfeller gikk sterkt ut mot antisemittiske uttalelser, så var heller ikke den bergenske arbeiderbevegelsen fri fra antisemittisme. Kanskje ikke overraskende var det ikke «jødebolsjeviken» som arbeiderpressen så på som en trussel, da de selv i stor grad var et offer for denne myten. Derimot dukker begreper som «jødekapital», «bankjøder» og «pengejøder» opp i den bergenske arbeiderpressen ved jevne rom, og beskrives som trusler mot norske arbeidere. Disse blir gjerne beskrevet som fenomener og et eget sjikt med mennesker, gjerne som

³⁶³ Lien (2015): side 160, 342-3.

³⁶⁴ Simonsen (2009): side 60.

³⁶⁵ Ibid. side 60-61.

³⁶⁶ Wheen, Francis (2001). *Karl Marx*. Oslo: Pax Forlag: side 60–62.

utenlandske investorer og kapitalister, uten noen interesse for Norge eller arbeiderklassen, annet enn som mulige spekulasjonsobjekt. I flere tilfeller beskrives de bare i forbigående fart.

Gjennom hele mellomkrigstiden dukker myten opp i DNA sine aviser, først i Arbeidet, og senere i Bergen Arbeiderblad. Et tidlig eksempel finner man i Arbeidet i 1918, i en sak hentet fra avisen Smaalenes Socialdemokrat. Her omtales en rekke personer, aviser og grupper som provokatører, med mål om å splitte og sabotere venstresiden og arbeiderklassen. I denne gjengen plasser blant annet «pengejødene», som blir anklaget for å finansiere de borgerlige partiene: «Og i disse dage har de gjennempnygde og ømme pengejøder, jobbere, veksellerer og grosserere i Danmark mens saarene sved under plasterlapperne stillet et millionfond til tjeneste for høire-aktivisternes valgagitasjon».³⁶⁷ Slike forestillinger dukker opp jevnlig i Arbeidet under hele perioden de er underlagt DNA, selv i artikler hvor avisen forsøker å forsvare jøder. I kapittel 4 tok jeg for meg artikkelserien *Beilis-processen i Kiev - Hvordan man laver ritualmord* (Arbeidet, 10.–12. september 1923), hvor forfatteren uttrykker sympati for verdens jøder, og beskriver det store flertallet av dem som naturlige allierte for resten av arbeiderklassen.³⁶⁸ I samme artikkelserie beskriver han «de ledende finansjøder, de ca. 300 mand, som hersker over eller beherskes av – kapitalen», som en motsats til arbeiderbevegelsen og flertallet av verdens jøder, da de «staar fremdeles paa den anden side».³⁶⁹

Slike forestillinger fortsetter også etter at NKP overtar avisen, og i 1927 er det flere eksempler på bruk av begrepet. I en artikkel fra Arbeidet beskrives publikum som «bestaaende for en stor del av millionærer fra Chicago og tyske pengejøder», uten at forfatteren forteller hvordan han har kommet frem til det.³⁷⁰ I en annen artikkel beskrives «pengejøder» som en del av en liten gjeng «som staar bak angrepene paa det arbeidende folks interesse», og som «geniale taktikere». De blir videre beskrevet som en internasjonal bande av storfinansmenn, og blir blant annet anklaget for å «dirigere» budsjettforhandlingene i Bergen kommune. I tillegg blir de anklaget for styre på lignende vis i resten av landet: «I hver eneste liten kommune er det deres vilje som dirigerer og hver eneste borger i landet betaler sin tribut til dem og deres slægt. [...] I alle land har de sine trofaste og villige hjælpere, baade indenfor stats- og kommunestyrene, mange ubeviste, men ogsaa mange beviste hjælpere».³⁷¹ I denne teksten blir

³⁶⁷ Smaalenes Socialdem. (1918): *Provokatøerne*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

³⁶⁸ M., M. (1923): *I, II, III*.

³⁶⁹ M., M. (1923): *III*.

³⁷⁰ Arbeidet (1927): *d'Annunzios sidste anstaltmakeri*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (NKP).

³⁷¹ Arbeidet (1927): *Angrepelinjen*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (NKP).

«pengejødene» beskrevet som en motsats og trussel mot den norske arbeiderklassen.

Arbeiderklassen og den internasjonale finanskapitalen og «pengejøden» beskrives som å ha et antagonistisk interesseforhold, hvor dens enes interesser kan gjennomføres uten å være til skade for den andre: «*De store utgifter til skolen mener de derfor kan spares til fordel for sine pengeinteresser, likesom de mener at de fattige og de gamle ogsaa godt kan være med og betale for at pengejødene kan bli sikret sin fortjeneste*».³⁷²

Utover 1930-tallet endrer forestillingens form i arbeiderpressen på flere måter. Eksempelvis ser man «jødekapitalen» i Bergen Arbeiderblad i 1934, i forbindelse med en strid mellom bonden Ole Loen (1878–1449) og Stryn heradsstyre, hvor de meddeler at han ønsker å stenge for turismen til Stryn grunnet at utenlandske turistbåter ødelegger for fisken: «*Han trur det er fordandigare enn å gå verdskapitalen og jødekapitalen sine erend og la den uhindra, ustraffa og uten godtgjerdsla få løyve til å øydeleggja den norske bondes rettar*».³⁷³ Til forskjell fra første artikkel er det denne gangen ikke nødvendigvis avisen selv som går god for denne forestillingen. Bergen Arbeiderblad fortsetter dog å trekke frem finans- og bankmenns jødiske bakgrunn, som eksempelvis gjør historikeren Bernt Lorentzen (1903–1991)³⁷⁴ det i en artikkel hvor han blant annet tar for seg «*den tyske bankjøden*» Heinrich Carl Schimmelmänn (1724–1782)³⁷⁵ sitt handelssamarbeid med den danske tronen.³⁷⁶

Dette fortsetter de med i årene opp mot NSDAP sin maktovertagelse, hvor de samtidig anklager nazistene for å være hyklersk i antisemittismen sin, spesielt ved forsøk om å knytte dem opp til «jødekapitalen». Et eksempel på dette finner man i artikkelen *Hitlers jøde-penger* (Bergen Arbeiderblad, 26. juli 1932), hvor det hevdes at samtidig som nazistene begrenser jøders rettigheter, og sprer en forstilling om at «*jødisk kapital i inn- og utlandet*» er med på å ruinere landet, så skal de visst nok ha drevet storhandel med jødiske selskaper i og utenfor Tyskland. Forfatteren anklager også Rotschild for å være en de av de «*anstendige*» jødene i nazistenes øyne, sammen med "Neffmann, Massdorff, Rothermere, og Nathan Strauss:

«*Socialisten og jødehateren Adolf Hitler var før riksdagens åpning i okt. 1930 til en utmerket frokost hos den mektige bankjøde Nathan Strauss. Ved denne frokosten var mange bankmenn tilstede, og her har sikkert ikke Hitler snakket om "den grafsende*

³⁷² Ibid.

³⁷³ Bergen Arbeiderblad (1934): *Ole Loen Freistar seg på nytt!* Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

³⁷⁴ Weidling, Tor Ragnar (2017): *Bernt Lorentzen*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

³⁷⁵ Mardal, Magnus A. (2020): *Heinrich Carl Schimmelmänn*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

³⁷⁶ Lorentzen, Bernt (1934): *Klassekampens historie i Bergen: Strilekrigen, V: Pantsettelse og "Militær eksekusjon"*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

*jødekapital", men tveritmot beroliget bankierne [sic!] og bankjødene med at d e hadde intet å frykte for «det nasjonalsocialistiske arbeiderparti».*³⁷⁷

Hitler og nazistene blir eksplisitt anklaget for å løpe «bankjødenes» ærend: «*Mann for mann stemte nasjonasocialistene mot forslaget og sikret derved kapitalistene og de jødiske bankfyrster fortsatt profitt*». ³⁷⁸ Dette er ikke eneste gangen det skjer, og man finner et lignende eksempel i samme avis året etter, hvor nazistene blir anklaget for å «*bøie kne*» for «bankjødene». Bergen Arbeiderblad videreformidler her en sak fra den danske avisen Social-Demokraten, hvor det blir hevdet at NSDAP hadde innstilt en boikott mot jødiske bedrifter, grunnet at «*jødene var blitt medgjørlig og hadde falt til fote*». De hevder at nazistene i realiteten hadde blitt utfordret av «*den internasjonale kapital*», som «*ikke lar sig bekjempe ved forordninger*»:

*«Storkapitalen er internasjonal og i de fleste storforretninger som mest innehas av jøder stikker milliarder av utenlandsk særlig amerikansk og engelsk kapital. Skulde det altså lykkes nazistene å få disse industrier og jødeforretninger ødelagt, vilde det bety en katastrofe for Tysklands finanser, ti de tyske storbanker arbeider jo for en stor del med utenlandsk kapital».*³⁷⁹

Mer spesifikt blir det hevdet at jødiske bankmenn i USA grep inn og truet med sanksjoner om boikottplanene hadde blitt gjennomført. «*Den internasjonale storkapital har sagt stopp og Hitler har lystret parole*», påstod avisen, og pekte på at grunnet Tysklands økonomiske underskudd, så var de avhengig av finansiering fra «*Englands og Amerikas jødiske bankchefer*». ³⁸⁰ Slike hykleranklager fortsetter helt frem til krigsutbruddet i Norge, og dagen før okkupasjonen hadde Bergen Arbeiderblad artikkelen *Englands Palestina mandat* (Bergen Arbeiderblad, 9. april 1939) på trykk. ³⁸¹ Her forteller en forfatter under pseudonymet «*Germanicus*» om hvordan antisemittismen siden krigens utbrudd har blitt adoptert av aksemaktene, og blir brukt som et propagandavåpen mot Storbritannia og USA.

«De såkalte sultne nasjoner har her funnet et utmerket angrepspunkt på det britiske rike ved å fremstille det som jødevennlig eller som jødenes beskytter. Intet under at

³⁷⁷ Bergen Arbeiderblad (1932): *Hitlers jøde-penger*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

³⁷⁸ Ibid.

³⁷⁹ Bergen Arbeiderblad (1933): *Da Hitler bøiet kne for den internasjonale kapitalmakt. Og lot boikotten mot de rike jøder avblåse*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

³⁸⁰ Bergen Arbeiderblad (1933).

³⁸¹ «Germanicus» (1939): *Englands Palestina mandat*. Bergen: DNA i Bergen og fylkene.

*den tidligere jødevenn Mussolini som kanskje mere enn noen annen europeisk statsmann har latterliggjort de nazistiske raseteorier er blitt antisemitt, ja til og med Japan hvor der ikke eksisterer jøder er plutselig omvendt til antisemittismen».*³⁸²

Forfatteren hevder altså at store deler av aksemaktenes antisemittiske utspill ikke er annet enn et spill for galleriet, og trekker allerede frem i begynnelsen at bl.a. Mussolini ikke lang tid i forveien hadde kritisert nazistene for deres antisemittisme:

6.6.0 De jødiske intellektuelle

Motforestillinger mot den «kosmopolitiske jøden» kom også til uttrykk gjennom utsagn mot jøder innenfor academia og forskning. Disse artiklene varierte mellom å forsøke å avsløre at viktige forskere egentlig er jødiske, eller ved å mistenkeliggjøre at jødiske forskere hadde andre motiver med forskningen sin. Et tidlig eksempel på dette finner man i artikkelen *Columbus* (Bergens Tidende, 5. februar 1916), hvor oppdageren Christopher Columbus (1451–1506) blir satt under lupen. Bergens Tidende tar her for seg moderne forskning som hevder at han var «*jøde eller hadde ialfald jødisk blod i sine aarer*». Dette begrunnes med at familien hans hadde mange «*utpræget jødiske navne*», og var venner med flere kjente jøder. I tillegg påstås det at han selv skal ha vært en troende jøde, da han i sine brev siterte det gamle testamentet, og at skrivestilen skal bære store likhetstrekk med samtidens «*hebræiske litteratur*». Det blir avslutningsvis hevdet at dette ble holdt hemmelig av frykt for at han kunne ende opp med å bli brent på bålet av den spanske kirken.³⁸³

I et leserbrev skrevet av journalisten Reidar Øksnevad (1884–1958) til Bergens Tidende i 1918, tar han for seg første verdenskrigs tragiske etterfølger. Øksnevad reflekterer her over hvordan det ikke bare er mange unge som får livet sitt kuttet kort, men at mange eldre også dør før sin tid som følge av krigsherjingene. Spesielt trekker han frem hvordan mange eldre vitenskapsmenn, tenkere og filosofer de siste årene har gått bort. En av de han trekker frem er sosiologen Émile Durkheim (1858–1917)³⁸⁴, som han selv forteller at han hadde møtt ved flere anledninger:

«Det slog mig, at denne fremragende jøde, som antisemitiske nationalister saa ofte hadde beskyldt for at være et fremmed og opløsende element i fransk vitenskap, viste

³⁸² Ibid.

³⁸³ Bergens Tidende (1916): *Columbus. Var det en jøde som opdaget Amerika*. Bergen: Bergens Tidende.

³⁸⁴ Neumann, Iver B. (2021): *Émile Durkheim*. Oslo: Foreningen Store norske leksikon.

*den varmeste og mest egte fædrelandskjærlighet. Fænomenet har sin interesse for forstaaelsen av jødiske psykologi. Mens den jødiske parveny for at kaste folk blaar i øine ofte viser en støiende og taktløs chauvinisme og den jødiske proletar paa sin side den rødeste internationalisme, nærer den virkelig fine jøde ofte en rørende kjærlighet til det land, hvor hans slegt endelig er kommet til ro. Racens østerlandske inderlighet kommer frem i denne taknemmelighet mot det samfund og den kultur, som har git en mand av dens aandelige elite anledning til at utfolde sin intelligens».*³⁸⁵

Denne mistenkeliggjørelsen av jødiske intellektuelle og forskere er, som Øksnevad selv trekker frem, ikke noe unikt for Durkheim. I artikkelen *En epokegjørende opdagelse i den fysiske videnskap* (Bergens Tidende, 25. november 1919) tar man for seg vitenskapsmannen Albert Einstein (1879–1955) og relativitetsteorien. I denne artikkelen finner man klare spor av denne mistroen. Hovedtyngden av artikkelen tar for seg innholdet i teorien, og forsøker å gjøre den forståelig for et bredt publikum. På tross av det greier jeg ikke å fri meg fra at teksten er skrevet med en nedlatende og umyndiggjørende tone. Hele veien virker det som at journalisten forsøker å fremstille det som at Einstein nærmest forsøker å sabotere Isaac Newton (1643–1727) sitt arbeid. Dette må konstateres at det så langt i teksten ikke er noen spor av antisemittisme, og man kan for så vidt argumentere for at teksten i det hele ikke er direkte antisemittiske. Jeg vil allikevel gjøre oppmerksom på to av de siste paragrafene i artikkelen hvor det skrives om Einsteins nasjonalitet. Her står det at han er en «*sveitsisk født jøde [...] som nu betrakter sig som tysker*», noe som er direkte feil på flere måter. Einstein ble født i den tyske byen Ulm. Det var ikke før i 1902, i en alder av 23 år, at han fikk sveitsisk statsborgerskap, etter å ha frasagt seg sitt tyske statsborgerskap i en alder av 17 år.³⁸⁶

Videre hevdes Einstein å være er «*en ivrig zionist og interessert for tanken om opprettelsen av et universitet i Jerusalem*».³⁸⁷ Isolert sett kan dette betraktes som tilleggsinformasjon for leseren, men er noe betenkelig da den eneste som gis knytter Einstein til jødedommen. I sin helhet er det ikke urimelig å anta at journalisten mål er å så tvil om Einsteins tyskhets og hans motiver som forsker. I tillegg til at Einstein var av jødisk herkomst, var han også en uttalt sosialist, noe som kommer til uttrykk i flere artikler og opprop i andre bergensaviser. Avisen Arbeidet hadde i perioden flere artikler på trykk om Einstein, hvor han blant annet var

³⁸⁵ Øksnevad, Reidar (1918): *Krigen og alderdommen*. Bergen: Bergens Tidende.

³⁸⁶ Kaku, Michio (2019). *Albert Einstein (German-American physicist)*. Storbritannia: Encyclopædia Britannica.

³⁸⁷ Bergens Tidende (1919): *En epokegjørende opdagelse i den fysiske videnskap*. Bergen: Bergens Tidende.

initiativtaker til en protest mot «*verdensblokaden*» av det nyetablerte SR Russland,³⁸⁸ signerte amnestiopprop for dødsdømte sosialister,³⁸⁹ og møtte med russiske vitenskapsmenn i Sovjetunionen.³⁹⁰ På tross av dette velger Bergen Tidende å ikke spille videre på den koblingen, noe som ikke er spesielt overraskende, da de var den eneste av de bergenske, borgerlige avisene som ikke jevnlig skrev om «*jødebolsjevismen*».

6.7.0 Oppsummering av kapittelet

I likhet med myten om «*jødebolsjeviken*», går forestillinger om jøder som «*kosmopolitter*» og «*pengejøden*» igjen i bergenspressen gjennom mellomkrigstiden. Mytene fremstår i stor grad som en etablerte sannheter, altså en selvfølge som ikke er videre nøye å utgreie om.

Betegnelser som «*bankjøder*», «*pengejøder*» og lignende blir ved flere tilfeller brukt demonym, spesielt i utenrikskorrespondanse, gjerne ved henvisning til velbemidlede tyske jøder, og brukes gjerne for å knytte jøder til parasittisk og uærlig virksomhet, gjerne som en motsats til fysisk og ærlig arbeid. En lignende motvilje blir også brukt mot jødiske intellektuelle, gjerne ved å fremstille det som at de har andre motiver med sin forskning.

Noe av det som blir fremstilt som et «*jødisk problem*» i Norge ser ut til å ligge i fortiden. Stridighetene rundt den jødiske omførselshandel ser ut å ha lagt seg i stor grad ved midten av 1910-tallet, og det jødiske handelslivet ser ut til å ha blitt en integrert del av det bergenske handelslivet, til så stor grad at bergenspressen bidrar med en hjelpende hånd etter bergensbrannen i 1916. Den artikkelen som jeg har greid å fremdrive som går lengst i å beskrive norske jøder som et nasjonalt problem for Norge, har sitt opphav fra en tysk nazistisk avis.

Til forskjell fra andre antisemittiske forestillinger, er den ikke begrenset til Bergens borgerpresse, og blir videreformidlet i arbeiderpressen. Forskjellen er at imens myten hos de to første fremstilles som samarbeidspartnere med arbeiderbevegelsen, blir den hos arbeiderbevegelsen fremstilt som en motpart. Arbeiderpressen sin bruk av forestillingen har klare likheter med myten slik den blir presentert i de borgerlige avisene. Forestillingen skiller seg dog noe fra den borgerlige, da det ikke primært er nasjonalstaten avisen er bekymret for at skal rammes av «*jødiske kapital*».

³⁸⁸ Arbeidet (1919): *Nye protester mot blokaden av Rusland*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

³⁸⁹ Arbeidet (1920): *For de ungarske folkekommissærer! - For politisk amnesti. En appel fra de humanistiske verdensførere*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

³⁹⁰ Arbeidet (1923): *Forvindelse mellem de russiske og de vesteuropæiske videnskapsmænd*. Bergen: Bergen Arbeiderparti.

I den bergenske arbeiderpressen blir den «*jødiske kapital*» og «*pengejøden*» fremstilt som en antagonistisk motstander til arbeiderbevegelsen, som ofte presiseres at også inneholder mange jøder. De blir altså fremstilt som en trussel mot arbeiderklassen sine interesser og rettigheter. Arbeiderpressens versjon av myten bærer også noen likheter med den Simonsen viser at eksisterte i bondebevegelsen. Utenom likheten ved at «*pengejøden*» fremstilles som en fremmed trussel som truer den jevne nordmann, blir de også fremstilt som allierte med de borgerlige partiene. Her ser det ut til at det spesielt er Venstre det blir rettet skyttel mot, gjerne i forbindelse med anklager om å ikke føre en nok proteksjonistisk politikk. Men disse anklagene blir også rettet mot lokale myndigheter, som for eksempel Stryn heradstyre.

En måte arbeiderpressen ser ut til å skille seg helt fra de andre avisene, er gjennom måten de forsøker å fremstille Hitler og NSDAP som hyklerske og ukonsekvente i deres antisemittisme. Eksempelvis forsøker arbeiderpressen ved flere tilfeller å peke på tilfeller hvor Hitler og NSDAP gir uttrykk for å vakle i synet på «*den jødiske fare*», driver forretninger med jøder, eller forsøker å berolige blidgjøre «*bankjøder*» og utenlandsk «*jødisk kapital*». Denne fremstillingen har jeg utelukkende kun sett hos arbeiderpressen.

Kapittel 7: Religion og antisemittisme

I dette kapittelet vil jeg se nærmere på hvordan bergenspressen omtaler jøder i religiøse sammenhenger. I tillegg vil jeg se på hvordan forholdet mellom den religiøse antisemittisme og andre former for antisemittisme så ut. Ettersom avisen Dagen er den eneste av avisene i denne oppgaven som har et eksplisitt kristent verdisyn, vil jeg også se nærmere på deres omtaler og holdninger til jøder.

Kristendommen har i store deler av sin eksistens hatt et tvetydig forhold til jøder og jødedommen. På den ene siden var tidlige kristne selv jødiske, og ble i sine første år ansett som en jødisk sekt. I tillegg ble Jesus Kristus, ifølge Bibelen, født inn en jødisk familie med direkte avstamning fra den jødiske kong David. På andre siden har det ikke vært uvanlig å gi jøder skylden for mordet på Jesus, slik eksempelvis Martin Luther (1483–1546) gjorde i *Von den Juden und iren Lügen* (1543), hvor han gikk langt i fremstiller jødene som en trussel mot kristne. Antisemittisme fra tidlige kristne blir av Eriksen (2009) forklart med at kristne hadde et behov for å tegne seg opp som noe distinktivt annet enn en jødisk sekt.³⁹¹ Mot slutten av 1800-tallet gikk antisemittismen fra å være teologisk begrunnet, og opptatt av jøder som et trosfelleskap, over til å være ideologisk begrunnet, og opptatt av jøder som en etnisk og politisk gruppe. Hvordan den moderne antisemittismen kom til uttrykk på varierte fra tid og sted, avhengig av en rekke sosiale og økonomiske forhold, men ofte felles er fokuset på å koble nye, «*truende*» og «*moderne*» fenomener til jøden.³⁹²

Ettersom kirken og kristendommen fortsatte å være betydelige maktfaktorer flere steder i Europa, og var med på å forme det offentlige ordskiftet, er det rimelig å anta at den klassiske og moderne antisemittismen ikke var to gjensidig utelukkede fenomener. Dermed ser man tidvis spor av den klassiske antisemittismen flyte over i den moderne antisemittismen, gjennom det som fremstår som en kamp om tilværelsen mellom jøder og kristne.³⁹³ Persen (1974) peker på det i Morgenavisen og Bergen Aftenblad var en sameksistens mellom en rasebasert antisemittisme og den teologisk begrunnede.³⁹⁴ Det var ikke uvanlig å se antisemitter bruke eldre skrifter og fortellinger for å peke på en kontinuitet, som for eksempel nazistenes gjenutgivelser av Martin Luthers antisemittiske tekster, deriblant forutnevnte *Von*

³⁹¹ Eriksen (2009): side 26-28.

³⁹² Lorenz (2020): side 233.

³⁹³ The Morning Post (1920): I, III, IV, VI.

³⁹⁴ Persen (1974): side 48-9.

den Jüden und iren Lügen (1543), som i 1940 ble gjenutgitt av det norske, nazistiske forlaget Norsk Front.³⁹⁵

7.1.0 Den bibelske jøden og «kristusmordere»

Det er i noen få tilfeller i bergenspressen hvor jøder nærmest konsekvent benevnes positivt på tvers av avisene, nemlig når man snakker om bibelske personer og hendelser. Et eksempel på dette tilfellet finner vi i en artikkel med tittelen *Alle veier fører til himmels* (Bergens Tidende, 6. januar 1920), hvor Kristus omtales som den «*unge jøde fra Nazareth*».³⁹⁶ Lignende omtaler finnes også i Bergen Aftenblad, som tross av at det er en vanlig måte å omtale Jesus, er interessant tatt i betraktning avisens hyppige antisemittiske omtaler. Ved flere tilfeller gjester prester avisen i forbindelse med religiøse merkedager. Eksempelvis har man prekenen *Iste søndag i advent. Kongen kommer* (Bergen Aftenblad, 29. november 1919), hvor sogneprest Torleiv Farnes (1866–1933)³⁹⁷ i forbindelse med første søndag i advent tar for seg Matteus 21.5.: «*Det er en Nød, og der er en Glæde, som er endnu større end Jødernes. Nøden heder Syndenød med Angst for Død og Dom, og Glæden er den salige Følse, en har, naar Kristus, Kongen i Naadens Rige, holder sit Indtog i Hjertet og giver det Fred*».³⁹⁸ I Dagen finner man også et innlegg av misjonskvinnen Henny Dons (1874–1966), hvor hun hevder kristnes positive kvinnesyn som en sterk kontrast til jødernes: «*Jøderne hadde nemlig ikke høie tanker om kvinden. Det fortælles at den fromme rettroende jøde sier naar han ber: 'Jeg takker dig Gud at jeg ikke er født en kvinde eller hedning.'*»³⁹⁹

Det som er interessant med disse tekstene er at de representerer et av få tilfeller hvor jøder ikke blir politisert, men får en informativ og deskriptiv fremstilling. Det finnes dog unntak, som f.eks. i *Aarsager til Verdensuroen II* (Bergen Aftenblad, 12 oktober 1920), hvor en amerikansk frimurerlosje blir anklaget for blasfemi etter å ha påpekt Jesus jødedom.⁴⁰⁰ Et annet eksempel finner man i *Søndagsbetraktning. 'Spar ikke dig selv!'* (Bergen Aftenblad, 21. februar 1921), en preken av sogneprest B. Meyer med utgangspunkt i Matteus 16, 21-23, som skiller seg ut fra andre prekener med sin negative tone mot jøder:

³⁹⁵ Martin Luther (1940): *Det utvalgte folk - Om jødene og deres løgner*. Oslo: Norsk Front.

³⁹⁶ H.H.A. (1920): *Alle veier fører til himmels*. Bergen: Bergens Tidende.

³⁹⁷ Stig Rune Pedersen, et. al. (2017): *Torleiv Farnes*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt (NLI).

³⁹⁸ Torleiv Farnes (1919): *Iste søndag i advent. Kongen kommer*. Bergen: Bergen Aftenblad.

³⁹⁹ Dons, Henny (1923): Vort kald. Bergen: Dagen.

⁴⁰⁰ The Morning Post (1920): *II*.

«Her er den dubeste aarsag til at netop Jødernes religiøse Ledere oprørtes mod Jesus. Vi tænker uvilkaarlig at Jødernes utvilsomt det sædeligste og gudfryktigste Folk i hele det romerske Rige, burde have givet Jesus en bedre Modtagelse. Af Hedningerne kunde man vel ikke have ventet bedre. Men Jøderne med saa fromme Mænd i sin Midte!»⁴⁰¹

Meyer spiller her på forestillingen om jødene som spesielt ansvarlige for mordet på Jesus, en forestilling med røtter tilbake til 200-tallet, som var vanlig utover den europeiske middelalderen.⁴⁰² Forestillingen om jøder som «kristusmordere» innebærer at det ligger en arvesynd over verdens jøder, for at deres forfedre drepte de kristnes Messias. Denne forestillingen var heller ikke uvanlig i mellomkrigstiden, noe som Meyer for så vidt forsøker å nyansere ved å bruke fortellingen som utgangspunkt for en lignelse om hvordan samtidens folk trolig ikke ville opptrådd spesielt annerledes: «*Det er ikke af Veien at vi spørger oss selv, hvorledes det vilde gaaet Jesus om han var optraadt blandt os, det 20de Aarhundredes Barn, paa samme Vis som den gang blandt Jøderne, med Sandhedens Vidnesbyrd i Ord og Gjerning Det havde nok ikke gaaet ham bedre end den gang.*»⁴⁰³

Derimot finnes det eksempler som går lengre i å spille på denne forestillingen, og kan sees på som en modernisering av myten. I artikkelserien *Zionismen* (Dagen, 21. og 25. april 1921), kommer lektor J. Norvik med følgende påstand om sionistene og jødernes plan for en nasjonalstat: «*Som eksempel paa den irreligiøse karakter i denne politiske avskygning av zionismen kan nævnes at for at lokke sultanen til rimelig salg av landet, blev det stillet i utsigt at han, Abdu Hamid, armeneredræperen, morderen paa tronen, skulde bli erklært for den ventede Messias.*»⁴⁰⁴ Armenere var som folkegruppe blant de første kristne, og bærer likhetstrekk med jøder i at de også lenge var et forfulgt og statsløst folk.⁴⁰⁵ Selv om forfatteren ikke direkte anklager jødene for å være «kristusmordere», så kobles de eksplisitt til en som er skyldig i folkemord på en stort sett kristen folkegruppe, i tillegg til at de anklages for å ville gjøre denne morderen av kristne til deres «frelser». En annen artikkel som tar for seg denne forestillingen finner man i avisen *Arbeidet*, hvor Maxim Gorkij forteller at forestillingen var vanlig i Russland under den første verdenskrigen: «*Det er ikke først nu man*

⁴⁰¹ Meyer, B. (1921): *Søndagsbetragtning. "Spar ikke dig selv!"*. Bergen: Bergen Aftenblad.

⁴⁰² Johansen, Karl Egil (2004): *Fordomar og fiendskap - samskjensle og solidaritet - Jødane og Israel i norsk kristenliv. Historisk Tidsskrift*. Oslo: Universitetsforlaget. side 27.

⁴⁰³ Meyer (1921).

⁴⁰⁴ Norvik, J. (1921): *Zionismen*. Bergen: Dagen: side 4.

⁴⁰⁵ Dowsett, Charles James Frank, og G. Melvyn Howe (2019): *Ancient and premodern Armenia*. USA: Encyclopædia Britannica.

*i Rusland har begyndt med jødeforfølgelserne. Det folk, sier de, som korsfæstet Kristus. Samtidig opplyser de ikke de uvidende om at Kristus selv var jøde, og at apostlerne – de som skrev evangeliet – var jøder».*⁴⁰⁶

Det dukker ikke opp mange eksempler på artikler hvor jødene blir anklaget for drapet på Jesus, eller artikler hvor denne myten trekkes frem. Det man derimot finner flere eksempler på er mytene om jøder som barnemordere, og den «*Den evige jøde*», som riktig nok ikke omhandler noe kristusmord, men representerer jødernes såkalte svik ovenfor Kristus.

7.2.0 Beilis-saken og jødisk blodoffer

Deler av den moderne antisemittisme baserte seg på gamle religiøse forestillinger om jøder, noe som også kom til uttrykk i bergenspressen. Mellom 10. og 12. september 1923 hadde avisen Arbeidet en artikkelserie om Beilis-saken.⁴⁰⁷ Serien omhandler rettsakene mot den russiske jøden Menahem Mendel Beilis (1874–1934), som i 1911 ble sikret å ha utført et rituellet mord på en 13 år gammel gutt. Beilis ble frikjent i 1913, men retten konkluderte likevel med at gutten hadde vært et offer for et ritualmord, på tross av at mordet kunne knyttes til en kriminell bande.⁴⁰⁸ Rettsaken baserte seg på den gamle forestillingen om at jødene stjal og slaktet kristne barn, for å bruke blodet deres under hemmelige ritualer. Myten har opprinnelig røtter tilbake til 200-tallet, da den ble knyttet til kristne, men har siden pogromene i Norwich i 1144 blitt knyttet til jøder.⁴⁰⁹ I artikkelen påpekes det gjennomgående at rettsaken i stor grad var politisert og ryktebasert.

I tillegg til å ta for seg det overordnede for rettsaken, bruker forfatteren Beilis-saken som en ramme for å forklare den moderne antisemittismen, som han mener at har utviklet seg i en «*socialpolitisk natur*», hvor fokuset på jøder som folkegruppe var blitt viktigere enn trossamfunnet. Forfatteren brukte denne saken som ramme for å kritisere det russiske tsarregimet, som han anklaget for å distrahere «*den store analfabetiske russiske masses oppmerksomhet*» ved å lede «*bøddelpakket*» til det «*nærmeste og letteste tilgjengelige vaaben: de velkjente russiske pogromer*», samtidig blir beskrevet som «*nederdrægtige*

⁴⁰⁶ B., Rebekka (1916): *Maxim Gorki om Ruslands [?] politik*. Bergen: Arbeidet.

⁴⁰⁷ M., M. (1932): *Beilis-processen i Kiev - Hvordan man laver ritualmord I, II, III*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (NKP).

⁴⁰⁸ Emberland, Terje (2000): *Rotte, jøde og vampyr - Om kollektive angstfantasier og antisemittisme*. Oslo: Human-etisk Forbund: side 43.

⁴⁰⁹ Ibid. side 38-43.

politikjæltringer».⁴¹⁰ Jøder i Russland blir beskrevet som unntatt politiske og sivile rettigheter, og deres tilværelse som «*noget av det ulykkeligste paa jorden*».

Flere navngitte russiske skikkelser blir også kritisert, blant annet Grigorij Rasputin (1869–1916)⁴¹¹, som blir anklaget for å være antisemitt.⁴¹² Denne anklagen blir satt i bedre kontekst om man leser Arbeidet sin oppsummering av T. Vogel-Jørgensens roman om Rasputin, hvor det avslutningsvis hevdes at han hadde en rolle som «*ivrig jødeforfølger*».⁴¹³ Den russiske, sosialistiske ministeren Aleksandr Kerenskij (1881–1970)⁴¹⁴ blir beskrevet som holdt i tøylene av en antisemitt. Dette faller inn i en rekke negative fremstillinger av Kerenskij, som blant annet i *Diktatoren Kerenski* (Morgenavisen, 14. august 1917) blir beskrevet som en svak og uegnet leder.⁴¹⁵ I begge artiklene blir han sammenlignet med den franske advokaten Fernand Labori (1860–1917)⁴¹⁶ sin rolle i Dreyfus-saken.

Arbeidets journalist beskriver videre hans syn på forestillingene om jødiske blodoffer: «*Den mest fanatiske og sterkeste propanderende antisemittisme hævder endnu – hvor latterligt det end kan høres ut for normale mennesker – at jødernes ritual fremdeles kræver kristent blod til visse religiøse handlinger*».⁴¹⁷ Forfatteren konkluderer med at hele saken var symptomatisk for det som blir omtalt som både et middelaldersk og borgerlig system. Det var altså en strukturell rasisme i sin reneste form som hadde skyld i at saken fikk utspille seg som den fikk.⁴¹⁸

7.3.0 «Den evige jøde»

Myten om «*Den evige jøde*», også kjent som Ahasversus, er en kristen myte som oppstod i middelalderen. Myten forteller om en jøde som er dømt til å vandre jorden til dommedag, etter å ha utøvet vold mot Kristus. Fortellingen står ikke nevnt noe sted i Bibelen, men det er flere historier fra bibelen den kan være inspirert av. Blant historiene som trekkes frem er

⁴¹⁰ M., M. (1932): I.

⁴¹¹ Nielsen, Jens Petter (2019): *Grigorij Rasputin*. Oslo: Store norske leksikon.

⁴¹² M., M. (1932): II.

⁴¹³ Arbeidet (1917): *Rasputin. En roman fra det gamle Rusland*. Bergen: Bergen Arbeiderparti (DNA).

⁴¹⁴ Goplen, Ådne (2018): *Aleksandr Kerenskij*. Oslo: Store norske leksikon.

⁴¹⁵ Morgenbladet (1917): *Diktatoren Kerenski*. Bergen: Morgenbladet.

⁴¹⁶ Encyclopædia Britannica (2020): *Fernand-Gustave-Gaston Labori*. USA: Encyclopædia Britannica.

⁴¹⁷ M., M. (1932): II.

⁴¹⁸ M., M. (1932): III.

Johannes 18:20–22, hvor en jødisk mann slår til Jesus med åpen hånd.⁴¹⁹ I perioden denne oppgaven tar for seg, er det jevnlig tilfeller av at *Den evige jøde* blir nevnt.

Flere av disse eksemplene er fra avisen *Arbeidet*, og bærer med seg at de ikke handler om jøder direkte. I flere av disse blir fortellingen dratt frem som sammenligninger og metaforer, som oftest for mennesker som på en eller annen måte er satt i krevende situasjoner. Et eksempel på dette finner man i artikkelen *Hvad djævlene nøler I efter!* (*Arbeidet*, 20. mars. 1923), skrevet av en anonym leser, brukes den som en billedliggjøring av en person sine slitsomme møter med kommunale etater.⁴²⁰ I et kåseri med tittelen *Fuskere og fanatikere* (*Arbeidet*, 1923), beskriver forfatteren det han ser på som forskjellige mennesketyper.

Arbeidet, 27. feb. 1916

Heriblant finner man det han kaller for *dilettanter*, og det han kaller for *fanatikere*. Sistnevnte gruppe sammenligner han med *Den evige jøde*, da de «*driver om uten ro og rast*».⁴²¹

I *Arbeidet* finner man flere annonser for visninger av filmer og stykker basert på «Den evige jøde». I 1916 er det ved to tilfeller trykket annonser for kinovisninger *Den evige jøde* (1916), av den italienske regissøren Umberto Paradisi (1878–1933). Den første annonsen finner man i 22. desember, for en visning i Turnhallens Kinematograf, og den andre fem dager senere for en visning på Eldorado kino.^{422, 423} Filmen er basert forfatteren Eugène Sue (1804-1857) sitt stykke med samme navn, hvor han forsøkte å avsløre det sosiale systemet i Frankrike, samt

en verdenomspennende jesuittkonspirasjon. «Den evige jøde» sin vandring i stykket har, i likhet med tidligere varianter av fortellingen, blitt tolket i retning av å være en metafor for koleraspredning. Denne tolkningen samsvarer med den gamle antisemittiske tropen om jøder som smittespredere, og skyldige i epidemier.⁴²⁴ Fortellingen om «den evige jøde» er ikke bare begrenset til metaforer og filmannonser, men også i direkte antisemittisk bruk. Bergens Tidende refererer til myten i *Verden i tablett* (Bergens Tidende, 9. mars 1929):

⁴¹⁹ The National Bible Press (1932): *The Holy Bible: Containing the Old and New Testaments. Authorized (King James) Version. Self-pronouncing Reference Edition.* USA: Philadelphia.

⁴²⁰ «Interesseret» (1923): «*Hvad djævlene nøler I efter!*» Bergen: Bergen Arbeiderparti.

⁴²¹ O.T.V. (1923): *Fuskere og fanatikere.* Bergen: Bergen Arbeiderparti.

⁴²² Turnhallens Kinematograf (1916): *Annonse for Den evige jøde, Turnhallens Kinematograf.* Bergen: Arbeidet.

⁴²³ Eldorado kino (1916): *Annonse for Den evige jøde, Eldorado.* Bergen: Arbeidet.

⁴²⁴ Arisholm, Torstein (1993): *Ikke egentlig - et intervju med historikeren Henning Laugerud.* Oslo: Universitetet i Oslo (UiO): side 4-5.

«Hordaland vil ha en veistump, isen fylder Kattegat, to unge mennesker forlover sig, og revolutionen gjør sit indtog i Meksiko for 1929de gang efter Kristi fødsel forfatter en militærtraktat mellem Belgien og Frankrike, og Hordaland vil ha mer veistumper ... Veistumpen i Hordaland rækkker ikke langt utenfor fylkesgrænsen, men jøden med militærtraktaten vandrer jorden rundt paa jøders vis; frem og tilbake mellem de 4 hjørner suser og bobler det i æteren av prikker og streker - nyheter, sensationer.»⁴²⁵

Saken som refereres til her skrev ble meldt om i flere av bergensavisene dagene i forveien, og omhandler en forfalsket militærtraktat mellom Belgia og Frankrike. I *En opreisning for Belgien* (Bergens Tidende, 4. mars 1929) skrives det at traktaten skal være forfattet av en straffedømt «hollandsk jøde som har staat i tysk spionagetjeneste». Det skrives også at han skal ha fått hjelp av en «nationalist», men denne personen blir kun nevnt avslutningsvis, og er ikke artikkelens hovedperson.⁴²⁶ Samme dag melder Morgenavisen at det skal være en «belgisk jøde» med navnet Frank Haine som har stått bak denne forfalskningen, og at en «nationalist» skal ha fremlagt de for en gruppe «hollændere».⁴²⁷ Selv om avisene er noe uklare på den ene personens statsborgerskap, er de begge klare på at han er jødisk.

7.4.0 Avisen Dagens jødesyn

Som en uttalt kristen avis er det potensiale for flere holdninger avisen kan innta, med et vidt spenn fra filosemittisme i den ene enden, til antisemittisme i den andre. Dette reflekteres gjennom at avisen trykket flere grove antisemittiske uttalelser, samtidig som den til stadighet hadde artikler og prekener på trykk som løftet frem Jesus sin jødiske bakgrunn. De mer positive omtalene av jøder kommer som oftest i forbindelse med kristen teologi, eller i forbindelse med jøder som mulige konvertitter. Et eksempel er å finne i *Et celebret besøk* (Dagen, 21. april 1921), hvor det informeres om den tysk-jødiske teologen Otto von Harling (1866–1954)⁴²⁸ sitt bergensbesøk.⁴²⁹ Besøket var arrangert av Den Norske Israelmisjon (DNI), en evangelisk-luthersk misjonsorganisasjon, med mål om å konvertere folk til kristendommen, med særlig vekt på å omvende jøder til kristendommen.⁴³⁰ Et annet eksempel er i forbindelse med jødernes hanukka-feiring, hvor Dagen skriver at «naar lysene tændes i

⁴²⁵ «Jø.» (1929): *Verden i tabeletter*. Bergen: Bergens Tidende.

⁴²⁶ Bergens Tidende (1929): *En opreisning for Belgien*. Bergen: Bergens Tidende.

⁴²⁷ Morgenavisen (1929): *Det viser sig at den sensationelle traktat mellem Frankrike og Belgien er falsk*. Bergen: Morgenavisen.

⁴²⁸ Den Norske Israelmisjon (DNI): *Otto von Harling – Den tyske skolemisjonæren*. Oslo: DNI.

⁴²⁹ Dagen (1921): *Et celebret besøk*. Bergen: Dagen.

⁴³⁰ DNI: *Visjon og formål*. Oslo: DNI.

*kristnes hjem til ære for Jesus-barnet, da tændes ogsaa lys i jødens hus».*⁴³¹ Det uttrykkes også tidvis omsorg for jødene, som eksempelvis i sogneprest C. Skovgaard-Petersens reisebrev (1922), hvor han forteller om jøder og kristnes historiske behandling i Egypt. Her trekkes det frem at jøder under sultan Muajyat måtte bære «*skamdragter*» for å kunne skilles fra resten av befolkningen.⁴³²

I samme utgave som Harling sitt besøk finner man første del av Norviks leserbrevserie *Zionismen* (Dagen, 21. april 1921).⁴³³ Artikkelen er et godt eksempel på hvordan de ulike mytene om jøder kobles sammen, med introduksjoner til mytene om «*jødebolshjebiken*», «*pengejøden*», jøder som «*kristusmordere*» og jødedommen som en «*stat i staten*». Videre tar Norvik for seg sionismen, med tyngde på sionistmøtet i Basel og Theodor Herzl. De to sistnevnte eksemplene viser en interessesann dualitet i Dagen, hvor tilsynelatende en mistillit mot jødene lever sammen med et ønske om å gjøre de kristne.

En måte jøder ble fremstilt på var gjennom eksotiske forestillinger, hvor de blir fremstilt som gammeldagse og et fremmedelement i en annen kultur. Dette finner man eksempel på i reisebrevet *Londons 'East Ends'* (Dagen, 18. juli 1925), hvor man kan lese om J. G. G. sine erfaringer etter å ha besøkt de jødiske gettoene i London. Lorenz forteller at det gjennom 1700- og 1800-tallet var en stor økning antall jøder i England, med 60 000 jøder i 1881. I perioden frem til 1914 skal dette antallet ha vokst med 120 000 ekstra bosatte, mens opp mot 200 000 transemigrerte videre.⁴³⁴ Omtrent halvparten av alle jødene som bosatte seg i Storbritannia ble boende i London East End, som grunnet sitt store antall jøder fikk kallenavnene «*Little Jerusalem*» og «*Little Palestine*».⁴³⁵

I reisebrevet beskrives London som «*kosmopoliternes hovedstad*», og forfatteren viser en fascinasjon for byens multikulturalisme. I teksten tar forfatteren for seg byens «*gettoer*», som defineres som områder oppkjøpt av «*jødekapitalister*» for å huse sine «*invandrende landsmænd*», og hvor jiddisk nå er lingua franca. Grunnet de mange jødene som forfatteren traff på i dette området, omtaler forfatteren det som at «*en skulde ikke tro en var i London længer, det minder mere om orienten eller Palæstina*», og beskriver strøket som et parallellsamfunn, med eget språk og kultur, mat- og handelsskikker, og med egne sosiale hjelpeorganisasjoner, separert fra det britiske: «*Jøde kvarteret er ubeskrivelig. Romantik og*

⁴³¹ Dagen (1930): *Chanuka-lampen*. Bergen: Dagen.

⁴³² Skovgaard-Petersen, C. (1922): *Gjennem Kairos basarer*. Bergen: Dagen.

⁴³³ Norvik, J. (1921): *I*.

⁴³⁴ Lorenz, Einhart (2020): *Jødernes historie i Europa: Fra den spanske inkvisisjonen til mellomkrigstiden*. Oslo: Dreyer forlag: side 209-10

⁴³⁵ Ibid.

*mystik, religion og letfærdighet, middelalder og nutid – alt blandet sammen, men alltid har det en stor tiltrækningskraft for tilreisende. Fra den prosaiske nutid kan mander paa et par minutter overføres til rene bibelhistoriske optrin».*⁴³⁶ Samtidig som at denne beskrivelsen romantiserer bydelen, gir den assosiasjoner til jøder som sanselige, antimoderne og tradisjonister. Beskrivelsen utelater også bevisst eller ubevisst en del av de sosiale problemene med området, som Lorenz beskriver. I boken sin beskriver han disse områdene som en del av London hvor det hadde blitt etablert en «*jødisk underklasse*», som var «*preget av nød og elendige boforhold*», som slet med vold fra innvandringsfiendtlige grupperinger.⁴³⁷

Utover 1930-tallet fortsatte Dagen tidvis å trykke negative fremstillinger av jøder. Et eksempel er fra teologen Leiv Aalen (1906–1983) i 1938, hvor «*jødeproblemet*» blir betegnet som «*langt mer innviklet enn det tar sig ut fra en abstrakt humanismes luftige synspunkt*», da de er et «*socialt og kulturelt et merkverdig og rotløst folkeferd*», som har samlet seg mye makt i Tyskland: «*De kulturbolsjevistiske oppløsningstendenser, den marxistiske klassekamppropaganda, den internasjonale jobbekapital og ting som verre var enda, var mer eller mindre båret av jøder, og det var en selvfølge at deres innflytelse måtte fjernes om den nasjonal-socialistiske revolusjon skulde nå sitt mål.*»⁴³⁸ Et annet finner man i 1939 kan de fortelle om to arbeidsløse gutter fra Haugesund, som måtte kjøpe lær av en jødisk handelsmann for at han skulde ordne de skyss til Norge. Dagen omtaler konsekvent mannen som «*jøden*», og måten de ordlegger seg på legger klart opp til at de mener han bedriver uærlig handelsvirksomhet.⁴³⁹

På tross av at Dagen ikke var fremmed for antisemittiske uttalelser gjennom mellomkrigstiden, skjer det tilsynelatende en endring i synet på jødeforfølgelser, hvor det tidlig i mellomkrigstiden ble omtalt som tiltak for å hindre «*masseindvandring av jøder*», nå er en reell bekymring.⁴⁴⁰ Nazistene omtales for eksempelvis som en «*kristendommens fiender*», og anklages for å stå for et «*moderne hedenskap*», og reagerer på NSDAP sitt forsøk på å omforme den protestantiske kirken «*efter sine nazistiske, antisemittiske og anti-demokratiske ideer*».⁴⁴¹ I løpet av 1930-tallet skrives det jevnlig om Den Norske Israelmisjon (DNI) sine bekymringer for jødernes velvære. I 1935 trekker de spesielt frem den voksende

⁴³⁶ J.G.G. (1925): *Londons "East Ends"*. Bergen: Dagen.

⁴³⁷ Lorenz (2020): side 210.

⁴³⁸ Aalen, Leiv (1938): *Tysk uten- og innenrikspolitik IV: Medaljens bakside*. Bergen: Dagen

⁴³⁹ Haugesunds avis (1939): *Jøden skaffet dem hyre – mot å få selge klær*. Bergen: Dagen.

⁴⁴⁰ Privat til Dagen (1919): *Jødeforfølgelse*. Bergen: Dagen.

⁴⁴¹ Rag. (1934): *Det moderne hedenskap*. Bergen: Dagen.

antisemittismen i Romania, Polen og Tyskland.⁴⁴² I 1939 har Dagen et referat fra DNI i Bergens kretsmøte på trykk, hvor synet på jøder som mål for misjonerings bekreftes, og det uttrykkes bekymring for jødernes stilling i årene før krigen: «*Vårt arbeide bygger på evangeliet og dets forskynnelse, og dernæst må vi vekke kjærligheten til Israels folk. Vi må fortelle om Bibelens syn på jødeproblemet og det aktuelle jødeproblem idag og om jødefolkets stilling i dag.*»⁴⁴³ Lignende bekymringer for den tyske kirken og nazistenes antisemittisme blir trykket helt frem til krigsutbruddet i Norge, da Dagen la ned driften for å unngå å bli nazifisert.^{444, 445}

7.5.0 Oppsummering av kapittelet

I dette kapitelet har jeg vist at «jøde» og «jødedom» var kontroversielle begreper, også i religiøse og teologiske forbindelser. I likhet med de andre bergensavisene var også Dagen interessert i hva jødernes befant seg med i samtiden.

Det er få tilfeller hvor «jøder» omtales i utelukkende positiv lys, selv ikke når avisene tar til motmæle mot antisemittiske holdninger. I de grader man kan spore noen form for «filosemittisme» er det i religiøse og teologiske kontekster, gjerne i forbindelse med jøder som mulige kristne konvertitter. Ellers trekkes de frem i forbindelse med deres rolle i bibelen, hvor de hovedsakelig trekkes frem deskriptivt eller informativt, som for eksempel ved at Jesus sin jødedom blir trukket frem. Dette har trolig mye med at jøder har en eskatologisk funksjon innenfor kristen teologi, noe som vil si at de er sentrale i troen på en fornyelse av den bestående verden.

I en tid hvor «jøde» var et svært ladet begrep, er det interessant at det ikke forekommer flere tilfeller av teologisk begrunnet antisemittisme. De antisemittiske artiklene i Dagen ser ikke ut til å skille seg stort fra de man fant i de borgerlige avisene. Norvik sin artikkel er blant de groveste eksemplene av antisemittisme som jeg har greid å fremhente, men denne skiller seg ikke radikalt fra andre artikler man kan finne i borgerlige aviser i denne perioden.

Eksempelvis kan det trekkes frem artikler fra Marta Steinsvik i Aftenposten som spiller på de samme mytene og ligner i språket.

⁴⁴² Dagen (1933): *Religiøs hunger som aldri før i jødeverdenen*. Bergen: Dagen.

⁴⁴³ DNI (1939): *Bergens krets av Israelmisjonen holder kretsmøte på Laksevåg*. Bergen: Dagen.

⁴⁴⁴ Sonning, C. J. (1930): *Hvem er Hitler?* Bergen: Dagen.

⁴⁴⁵ NTB (1939): *Antisemittismen smitter kirken i Tyskland*. Bergen: Dagen.

Noen av disse bærer et preg av en eksotisk og orientalistikk fremstilling av jødene, som eksempel reiseberetningen fra London East End. Her blir jøden fremstilt som et umoderne fremmedelement, som gjerne står litt på utsiden av samfunnet.⁴⁴⁶ Said er i verket sitt *Orientalisme* inne på at det i hans levetid rådet en forestilling av at jøder, arabere og lignende folkegrupper, hvor «ingen semitt kom tidsmessig lenger enn til utviklingen av en 'klassisk' periode; ingen semitt klarte noensinne å kvitte seg med bildet av et nomadeliv i ørkenen, med teltene og stammen som viktigste ingredienser. Enhver manifestasjon på moderne 'semittisk' liv kunne, og burde, relateres tilbake til den primitive modellen av 'semitten'». ⁴⁴⁷ Forskjellen her er at bildet av jødene slik det presenteres i Dagen i tillegg bærer et større østeuropeisk preg. Reiseberetningen skiller seg dog fra Nordhagen i Bergens Tidende (1929), hvor han forteller at «de polske jødebyer» gir et «uhyggelig indtryk», og beskriver dem som en «haareisende parodi paa europeisk kultur». ⁴⁴⁸

På tross av at antisemittiske uttalelser fortsetter å bli trykket i Dagen frem til krigens utbrudd, var de tidlig ute med å fordømme NSDAPs antisemittisme. På tross av at det blir trykket innlegg som forsøker å nyansere de tyske jødepogromene, med grunnlag i antisemittiske myter, fremholder Dagen et anti-nazistisk ståsted frem til den tyske okkupasjonen av Norge, hvorpå de la ned driften av avisen.

⁴⁴⁶ Rania Maktabi (1994): *Forord til Orientalisme: Vestlige oppfatninger av Orienten*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A/S: side III.

⁴⁴⁷ Said, Edward (1978): *Orientalisme: Vestlige oppfatninger av Orienten*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A/S.

⁴⁴⁸ Nordhagen, Rolf (1929): *Reiseindtryk fra Tsjekkoslovakiet og Polen IV: De polske jøder*. Bergen: Bergens Tidende.

Kapittel 8: Oppsummerende diskusjon og konklusjon

Utgangspunktet for arbeidet i denne oppgaven har vært å gi en oversikt over de forestillinger om jøder som kom til uttrykk i den bergenske dagspressen i perioden 1916 til 1940, om det var forskjeller mellom de seks utvalgte avisene, om de skyltes politisk ståsted, og om det kunne spores en endring over tid. I løpet av arbeidet med denne oppgaven har jeg undersøkt en rekke avisartikler, som har spent over en flere ulike sjangre, inkludert alt fra politiske kronikker og utenriksreportasjer, til krimromaner og kirkeprekener.

Norge hadde i mellomkrigstiden et forhold til sin jødiske befolkning som skiller seg fra det man finner i land som Russland, Polen, Ungarn og Tyskland. Den største forskjellen var at det ikke fant sted noen organisert forfølgelser av jøder i Norge. Jødene har heller aldri vært en spesielt stor minoritet i Norge. I de periodene det har funnet sted større jødisk innvandring til Norge, har disse i stor grad blitt innlemmet og assimilert inn i storsamfunnet. Dette skiller seg stort fra enkelte andre europeiske land, hvor den jødiske befolkningen, enten på egen akkord, eller gjennom press fra nasjonale myndigheter, har søkt sammen.

Når det kommer til Bergen, så hadde byen etter europeisk målestokk heller aldri noen stor jødisk befolkning. På tross av at Bergen hadde en jødisk befolkning i mellomkrigstiden, var det tilsynelatende liten interesse for å skrive om de lokale jødene i Bergen. I den grad at det har blitt skrevet noe om de, blir de tilsynelatende i få tilfeller omtalt i forbindelse med deres jødiske bakgrunn. De få gangene norske og bergenske er omtalt, er det i mindre saker, og gjerne i forbigående omtale. Noen av de mer prominente familiene med jødisk slekt, konverterte ganske kort tid etter de ankom byen. Så en mulig forklaring er at det er blitt skrevet lite om jøder i Bergen, rett og slett fordi det ikke var så mange av dem her. Men det blir delvis en litt grunn forklaring, da jøder utgjorde en liten minoritet i de fleste europeiske land, uten at det har hindret folk å skrive om de. En annen mulig forklaring på fraværet om skrivelier om bergenske jøder kan rett og slett ha med at de var godt integrerte i samfunnet. De aller fleste så ut og levde livet sitt som andre bergensere. De jødene som flyttet til Bergen kom som oftest fra andre europeiske land, og skilte seg dermed ikke utpreget ut i utseende fra andre europeere. Dermed var det vanskelig å skulle diskriminere de på grunnlaget av hudfarge og utseende.

Derimot er det i perioden en større interesse for jødernes erfaringer utenfor Norge. De tilfellene hvor bergenspressens tar for seg jøder eller jødedom, har det i liten grad vært snakk om spesifikke individer i Norge. Ved de tilfellene avisene har tatt for seg individuelle jøder,

har det vært utenlandske personligheter som forskere, politikere eller andre profilerte mennesker. Jøder har som oftest blitt omtalt som en abstraksjon, eller i forbindelse med religiøse forestillinger. Det har også vært et skille i hvordan bergenspressen har snakket om jøder. I bergenspressens reportasjer om jøder som ofre i utlandet, uttrykker samtlige av de utvalgte avisene som oftest et sympatisk eller nøytralt syn. Disse sakene kommer som oftest fra telegrambyråer, og varierer ikke stort i innhold. Derimot når de er subjekt i en handling, er det oftere at de omtales negativt.

De borgerlige avisene har i større grad enn arbeideravisene hatt antisemittiske artikler, men også mellom avisene har dette variert. Eksempelvis har Bergens Tidende hatt flere artikler på trykk som har advart mot antisemittiske og fascistiske strømninger. Arbeideravisene har i større grad tatt jøder i forsvar, og har ved flere anledninger hatt innlegg på trykk som eksplisitt går til motmæle mot antisemittiske uttalelser, men også hos de finner man antisemittiske myter og uttalelser. Form og omfang har dog variert over tid i samtlige aviser. De groveste fremstillingene av jøder var å finne i meningsstykker og leserinnlegg. Som tidligere nevnt, så var ikke avisene alltid flinke nok selv til å klargjøre dette skillet selv. Selv om meninger fra leserinnlegg er lettere å skille ut, enn for eksempel hva som er redaksjonelle syn fra videreformidlet tekst, er også disse til tider skrevet likt. Derfor kan det til tider være vanskelig å skille mellom hva som er redaksjonens syn og hva som er leserinnlegg.

Myten om «jødebolsjevismen» dukker stort sett opp i borgerpressen, med de mest eksplisitte påstandene i leserinnlegg. Slike leserinnlegg finnes ikke i arbeiderpressen, men blir beskrevet ved flere tilfeller. I de tilfellene dedikeres det stor plass til å motbevise, latterliggjøre og avvise disse forestillingene. I disse artiklene er målet ofte å renske arbeiderbevegelsen og jødene, samt å ta til motmæle mot antisemittiske forestillinger. I mellomkrigstidens Europa var det ikke uvanlig at man knyttet «jødebolsjevismen» til spesifikke personer. Selv om man også ser eksempler på dette i den bergenske pressen, er den ikke like hyppig her som i andre land. Hvem som blir sett på som en trussel, og hvordan de omtales, ser ut til å variere, og være tilpasset nasjonale forhold. Jødiske kommunister som Luxemburg og Trotskij ble i mellomkrigstidens Europa sett på som prototyper av «jødebolsjevismen», og ble blant annet i NSDAP sin propaganda hyppig omtalt som jødiske trusler. Trotskij og Litvinov sine jødiske bakgrunner ser i større grad enn Luxemburg ut til å bli vektlagt i Norge. Noe av denne oppfattede trusselen ser i større grad å ha med at de i perioder etter sitt eksil fra Sovjetunionen oppholdt seg i Norge. I tillegg til at Sovjetunionen ble betraktet som en mulig trussel, da Russland frem til Finland sin løsrivelse i 1917 hadde vært et naboland, samt at røde og hvite

garder hadde kjempet mot hverandre i Finland, i et land som grenset mot Norge. Myten om pengejøden kommer også til uttrykk flere anledninger. De blir både fremstilt som en mulig trussel, men ved flere tilfeller også nærmest som et innbyggernavn.

Igjennom mellomkrigstiden har arbeiderpressen et stort søkelys på antisemittisme, med flere artikler som strakk seg over flere utgaver. Dette fokuset er ikke overraskende, da avisene med deres politiske koblinger, er en del av flere av de påståtte mytene. I flere av artiklene har forfatterne som mål å diskreditere antisemittiske uttalelser og forestillinger, noe de blant annet gjør ved å presentere innholdet i mytene. I flere av artiklene vises det at det ikke er uvanlig at forskjellige myter kobles sammen, som illustrert i *Beilis-prosessen i Kiew* (Arbeidet, 10.–12. september 1923) og *Moderne heksetro* (Arbeidet, 8. mai 1925). Dermed er det viktig å ikke se mytene som adskilte forestillinger, men som deler av et større bilde.

På tross av at den bergenske arbeiderpressen som oftest uttrykte et filosemittisk syn, forekom antisemittiske forestillinger om «*jødiske kapitalister*» og «*bankjøder*» hos dem også. Her blir «*bankjøder*» fremstilt som antagonistiske motstandere til arbeiderbevegelsen, noe som ligner på forestillinger som dukket opp i den norske bondebevegelsen i samme periode. Til forskjell fra for bondebevegelsens forestillinger presiseres det i den bergenske arbeiderpressen at flertallet av jøder tilhørte arbeiderklassen, og at de dermed hadde sammenfallende interesser med arbeidere ellers. «*Bankjøder*» blir i tillegg utover 1930-tallet ved flere tilfeller fremstilt som investorer av fascistiske regimer.

Hva forteller dette om bergenspressens bilde av «*jøden*»? Det viser sammenlagt et elastisk bilde av jøden, som avhengig av tid og avsender, kobles opp til det som blir betraktet som anti-nasjonale strømninger. Man finner at bildet av jøden ofte baserer seg på typer, både positive og negative. Jødene som blir omtalt er fortrinnsvis utenlandske, noe som peker i retning av at norske jøder først og fremst betraktes som norske, og eventuell betydning av jødisk nasjonalitet eller herkomst blir mer aktuelt når det er noe som kan direkte knyttes til «*jødiske*» egenskaper. Basert på det på denne tiden ikke bodde spesielt mange jøder i Bergen, kan man anta at de fleste forfatterne trolig ikke hadde en personlig relasjon eller kjennskap til noen med jødisk herkomst. I motsetning til hva man ser fra enkelte andre europeiske land var jøder godt integrert i det norske storsamfunnet, og ble ikke ekskludert eller plassert i designerte kvartaler (gettoer). Det er vanskeligere å skulle overbevise leserne om at den hyggelige skredderen på hjørnet er en farlig skikkelse, enn at en fremmed og innesluttet person langt borte er det. Derfor blir bergenspressens bilde av «*jøden*» ofte basert på gjenfortellinger.

Samlet sett gir dette et bilde av by med en bred presseflora. Omtalene og holdningene som jeg har sett på i bergensavisene har variert stort mellom de ulike avisene. Selv om avisene i stor grad kan sorteres i to distinkte bolker, mellom en sosialistisk arbeiderpresse og en borgerlig presse, varierer de i måten de omtaler jøder seg imellom på. Eksempler på antisemittiske myter dukker frem fra tid til annen, men etter det jeg har observert er disse forestillingene mer vanlig i avisene med et konservativt og borgerlig ankerpunkt. Selv om forestillinger om «pengejøden» og «jødisk kapital» ved flere tilfeller dukker opp i arbeiderpressen, er det samtidig disse avisene som hyppigst tar jøder i forsvar, og tar til motmæle mot antisemittiske uttalelser, personer og bevegelser.

Avisene reagerer også forskjellig på nazistenes jødeforfølgelse. Arbeiderpressen og Bergens Tidende er tidlig ute med en fordømmelse, som ser ut til å være ideologisk basert. Det samme er avisen Dagen, med eneste forskjell i at deres bekymring på jødene ser ut til å ha opphav i en religiøs fellesskapsfølelse. Bergen Aftenblad og Morgenbladet skiller seg ut her, da de ved flere tilfeller tar nazistene i forsvar, noe de begrunner i et ønske om å opprettholde ordenen, og gjennom å bekjempe et større onde (kommunismen). Nazistenes jødeforfølgelse blir i beste tilfellet betraktet som en unødvendighet, mens alvorlighetsgraden spilles ned, eller blir benektet.

Samlet sett ser det ut til at bergenspressen i mellomkrigstiden tyr til antisemittiske forestillinger i de tilfellene hvor de oppfatter deler av den jødiske befolkningen som en del av en trussel mot det levesettet de har. I arbeiderpressens tilfelle er dette hovedsakelig jøder som er en del av, eller allierer seg med kapitalen ulike måter. Blant de borgerlige og konservative er dette bildet noe mer bredt, da den omfatter flere forestillinger av jøder som har som mål å bryte ned samfunnsstrukturen på ulike måter. Dette spenner seg fra jøder som bedriver en uærlig form for kapitalisme, som truer det norske næringslivet, til jøder som ønsker å omdanne Norge til et sosialistisk eller kommunistisk samfunn. Samtlige av disse forestillingene spiller på en frykt for at Norge skal bli underlagt en fremmed makt.

Til tross for dette kan jeg ikke se at den negative omtalen i bergenspressen er i nærheten av å ha det samme omfanget som andre historiker har vist til hos norske aviser som Aftenposten, Nationen og Namdalen. Det store flertallet av omtaler av jøder jeg har greid å oppsøke har vært relativt nøytrale eller informerende. Dette har gjerne med at de er videreformidlinger av telegrammer som er tilsendt avisene. Sammenligner man funnene som har blitt lagt frem i denne oppgaven, med funn som har blitt gjort av andre som for eksempel Simonsen og Lien,

kan det antyde variasjoner i synet på jøder som avhengige, ikke bare basert på politisk og ideologisk forankring, men også avhengig av geografisk plassering.

Som en del av begrensningen jeg la for oppgaven, var at avisene måtte kunne regnes å være dagsaviser, samt en del av partipressen. Dette medførte at flere bergensaviser ikke har blitt inkludert. Sammen med at det allerede brede omfanget av artikler om jøder i de inkluderte avisene, åpner dette for fremtidig forskning som kan bygge videre på undersøkelser av mellomkrigstidens bergenspresses omtale av jøder.

Referanser

- «Arbeidets spesielle Berlinerkorrespondent» (1920, apr. 6.). Fra reaktion til revolution. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 28 (nr. 79), side 4-6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/90c78a17634a1dc4caa643dc794650ca?>
- «Germanicus» (1939, apr. 9.): Englands palestina mandat. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 13 (nr. 80), side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/19e0df02482b84e77510209cae826b16?>
- «Interesseret» (1923, mar. 20.): Hvad djævlene nøler I efter! (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 31 (nr. 67), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/582babd772a8a37042148fd706841da5?>
- «Jø.» (1929, mar. 9.): Verden i tabeletter. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 62 (nr. 58), side 11. Hentet fra [nb.no/items/c3c2d41a92d2e007bdf4bfa70f76cad1?](https://www.nb.no/items/c3c2d41a92d2e007bdf4bfa70f76cad1?)
- «Protestant» (1927, mar. 10.): Frimodige ytringer. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 60 (nr. 58), side 11. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5a58852735b307bf8d11f51245834ff3?>
- Agence Havas (1939, mai 9.): Jødeforfølgelse i Bratislava. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 13, side 2. Hentet fra [nb.no/items/0ea136fccfc9836dd8be61758cad57f6?](https://www.nb.no/items/0ea136fccfc9836dd8be61758cad57f6?)
- Anker, M. (2015): *Nasjonal reisning: Carl Lie, Ekstrabladet, Norsk Folkereisning og Norges Nasjonal-socialistiske Arbeiderparti. 1930-1933*. Universitetet i Oslo, Institutt for arkeologi, konservering og historie (HF). Oslo: Universitetet i Oslo. Hentet feb. 14., 2021 fra https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/45424/Nasjonal_Reisning_Masteropp_gave_Morten_-Anker.pdf?
- Arbeidet (1916, aug. 12.): Det tyske socialdemokrati. (O. Scheflo, redaktør) *Arbeidet*, år. 24 (nr. 186), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/8f4b907bd4398402046bf85a6d4d4f20?>
- Arbeidet (1919, jan. 3.): Den fremtidige jødestat i Palæstina. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år 27 (nr. 2), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/f778a02329de4ffb426027b33fdefe7c?>
- Arbeidet (1919, jan. 18.): Liebknecht og Rosa Luxemburg er faldt for morderhaand. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 27 (nr. 15), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5d756dcc71169e520fc89db7bb93c855?>
- Arbeidet (1920, des. 22.): For de ungarske folkekommissærer! - For politisk amnesti. En appel fra de humanistiske verdensførere. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, 28.(279), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/d8f9ed8e3b2afe93c1059be117f49df7?>
- Arbeidet (1922, jul. 31.): Reaktionens haap. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 30 (nr. 246), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/9f5a219409913dcc924f81bac8d7f1a4?>

- Arbeidet (1924, feb. 19.): Borgerpartierne gik sammen om at redde regjeringen. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 32 (nr. 42), side 1-2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/4955cc39ad4703d1e7992627cc8856f8?>
- Arbeidet (1925, mai 8.): Moderne heksetro. (F. Bergmann, redaktør) *Arbeidet*, år 33, side 3. Hentet fra <https://beta.nb.no/items/0542b7fb0f207ede63f843cc52e8c76e?>
- Arbeidet (1927, jun. 28.): Angrepelinjen. (R. Torgeirson, redaktør) *Arbeidet*, år. 35 (nr. 146), side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/b10712632ace100b2c21d19476165340?>
- Arbeidet (1927, sep. 30): d'Annunzios siste anstaltmakeri. (R. Torgeirson, redaktør) *Arbeidet*, år. 35 (nr. 227), side 8. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5764fc6632cb4c2cbe6ce75b8a8985e2?>
- Arbeidets specialkorrespondent (1920, des. 1.): Panik og anarki i Budapest. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 28 (nr. 261), 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/568dda84b448a2d3c0c10a7eaa52c638?>
- Arisholm, T. (1993): Ikke egentlig - et interbju med historikeren Henning Laugerud. (J. Aspen, redaktør) *ARR: Idéhistorisk tidsskrift*, 5, side 2-11. Hentet fra <https://www.nb.no/items/61934729ec0196d4732bf39925a254b8?>
- Asche, C. (1919, mar. 18.): Bolsjevismens militære fremmarsj. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 52 (nr. 76), side 8. Hentet fra <https://www.nb.no/items/e84d75e21f00a0b08a63258ba6452b7f?>
- AUF i Bergen, Hordaland og Sogn og Fjordane. (1933, mar. 20): Kampen mot fascismen - Situasjonen krever enig og samlet optreden av alle arbeiderklassens maktorganer. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 7 (nr. 67), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/a6ec13d4a4434c67bd407f883f03d98e?>
- B., R., & Gorkij, M. (1916, nov. 11.): Maxim Gorki om Ruslands [?] politik. (O. Scheflo, redaktør) *Arbeidet*, år. 24 (nr. 263), side 4. Hentet mar. 11., 2021 fra <https://www.nb.no/items/302feea8555ef049524e05bc920935a1?>
- Barr, S., Iversen, V., & Tvedt, K. (2021, feb. 12.): *Fritjof Nansen*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet feb. 12., 2021 fra Store norske leksikon: http://snl.no/Fridtjof_Nansen
- Beevor, A. (2007): *Kampen om Spania: Den spanske borgerkrigen 1936-1939*. (A.-C. Carlsen, Overs.) Trondheim, Storbritannia: N.W. Damm & Søn. Hentet fra <https://www.nb.no/items/e327d165c010585390e7301a0a1e85b8?>
- Bergen Aftenblad (1919, jan. 28.): En Erkjendelse. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 155 (nr. 13858/1919: 23), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/b5c64a8f7457c70ead3a60151249bea8?>
- Bergen Aftenblad (1919, jan. 28.): Rosa Luxemburg og Bolsjevismen. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 155 (nr. 13858/1919: 23), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/b5c64a8f7457c70ead3a60151249bea8?>

- Bergen Aftenblad (1920, feb. 16.): Bolsjevismen skaber en ny russisk Nationalisme! (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 156 (nr. 39), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/97abea00618700c3ec6a72bba43cb8f9?>
- Bergen Aftenblad (1920, sep. 30.): Litvinoffs Handelshumbug afsløres yderligere. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 156 (nr. 14335/1920: 166), side 1. Hentet fra [nb.no/items/9c3fa42f651c8c4b3ee6a053baa05804?](https://www.nb.no/items/9c3fa42f651c8c4b3ee6a053baa05804?)
- Bergen Aftenblad (1922, jan. 28.): Jøden Okonows bedragerier. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 158 (nr. 14706/1922: 23), side 1. Hentet fra [nb.no/items/dabfd6ec1077fdd37e353eca893717bf?](https://www.nb.no/items/dabfd6ec1077fdd37e353eca893717bf?)
- Bergen Aftenblad (1923, des. 21): Kommunistene laver pøbeloptøier i Nygaards Handelsforening. (J. Nordahl-Olsen, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år 159 (nr. 15286 /1923: 297), side 11. Hentet fra [nb.no/items/6543691c72ed803e09cf6c7f6a6ac803?](https://www.nb.no/items/6543691c72ed803e09cf6c7f6a6ac803?)
- Bergen Aftenblad (1924, feb. 19.): Regjeringen gik styket ut av trontale- og finansdebatten. (J. Nordahl-Olsen, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 160 (nr. 15334/1924: 42), side 6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5fa477d3066df34f8039ccb02195e73e?>
- Bergen Aftenblad (1930, okt. 18.): Hvis arbeidere faar makten. (J. Nordahl-Olsen, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 166 (nr. 243), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/824e916183e559ca5beb90b2005413a2?>
- Bergen Aftenblad (1933, apr. 20.): Den hellige indignasjon. (J. Dugstad, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 169 (nr. 103), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/c07f02cf52e8553fd5d85650fdee8821?>
- Bergen Aftenblad (1933, apr. 7.): Misforstått toleranse. (J. Dugstad, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 169 (nr. 94), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/a7d76c7e15a8dc21088dcbf1bf8a9171?>
- Bergen Aftenblad (1933, apr. 6.): Utenriksartikkel. Jødeproblemet. (J. Dugstad, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 54 og 169 (nr. 93), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/b52b85c8cf8c067737122118b9d536e5?>
- Bergen Arbeiderblad (1931, jun. 6.): Da Quisling forhandlet med kommunistpartiet. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år 5 (nr. 128), side 10. Hentet fra <https://www.nb.no/items/76955ff8279e927cfdaa6d08e9a65158?>
- Bergen Arbeiderblad (1932, sep. 20): Da byfogd Norem gjespet under Marta Steinsviks forklaring i byretten. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 6, side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/a9102aa6798bd41ab366f7bc0ac8a6ad?>
- Bergen Arbeiderblad (1932, jul. 26.): Hitlers jøde-penger. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 6 (nr. 171), side 6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/c0eebef2c0b92088e77e90050b2aad6d?>
- Bergen Arbeiderblad (1933, apr. 8.): Da Hitler bøiet kne for den internasjonale kapitalmakt. Og lot boikotten mot de rike jøder ablåse. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 7 (nr. 84), side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5f32525e1ef4baba22db58a2d27075d0?>

- Bergen Arbeiderblad (1933, mai 22.): Dansk rittmester chikanerer jødene. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 7 (nr. 116), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/1e42b9b8e912c1b40956f873d9a064e6?>
- Bergen Arbeiderblad (1934, feb. 6.): Ole Loen Freistar seg på nytt! (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 8 (nr. 31), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/8119684c377d98f6ac55da6b1a12ab0e?>
- Bergen Arbeiderblad (1935, jul. 6.): Jødeforfølgelsene igang igjen. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 9 (nr. 154), side 7. Hentet fra <https://www.nb.no/items/18ca65bf0947044380f8b72d1923a0ee?>
- Bergen Arbeiderblad (1936, okt. 13.): "Tidens Tegn"s redselsreportage fra Paris. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 10 (nr. 238), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/471ab8f7b8240a5b7833e692df87a1a3?>
- Bergen Arbeiderblad (1936, jun. 27.): Hvem regjerer Tyskland. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 10 (nr.147), side 12-13. Hentet fra <https://www.nb.no/items/4bfcacc5d4ea567969359f56da0629b1?>
- Bergen Arbeiderblad (1936, nov. 16.): Ingen jødemusikk mer - Minnesmerke over jødisk musiker rives ned. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 10 (nr. 268), side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/3e1b5a239c784540f5f1b197bc04d627?>
- Bergen Arbeiderblad (1936, mai 19.): Raceblanding i Østersjøen. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 10 (nr. 107), side 10. Hentet fra <https://www.nb.no/items/4015b193624e4653d6104e3568377cb9?>
- Bergen Arbeiderblad (1936, aug. 20.): Trotsky mottar pressen. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år 10 (nr. 193), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/52dd842e1d78286add8619ee763baa56?>
- Bergen Arbeiderblad (1938, des. 14.): Bergensnazistene går inn for jødeforfølgelser. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 12 (nr. 290), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/0afb97f8dad28585b9ef340eb6571981?>
- Bergen Arbeiderblad (1938, nov. 16.): De Tyske jøder brand-skattes for 2 milliarder mark. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 12 (nr. 266), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5ddc1ae327d94493e904b1ad2dbc60e2?>
- Bergen Arbeiderblad (1938, nov. 16.): Det tyske folk er opprørt. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 12 (nr. 266), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5ddc1ae327d94493e904b1ad2dbc60e2?>
- Bergen Arbeiderblad (1938, nov. 16.): Tyske jøder graver gang under den fransk-tyske grense. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 12 (nr. 266), 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5ddc1ae327d94493e904b1ad2dbc60e2?>
- Bergen Arbeiderblad (1939, mai 9.): (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 13 (nr. 106). Hentet fra <https://www.nb.no/items/0ea136fccfc9836dd8be61758cad57f6>
- Bergen Arbeiderblad (1939, nov. 28.): Antisemitt og plakatklistrer Amble for retten igjen, sammen med 3 av lederne i det norske nazipartiet. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen*

- Arbeiderblad*, år. 13 (nr. 276), side 10. Hentet fra <https://www.nb.no/items/a63457df70ca83ff1bdf39b94723fe4a?>
- Bergen Arbeiderblad (1939, sep. 22.): Opgjør med nazi-leiren i Bergen I: Og et svar til Bergen Aftenblad. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 13 (nr. 219), side 1 og 10. Hentet fra <https://www.nb.no/items/3c063d2c798d91aec40ad0238e8443b1?>
- Bergen Arbeiderblad (1939, sep. 23.): Opgjør med nazi-leiren i Bergen II: Carl Lie, Georg Vedeler og "Samarbeid". (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 13 (nr. 220), side 1 og 6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/2655bac4e2d3b1b778bd059b05b4c119?>
- Bergendahl, E. (1930, mar. 7.): Paa lykkejagt i Hollywood XIII: En fortælling fra Amerikas film- og teaterverden. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 29 (nr. 56), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/c4fa2cb224d8c313bc1cb1a50c6a4fcd?>
- Bergens Tidende (1916, jan. 5.): Bergens industri og haandverk fra 1906 - 1910. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 49 (nr. 3), side 6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/58a623e5737be37db92a6ee4fd26cdd6?>
- Bergens Tidende (1916, feb. 5.): Columbus. Var det en jøde som opdaget Amerika. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 49 (nr.31), side 11. Hentet fra <https://www.nb.no/items/1c5c95fd2549b06835cc4bdca286a118?>
- Bergens Tidende (1919, nov. 25.): En epokegjørende opdagelse i den fysiske videnskab. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 52 (nr. 280), side 5. Hentet fra <https://nb.no/items/7b8f1ed9a74ec18a5b989327da9107e2?>
- Bergens Tidende (1919, jan. 17.): Liebknecht og Rosa Luxeburg arrestert og dræpt. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 52 (nr. 16), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/aa36c35e14e5611aa09db32a65fedd73?>
- Bergens Tidende (1924, feb. 16.): Finansdebatten - en holmgang mellem Oftedal og socialministeren. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 57 (nr. 40), side 8. Hentet fra <https://www.nb.no/items/9778cd5848b49bc027a08d2a77548343?>
- Bergens Tidende (1924, okt. 9.): Godseier Melbys foredrag igaar. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 57 (nr. 234), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/d796b8aad19d06520b91a083d377f2a8?>
- Bergens Tidende (1929, mar. 4.): En opreisning for Belgien. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 62 (nr.53), side 1. Hentet apr. 11., 2021 fra <https://www.nb.no/items/577f2d0a0146a6ad2587997d9f3c790d?>
- Bergsvik, K. (1933, okt. 7.): Stortingsvalet i år - Kva det gjeld VII: Dei politiske partier og folkestyret. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 7 (nr.233), side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/83f368ebd7e01f2b4cc164f9f8c1dded?>
- Biensø, P. (2005): *Cay Lembcke, Spejdersport og Fascisme, 1910-1923*. Aalborg Universitet, Speciale Historiestudiet. Aalborg: Aalborg Universitet. Hentet feb. 17., 2021 fra

- <https://projekter.aau.dk/projekter/files/6140083/Cay%20Lembcke,%20spejdersport%20og%20fascisme%201910-1923.pdf>
- Bore, T. (2009, feb. 13.): *Rasmus Steinsvik*. Hentet jan. 18., 2021 fra Norsk biografisk leksikon: https://nbl.snl.no/Rasmus_Steinsvik
- Bratberg, T. (2018, nov. 16.): *Melchior (slekt etter Marcus Melchior)*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet apr. 9., 2021 fra Store norske leksikon: https://snl.no/Melchior_-_slekt_etter_Marcus_Melchior
- Broberg, G., Runblom, H., & Tydén, M. (1988): *Judiskt liv i Norden*. (H. Runblom, redaktør) Uppsala, Sverige: Almqvist & Wiksell International. Hentet fra http://www.jus.uio.no/ikrs/tjenester/kunnskap/kriminalpolitikk/aktuelt/Tema/jodeforgoelse/judisktlivinorden_johansen.pdf
- Bruland, M. (2002): *Dreyfus-saken i norsk presse : Tre hovedstadsavisers omtale av Dreyfus-saken*. Oslo: Universitetet i Oslo (UiO). Hentet fra duo.uio.no/handle/10852/23513
- Bull, E. (2015, okt. 3.): Den moderne pressen som historisk kilde. Nogen grunnlinjer, ut fra norsk materiale. *Norsk mediehistorisk forening*. Hentet apr. 10., 2021 fra <https://www.mediehistorisk.no/den-moderne-pressen-som-historisk-kilde-nogen-grunnlinjer-ut-fra-norsk-materiale/>
- Bøe, J., & Ekle, H. (1980): *Historisk metode og kildekritikk, kildesamling*. Oslo, Norge: Aschehoug. Hentet fra nb.no/items/c9f1f6330f6dfe8450200f75827782d8?
- Børtnes, J. (2017, nov. 6.): *Maksim Gorkij*. (I. Lunde, Redaktør) Hentet apr. 22., 2018 fra Store norske leksikon: https://snl.no/Maksim_Gorkij
- Cliff, T. (1978): The Dissolution of the Constituent Assembly. I T. Cliff, *Lenin 3: Revolution Besieged*. London, Storbritannia: Pluto Press. Hentet fra <https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1978/lenin3/ch03.html>
- D., L. (1928, novemer 20.): Anti-semitismen i Sovjet-Unionen. (R. Torgeirson, redaktør) *Arbeidet*, år. 36 (nr. 271), side 4-5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/ebe4ea4af1e9fb6a56dc282e0d489668?>
- Dagen (1929, mar. 26.): Bryllupsprenterne til kronprinsparret. En stor og indholdsrik fortegnelse. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år 11 (nr.72), side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/55941a4c26f3dbf7ea6c46393f8e7a12?>
- Dagen. (1921, apr. 19): Et celebret besøk. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år 3 (nr. 91), side 1. Hentet mar. 12., 2021 fra <https://nb.no/items/39474539e9a452e9187ea22e21a84d2c?>
- Dagen. (1930, des. 24.): Chanuka-lampen. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 29 (nr. 300), side 10. Hentet fra <https://www.nb.no/items/acc9bca2efbb26a077d83f77e9ad7119?>
- Dagen. (1932, aug. 9.): N.B. *Dagen*, år. 14 (nr.183), side 2. Hentet mai 19., 2021 fra nb.no/items/9d73d352cf4c9c9035572385fd597a00?

- Dagen. (1935, mai 16.): Religiøs hunger som aldri før i jødeverdenen. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 17 (nr. 112), side 6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/802b215f3e3a5121611ee63314e5be2b?>
- Dagen. (1937, okt. 25.): Jødefiendtlige demonstrasjoner i Danzig by. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 19 (nr. 248), side 7. Hentet fra <https://www.nb.no/items/2cf9350bcbe269d75d1ee4a9c8ee60bf?>
- Dahl, H. (2004): *Mediehistorie – Historisk metode i mediefaget*. Oslo, Norge: N.W. Damm & Søn AS.
- Dahl, H. (2009, feb. 3.): *Ragnar Vold*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet mar. 13., 2021 fra https://nbl.snl.no/Ragnar_Vold
- Dahl, H. F. (1991): *Vidkun Quisling – En fører blir til*. Oslo, Norge: H. Aschehoug & Co. Hentet fra <https://www.nb.no/items/9ff6227099439153994cd639010adac1?>
- Dahl, W. (1975/1995): Rasisme i masselitteraturen. I B. Birkeland, A. Kittang, S. Uglevik Larsen, & L. Longum, *Nazismen og norsk litteratur* (2. utg., side. 80-89). Oslo, Norge: Universitetsforlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/items/40cf2ca0081adb64218e81694bff0037?>
- Daily Express. (1922, jan. 28.): Da Trotsky blev udstødt af Synagogen. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 158 (nr. 14706/1922: 23), side 8. Hentet fra [nb.no/items/dabfd6ec1077fdd37e353eca893717bf?](https://www.nb.no/items/dabfd6ec1077fdd37e353eca893717bf?)
- Den Norske Israelsmisjon (DNI). (1939, mai 22): Bergens krets av Israelmisjonen holder kretsmøte på Laksevåg. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 21 (nr. 115), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/661fd30ee22809bf4bb2e7c9e3c9b4df?>
- Den Norske Israelsmisjon (DNI): *Visjon og formål*. Hentet mar. 5., 2020 fra Den norske Israelsmisjon (DNI): <https://www.israelsmisjonen.no/om-oss/organisasjon/visjon>
- Det Norske Akademi for Språk og Litteratur: *Filosemittisme*. Hentet feb. 13., 2020 fra NAOB – Det Norske Akademis ordbok: <https://www.naob.no/ordbok/filosemittisme>
- Det norske Studentersamfund (1937, feb. 1.): Verden har aldri sett større svindel enn de tyske raseteorier. *Bergan Arbeiderblad*, år. 11 (nr.26), side 6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/3283f5d356418ca9e961751630b41104?>
- Dokken, B. (2008): *NKPs antikrigsarbeid 1923-1939: Fra partistiftelsen til den tysk-sovjetiske ikke-angrepspakten*. Universitetet i Oslo (UiO), Institutt for arkeologi, konservering og historie (IAKH). Oslo: Universitetet i Oslo (UiO). Hentet fra <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/23704/1/ErikDokken-NKPsAntikrigsarbeid1923-1939.pdf>
- Dons, Henny (1923, feb. 20.): Vort kald. I. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 5 (nr. 43), side 1. Hentet fra [nb.no/items/1459d2002840d0292895a2b3e9001ae5?](https://www.nb.no/items/1459d2002840d0292895a2b3e9001ae5?)
- Eldorado kino (1916, des. 27.): Annonse for Den evige jøde, Eldorado. (O. Scheflo, redaktør) *Arbeidet*, år. 24, side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/499816e2d02a30122ad1613f3eeee44c?>

- Emberland, T. (2000): Rotte, jøde og vampyr - Om kollektive angstfantasier og antisemittisme. (T. Emberland, redaktør) *Humanist*. Hentet fra <https://www.nb.no/items/44de44c55f7112bafdf260dd30f44d7d?>
- Eriksen, T. B. (1980): Fra antisemittismens historie. I (I. Lønning, redaktør), *Kirke og Kultur* (Vol. 85). Oslo, Norge: Gyldendal norsk forlag. Hentet fra <https://www.nb.no/items/0e8e7798150c36172ed71785f13c224?>
- Eriksen, T., Harket, H., Lorenz, E., Emberland, T., & Dahl, I. (2009): *Jødehat: antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo, Norge: Cappelen Damm. Hentet fra <https://www.nb.no/items/cec36b37f5e060d5a1f42022ccaf1060?>
- Ervingen. (1922, feb. 7.): Annonse for foredrag hos 'Ervingen'. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år 55 (nr. 32), side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/25a8f62c5441f3410842d2133e49d756?>
- Farnes, T. (1919, nov. 29.): 1ste søndag i advent. Kongen kommer. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 155 (nr. 14099/1919: 275), side 6. Hentet fra *Bergen Aftenblad*: <https://www.nb.no/items/9ce94f69c03c2578886adc5965af6a59?>
- Fasting, K. (1968): *Hundre års kavalkade. Bergens Tidende: 1868 - 1968*. Bergen, Norge: Bergens Tidende, J.W. Eides Boktrykkeri A.S.
- Fjeld, A. (2020): *Frå avgrunn til platå: Attføding, fantasiar og begjær i fascismen*. Universitetet i Bergen, Institutt for filosofi og førstesemesterstudier . Bergen: Universitetet i Bergen. Hentet mar. 13., 2021 fra <https://bora.uib.no/bora-xmloi/handle/11250/2720103>
- Foreningen Store norske leksikon. (2011, des. 21.): *Konsern*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet jun. 4., 2020 fra Store norske leksikon: <https://snl.no/konsern>
- Foss, G. T. (1975): *Pressen og sensurapparatet: Bergenspressen 1940-45 med særlig vekt på Bergens Tidende*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Fra Helsingfors til Stockholmstid. (1922, des. 7.): Jødeprogrom i Mohilev. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år 55 (nr. 286), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/1ec1dc6f27cc15bd35964b3e1de7142b?>
- Frich, Ø. R. (1927, jan. 22.): De Fædrelansløse. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år 60 (nr. 18), side 14. Hentet fra <https://www.nb.no/items/38b0d1d2c5e9da9d0a9692db8169482c?>
- Frisinnede Venstre. (1930, okt. 20.): Det sidste valg. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år 29 (nr. 245), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/87f7007ac46276c687e3989922c1b784?>
- G., J. G. (1925, jul. 18.): Londons "East Ends". Streifeturer gjennom Londons Øst end kvarterer. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 7 (nr. 164), side 5-6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/e063e2018c0c9bbada58126da615c20d?>
- G., S. (1924, apr. 14.): Battling Sikis heltemodige kamp i Madison Square Garden, New York. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år 23 (nr. 90), side 5. Hentet fra <https://beta.nb.no/items/77c5aadb9a76a3ed9c54c8200d6596a2?>

- Genf. (1934, des. 20.): Norske fascister på internasjonal fascistkongress i Sveits. *Arbeidet*, år. 41 (nr. 299), side 11. Hentet fra nb.no/items/2f48a9a360b335ddbdc94d5d1d941c2d?
- Gjerde, Å. (2018, jan. 8.): *Antisionisme*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet mai 26., 2020 fra Store norske leksikon: <https://snl.no/antisionisme>
- Goplen, Å. (2018, okt. 24.): *Aleksandr Kerenskij*. Hentet jan. 18., 2021 fra Store norske leksikon: https://snl.no/Aleksandr_Kerenskij
- Goplen, Å. (2020, okt. 8.): *Mikhail Bakunin*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet feb. 12., 2021 fra Store norske leksikon: https://snl.no/Mikhail_Bakunin
- Gran, T. (1933, apr. 26.): Hermann Göring som fiende og venn. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 32 (nr. 96), side 4-5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/cb7c2a8f2abff8762025f3b12c87769?>
- Gran, T. (1933, mai 11.): Kommunismens grusleggelse - Det nasjonalsocialistiske Tyskland. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år 32 (nr. 109), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/a6556cc63f2fcb54629927d10a2445df?>
- Gylseth, C. H. (1997): ... *seg selv til det ytterste: Øvre Richter Frich og hans forfatterskap*. Oslo, Norge: J.W. Cappelens Forlag. Hentet fra nb.no/items/07314edd70f5061715f3659fe8f7f50e?
- H.H.A. (1920, jan. 20.): Alle veier fører til himmels. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 53 (nr. 4), side 7. Hentet fra <https://nb.no/items/272962c9411be24f1d29ff8f81330727?>
- Hagen Hartvedt, G., & Skreien, N. (2001, jan. 25.): *Arbeidet*. (Bergen Byarkiv) Hentet sep. 25., 2019 fra Bergen byleksikon: <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1427166>
- Hagen Hartvedt, G., & Skreien, N. (2001, jan. 25.): *Bergens Tidende*. (Bergen Byarkiv) Hentet sep. 18., 2019 fra Bergen byleksikon: <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1424526>
- Hagen Hartvedt, G., & Skreien, N. (2001, jan. 25.): *Morgenavisen*. (Bergen Byarkiv) Hentet sep. 18., 2019 fra Bergen byleksikon: <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1427185>
- Hagen Hartvedt, G., & Skreien, N. (2009): *DagenMagazinet*. (Bergen Byarkiv) Hentet nov. 7., 2019 fra Bergen byleksikon: <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1420715>
- Hanebrink, P. (2018): *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*. London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Haugesunds avis. (1939, aug. 7.): Jøden skaffet dem hyre – mot å få selge klær. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 12 (nr. 180), side 6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/aca3b341cb181985bc2e09613f6da304?>

- Heierstad, S. (1936, jul. 2.): Sjakk-olympiaden i München: Til alle klubber og lag i Norsk Sjakkforbund. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 10 (nr.151), side 5, 8. Hentet fra <https://www.nb.no/items/56548d7c6cec6ca1ae4c10c650dc535?>
- Helle, K., Dyrvik, S., Hovland, E., & Grønlie, T. (2013): *Grunnbok i Norges historie*. Oslo, Norge: Universitetsforlaget.
- Hobsbawm, E. (1997): *Ekstremismens tidsalder: Det 20. århundrets historie, 1914-1991*. (E. Ree, Overs.) Oslo, Norge: Gyldendal Norsk Forlag AS. Hentet fra <https://www.nb.no/items/399b95ac3074377b7a70f9da01191d1e?>
- Hobson, R. (2015): *Europeisk politisk historie 1750 - 1950* (1. utg.). Oslo, Norge: Cappelen Damm. Hentet fra <https://www.nb.no/items/c3605f8b69cac2d16dada37575389966?>
- Hoffman, C., Hjeltnes, G., Rürup, R., Harket, H., D'aprile, I. M., Stræde, T., Bruland, B. (2016): *The Exclusion of Jews in the Norwegian Constitution of 1814*. Berlin, Tyskland: Metropol Verlag.
- Høyer, S. (2009, feb. 13.): *Ella Anker*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet mai 27., 2021 fra Norsk biografisk leksikon: https://nbl.snl.no/Ella_Anker
- J. (1933, apr. 12.): Bergenser skriver om forholdene i Tyskland som de virkelig er. Et privatbrev som setter agitasjonen i sin rette belysning. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 32 (nr. 87), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/85a77ec237337d6f349a2606da74900f?>
- Johansen, K. (2004): Fordomar og fiendskap - samskjensle og solidaritet - Jødane og Israel i norsk kristenliv. *Historisk Tidsskrift*. Hentet fra <https://www.nb.no/items/4f8edcbd6a1f6c30a2c588240044301e?>
- Johansen, P. (1984): *Oss selv nærmest : Norge og jødene 1914-1943*. Oslo, Norge: Gyldendal. Hentet fra <https://www.nb.no/nbsok/nb/f291c1a6d24b034ba3794f2e5cd96c7d?>
- Kommissarisk statsråd*. (2020, nov. 11.): (Foreningen Store norske leksikon) Hentet feb. 27., 2021 fra Store norske leksikon: https://snl.no/kommissarisk_statsr%C3%A5d
- Kristelig Folkeparti (KrF). (1934, okt. 5.): Til velgere i Bergen. Oprop fra Kristelig Folkeparti. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 16 (nr. 231), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/d1c878d2124c98e6fa7ada5ccdbd429?>
- Kristjánsson, M. (2020): *Martin Tranmæls metode: Da arbeiderbevegelsen nedkjempet ytre høyre, og hvordan vi kan gjøre det igjen* (1.. utg.). Oslo, Norge: Forlaget Manifest AS.
- Kristjánsson, M., & Engelstad, E. (2019): *Rosa Luxemburg - En biografi*. Oslo, Norge: Forlaget Manifest AS.
- Kumm, B. (2002): *Terrorismens historia*. Sverige: Historiska Media.
- Kunfi, Z. (1920, mai 28.): Den kristelige regjeringskunsts metoder. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 28 (nr. 120), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/09bdddcb0ef8486fb159ec3c3e1e64e?>

- LO og DNA (1936, aug. 20.): Moskvaprocesen. En henvendelse fra Landsorganisasjonen og D.N.A. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 10 (nr. 193), 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/52dd842e1d78286add8619ee763baa56?>
- Larsen, Ø. (2009, jan. 18.): *Johan Scharffenberg*. Hentet jan. 18., 2021 fra Norsk biografisk leksikon: https://nbl.snl.no/Johan_Scharffenberg
- Lien, L. (2015): ... *pressen kan kun skrive ondt om jøderne: Jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse 1905-1925*. Det humanistiske fakultet, Institutt for arkeologi, konservering og historie. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Liepmann, H. (1934, jun. 27.): Fedrelandet: en roman om jødeforfølgelsene i Tyskland. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 8 (nr. 145), side 3. Hentet fra [nb.no/items/d806c529098d8a5c6c3f049dd6444af9?](https://www.nb.no/items/d806c529098d8a5c6c3f049dd6444af9?)
- Lindbæk, J. (1917, mar. 20.): Den russiske revolusjon. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 50 (nr. 76), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/04c822dcdd6bd2bbf133df65759b29c6?>
- LO i Bergen. (1932, apr. 9.): 1st Mai i Bergen. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 6 (nr. 82), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/95071c50f21b40c7c28b14c98ddc8766?>
- Lorentzen, B. (1934, jul. 30): Klassekampens historie i Bergen: Strilekrigen, V: Pantsettelse og "Militer eksekusjon". (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 8 (nr. 173), side 6-7. Hentet fra <https://www.nb.no/items/f9b1213d104f1787693219a448d408a9?>
- Lorenz, E. (1983): *Det er ingen sak å få partiet lite: NKP 1923 - 1931*. Oslo, Norge: Pax Forlag A/S.
- Lorenz, E. (2020): *Jødernes historie i Europa: Fra den spanske inkvisisjonen til mellomkrigstiden*. Oslo, Norge: Dreyer forlag.
- Lundbo, S. (2020, okt. 5.): *Edward Śmigły-Rydz*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet mar. 9., 2021 fra Store norske leksikon: https://snl.no/Edward_%C5%9Amig%C5%82y-Rydz
- Luther, M. (1940): *Det utvalgte folk - Om jødene og deres løgner*. Oslo, Norge: Norsk Front. Hentet fra <https://www.nb.no/items/0e7c13d68dc7be1095cff3a92709ffe2?>
- Luxemburg, R., & Lorenz, E. (1918/1973): Den russiske revolusjon. I R. Luxemburg, *Skrifter i utvalg: Bind 2* (B. Rønnow, Overs., ss. 15-43). Trondheim, Norge: Pax Forlag A/S.
- M., M. (1923, sep. 11.): Beilis-procesen i Kiev - Hvordan man laver ritualmord II. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 31 (nr. 211), side 3. Hentet fra [nb.no/items/77014a8f4cc732c94bd7b437c03840a2?](https://www.nb.no/items/77014a8f4cc732c94bd7b437c03840a2?)
- M., M. (1923, sep. 12.): Beilis-procesen i Kiev - Hvordan man laver ritualmord III. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år 31 (nr. 212), side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/10062fc67fbeb1ad5dc78649dda816d7?>

- M., M. (1923, sep. 10.): Beilis-processen i Kiew - Hvordan man laver ritualmord I. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 31 (nr. 210), side 3. Hentet fra <https://beta.nb.no/items/83b675e9fe5ca10491ca67595338ea22?>
- Mardal, M. A. (2020, okt. 23.): *Heinrich Carl Schimmelmann*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet mai 3., 2021 fra Store norske leksikon: https://snl.no/Heinrich_Carl_Schimmelmann
- Melheim, I. O. (1930, okt. 17.): Venstre er paa retur paa landsbygden. (J. Nordahl-Olsen, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 51/166 (nr. 242), 7. Hentet fra <https://www.nb.no/items/d51be71e74842bfde822382956cc4f14?>
- Mere. (1920, apr. 6.): Fra reaktion til revolution. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 28 (nr. 79), side 4-6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/90c78a17634a1dc4caa643dc794650ca?>
- Meyer, B. (1921, feb. 12.): Søndagsbetragtning. "Spar ikke dig selv!". (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 157 (nr. 14448/1921: 36), side 1. Hentet fra [nb.no/items/01f63ce8b54d4c5e053e70680b460d0c?](https://www.nb.no/items/01f63ce8b54d4c5e053e70680b460d0c?)
- Moi, M. (2021, mar. 8.): *Øvre Richter Frich*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet mai 30., 2021 fra Store norske leksikon: [ttps://snl.no/%C3%98vre_Richter_Frich](https://snl.no/%C3%98vre_Richter_Frich)
- Morgenavisen. (1916, jul. 31.): Rosa Luxemburg arrestert for høiforræderi. (J. H. Lyshoel, redaktør) *Morgenavisen*, år. 15 (nr. 206), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/4fa9ab0099e6cfad8d63a76740ca839e?>
- Morgenavisen. (1917, jul. 5.): Den russiske Fredsdelegation i Stockholm. (sic!). (J. H. Lyshoel, redaktør) *Morgenavisen*, år. 16 (nr. 150), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/996694fc582d03b700f165c62081e26a?>
- Morgenavisen. (1917, aug. 14.): Diktatoren Kerenski. (J. H. Lyshoel, redaktør) *Morgenbladet*, år. 16 (nr. 180), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/47069142eab4f96557bf85a37561ba91?>
- Morgenavisen. (1919, jan. 13.): Jødeforfølgelser i Warschau. (J. H. Lyshoel, redaktør) *Morgenavisen*, år. 18 (nr. 12), side 2. Hentet fra [nb.no/items/3d34b65b634308819611c824f18207e9?](https://www.nb.no/items/3d34b65b634308819611c824f18207e9?)
- Morgenavisen. (1919, jun. 7.): Jødeforfølgelserne i Polen. (J. H. Lyshoel, redaktør) *Morgenavisen*, år. 18 (nr. 140), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/ab96458cf3116c8a15081988253d18fe?>
- Morgenavisen. (1919, jan. 21.): Streik i tyske Storbyer. (J. H. Lyshoel, redaktør) *Morgenavisen*, år. 18 (nr. 1820), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/b9bff4de23bb3c06fff73f368c76fe80?>
- Morgenavisen. (1920, sep. 18.): Argot. Pariserjargon og fransk Vid II: Nationers og Landes Navne. (J. Wulfsberg, redaktør) *Morgenavisen*, år. 19 (nr. 151), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/d4ddb1e88f3fc72d68cc7fdcd83cab94?>

- Morgenavisen. (1922, mai 13.): Den udenrigspolitiske Situation. (S. Friid-Christensen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 21 (nr. 109), side 1, 7. Hentet fra <https://www.nb.no/items/4698928186dbb50d365ce632e2c3b82d?>
- Morgenavisen. (1924, feb. 19.): Trontale- og finansdebatten blev avsluttet igaaraftes. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 23 (nr. 43), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/9e8fa38d80c67e3d51bde36532e28c54?>
- Morgenavisen. (1924, feb. 16.): Trontalen og financerne under debat i Stortinget. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 23 (nr. 41), side 11,15. Hentet fra <https://www.nb.no/items/c826a0a64b347cfd0c2cd806911b1c6?>
- Morgenavisen. (1926, aug. 20): Marta Steinsviks injuriersak mot den katolske prest kommer for meddomsret i okt.. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 25 (nr. 193), side 2-3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/8db07c02ed3c5b286b3cb125a4e45bf3?>
- Morgenavisen. (1927, mai 18.): En straalende 17de mai i Bergen. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 26 (nr. 114), side 1. Hentet fra [nb.no/items/a60285ca1489a6eea690aec8667a34da?](https://www.nb.no/items/a60285ca1489a6eea690aec8667a34da?)
- Morgenavisen. (1928, jan. 14.): Taus i 30 aar. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 27 (nr. 12), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/14e04d32188d03ccd2b5b08e19516ea5?>
- Morgenavisen. (1929, mar. 4.): Det viser sig at den sensationelle traktat mellem Frankrike og Belgien er falsk. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 28 (nr. 53), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/64173643362f70bd77e0336f8552154d?>
- Morgenavisen. (1933, apr. 12.): Apropos jødene i Tyskland. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 32 (nr. 87), side 9. Hentet fra <https://www.nb.no/items/85a77ec237337d6f349a2606da74900f?>
- Morgenavisen. (1933, mai 12.): Da Bergens-kommunistene blottet sine hoder for hakekorset. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 32 (nr. 110), side 6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/779a27b82db4feabed22a6b9dd349103?>
- Morgenavisen. (1933, mar. 29.): Jøderne i Palestina vil boikotte tyske varer og tysk film. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 32 (nr. 75), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/c3da3764c64959d429935eb9ab1064ab?>
- Morgenavisen. (1936, feb. 5.): Fremstående tysk nasjonal-socialist i Sveits myrdet. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 35 (nr. 30), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/f848103e0c334d2c0b02feeb6c3c47f4>
- Mowinckel, H. (1933, mai 29.): Tyskerne og jødene. England og jødene. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 32 (nr. 123), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/dfcb802cee804568ef4fc174514a9acd?>
- N., H., & S. (1933, apr. 11.): Jødebutikkene i London må fjerne plakatene om boikott av tyske varer. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 32 (nr. 86), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/1d935d51c02d20a8ed6c924098c12049?>

- Nielsen, J. (2019, aug. 19.): *Grigorij Rasputin*. Hentet jan. 18., 2021 fra Store norske leksikon: https://snl.no/Grigorij_Rasputin
- Noack, J. P. (1978): *Den stalinistiske revolusjon: Hovedtræk af det sovjetiske samfunds politisk-økonomiske udvikling 1921-1953*. (J. Sløk, redaktør) København, Danmark: Berlinske Forlag.
- Nordhagen, R. (1929, mai 20.): Reiseindtryk fra Tsjekkoslovakiet og Polen IV: De polske jøder. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 62 (nr. 91), side 36-7. Hentet fra <https://www.nb.no/items/58dae28e92cb2a424825e8f69522200b?>
- Norges Fredsforening. (1938, nov. 16.): Fra Norges Fredsforening. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 12 (nr. 266), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5ddc1ae327d94493e904b1ad2dbc60e2?>
- Norsk senter for forskningsdata (NSD): *Biografier: Konrad Gustav Knudsen*. (NSD) Hentet jan. 31., 2021 fra NSD: https://www.nsd.no/polsys/index.cfm?MenuItem=N1_1&ChildItem=&State=collapse&UttakNr=33&person=428
- Norsk Telegrambyrå (NTB). (1932, apr. 9.): Quislings tvilsomme kilde. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 6 (nr. 82), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/95071c50f21b40c7c28b14c98ddc8766?>
- Norsk Telegrambyrå (NTB). (1932, apr. 9.): Regjeringen vil ikke ha noget ansvar for Quisling. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 6 (nr. 82), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/95071c50f21b40c7c28b14c98ddc8766?>
- Norvik, J. (1921, apr. 19.): Zionismen I. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 3 (nr. 91), side 3-4. Hentet fra <https://beta.nb.no/items/39474539e9a452e9187ea22e21a84d2c?>
- Norvik, J. (1921, apr. 25.): Zionismen II. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 3 (nr. 94), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/f341b67b303ef8ecacc3a0e03cddf34e>
- NTB. (1938, nov. 16.): Jødekapitalen overføres til tyske hender. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 12 (nr. 266), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5ddc1ae327d94493e904b1ad2dbc60e2?>
- NTB. (1939, feb. 28.): Antisemitismen smitter kirken i Tyskland. *Dagen*, år. 21 (nr. 50), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/1211254db395f38fb94fed5efd5e571d?>
- O. T. V. (1923, jul. 1.): Fuskere og fanatikere. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 33 (nr. 149), 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/ac8cf45c62f0790188fe7bb20640fb4e?>
- Oxford Reference: *Maxim Litvinov*. (Oxford University Press (OUP)) Hentet apr. 26., 2021 fra Oxford Reference: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100109933>
- P., A. (1939, nov. 28.): Krigens menn. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 13 (nr. 276), side 9. Hentet fra <https://www.nb.no/items/a63457df70ca83ff1bdf39b94723fe4a?>
- Paxton, R. O. (2004): *The Anatomy of Fascism*. USA: Vintage Books.

- Pedersen, H. P. (2001): *Med ryggen mot muren*. Oslo, Norge: Rex forlag. Hentet fra <https://www.nb.no/items/06b8516bd323021d6271338269a3d78b?>
- Pedersen, S., Nyborg, C., Nygård, T., & Alvik, L. (2017, feb. 28.): *Torleiv Farnes*. (Norsk lokalhistorisk institutt (NLI), Nasjonalbiblioteket) Hentet mar. 28., 2020 fra Lokalhistorie Wiki: https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Torleiv_Farnes
- Persen, O.-J. (1974): *Høgrekkestremisme i Bergen 1920-1933*. Bergen: Universitetet i Bergen. Hentet fra <https://www.nb.no/items/d767621fa2539d6bcecb2fed12a74e22?>
- Petersen, C. (1965): *Kommunismens kjettere*. Oslo, Norge: Aschehoug. Hentet fra <https://www.nb.no/items/021c76ec51567807410de97d676d1b72?>
- Pettersen, A. (2012): Hva er egentlig «islamofobi». (D. Søderlind, redaktør) *Tidsskriftet Humanist*, side 26-34. Hentet apr. 6., 2021 fra [nb.no/items/42be4e9b9d02dee2e7df9576efa526de?](https://www.nb.no/items/42be4e9b9d02dee2e7df9576efa526de?)
- Philips, F., Fendall, P., & Faye-Hansen, K. (1921, okt. 5.): Hvedebrødsdagene - og efter. (S. Friid-Christensen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 20 (nr. 213), 8. Hentet fra <https://www.nb.no/items/4f60bb5abb2205bb136717b965d504be?>
- Poliakov, L. (1974): *The History of Anti-semitism, I-IV*. (R. Howard, Overs.) London, Storbritannia: Routledge & Kegan Paul.
- Privat Bergen Arbeiderblad (1931, juni 9.): Streikebryteri ved Menstad setter hele Skiendistriktet i brand. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 5 (nr. 130), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/ea95ad601523f406533072b93c1c5ab8?>
- Privat til Arbeidet (1919, des. 22.): Nye protester mot blokaden av Rusland. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 27 (nr. 294), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/e7b36fc22a7c6b22564097825a504daf?>
- Privat til Arbeidet (1920, mai 28.): Sterk nervøsitet i Tyskland. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 28 (nr. 120), side 1. Hentet fra [nb.no/items/09bdddcb0ef8486fb159ec3c3e1e64e?](https://www.nb.no/items/09bdddcb0ef8486fb159ec3c3e1e64e?)
- Privat til Bergen Aftenblad (1919, mar. 29.): Det russiske System under Udvikling i Ungarn. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 155 (nr. 13904/1919: 180), side 2. Hentet fra [nb.no/items/92709cbdd30f606880ca0c712aee0d74?](https://www.nb.no/items/92709cbdd30f606880ca0c712aee0d74?)
- Privat til Bergen Aftenblad (1919, jan. 28.): Lever Rosa Luxemburg? (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 155 (nr. 13858/1919: 23), side 2. Hentet fra [nb.no/items/b5c64a8f7457c70ead3a60151249bea8?](https://www.nb.no/items/b5c64a8f7457c70ead3a60151249bea8?)
- Privat til Bergen Arbeiderblad (1931, juni 26.): Strassburgerne lager sprengning i Skien. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 5 (nr. 145), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/185a7ff6ebdd43508021a79ab982257d?>
- Privat til Bergen Arbeiderblad (1936, aug. 20.): N.S.-bandittene begynte Trotsky-spionasjen i juni. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år 10 (nr. 193), side 4. Hentet fra [nb.no/items/52dd842e1d78286add8619ee763baa56?](https://www.nb.no/items/52dd842e1d78286add8619ee763baa56?)

- Privat til Bergen Arbeiderblad (1936, okt. 12.): Sildesalget til Sovjet i valgkampen. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 10 (nr. 238), side 1. Hentet fra [nb.no/items/471ab8f7b8240a5b7833e692df87a1a3?](https://www.nb.no/items/471ab8f7b8240a5b7833e692df87a1a3?)
- Privat til Bergen Arbeiderblad (1937, feb. 20.): Polen på randen av fascismen. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 11 (nr. 43), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/1d7c3d20827b0502ce1371cb9dc417b1?>
- Privat til Bergen Arbeiderblad (1938, nov. 16.): De tyske konsentrasjonsleire fylles av jøder. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 12 (nr. 266), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5ddc1ae327d94493e904b1ad2dbc60e2?>
- Privat til Bergen Arbeiderblad (1938, jan. 28.): Streichers smussblad kommer ut igjen. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 12 (nr. 23), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/1e140f534f390ae696d10cd09a8d20e9?>
- Privat til Bergens Tidende (1919, jul. 4.): Bolsjevikagitationen og jøderne. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 52 (nr. 164), side 4.
- Privat til Bergens Tidende (1919, jan. 18.): Liebknechts død i agitationens tjeneste. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 52 (nr. 17), side 4. Hentet fra [nb.no/items/57d7cd6782c5eac7114574708ab126dc?](https://www.nb.no/items/57d7cd6782c5eac7114574708ab126dc?)
- Privat til Bergens Tidende (1919, jan. 18.): Vil Spartacusføremnes død føre til nye rædsler i Berlin? (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 52 (nr. 17), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/57d7cd6782c5eac7114574708ab126dc?>
- Privat til Bergern Arbeiderblad (1933, mar. 20): Nazibandittene fyrer løs på barn i Køl. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 7 (nr. 67), side 8. Hentet fra <https://www.nb.no/items/a6ec13d4a4434c67bd407f883f03d98e?>
- Privat til Dagen (1919, des. 9.): Jødeforfølgelse. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 1 (nr. 86), side 2. Hentet fra [nb.no/items/01e441f0ba582264088e5d1c5fb7e540](https://www.nb.no/items/01e441f0ba582264088e5d1c5fb7e540)
- Privat til Dagen (1920, jan. 14.): De siste jødeforfølgelser. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 2 (nr. 11), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/efdc14b4a9bc2d37de74f2398d3360c8?>
- Präntare, B., Lund, E., Westman, U.-S., Østgaard, E., & Eskeland, I. (1978): *Pressen i Norden*. (E. Østgaard, redaktør) Oslo, Norge: Gyldendal Norsk Forlag.
- Rag. (1934, okt. 5.): Det moderne hedenskap. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 16 (nr. 231), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/d1c878d2124c98e6fa7ada5ccdbd429?>
- Romerike. (1920, sep. 25.): Hvem er Litvinoff? Manden med de mange Navne. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år 156 (nr. 14331/1920: 162), side 9. Hentet fra <https://www.nb.no/items/b8883c7482a8d25b34ac14ce7a44c5b7?>
- Rosta. (1920, nov. 15.): Jødepogromer i Vilna. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 28 (nr. 238), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/5e92a1052eef1981a5f7d0eecd815e9?>

- Rosta. (1923, jan. 8.): Forvindelse mellem de russiske og de vesteuropæiske videnskapsmænd. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år. 31(nr. 6), side 4. Hentet fra <https://www.nb.no/items/941495704905f2df2ee85f604b88b5c8?>
- Roubaud, L. (1927, des. 27.): Pogrom-Sabaten i Proskurov. (R. Torgeirson, redaktør) *Arbeidet*, år. 35 (nr. 300), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/1fafe2132d57a551695578da791ee573?>
- Roubaud, L. (1927, nov. 18.): Pogrom-sabaten i Proskurov. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år 1 (nr. 202), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/38cd22609d863cc2953d8a3bff0c034c?>
- Rovde, O. (2009, feb. 13.): *Johan E Mellbye*. Hentet mai 3., 2021 fra Norsk biografisk leksikon: https://nbl.snl.no/Johan_E_Mellbye
- Russisk Telegrambyraa. (1925, jan. 20.): Trods alle dementier er Trotszky avskediget. (Johan H. Eriksen, redaktør) *Morgenavisen*, år. 24 (nr. 16), side 1. Hentet fra [nb.no/items/dd9f480f5efc21a6d2c9170495079be0?](https://www.nb.no/items/dd9f480f5efc21a6d2c9170495079be0?)
- S., H. (1923, apr. 18.): Sport og idræt: Saklig diskusjon. (Sverre Krogh, redaktør) *Arbeidet*, år 31 (nr. 89), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/35d7c649c75f32fef28263e2b9fa8780?>
- Said, E. W. (1978/1994): *Orientalisme: Vestlige oppfatninger av Orienten*. (A. Aabakken, Overs.) J.W. Cappelens Forlag A/S.
- Schanche Jonassen, J. (1936, okt. 12.): Jonassen vet ikke hvem han har snakket med. Men fastholdet intervjuet under alle omstendigheter. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 10 (nr. 238), side 12. Hentet fra <https://www.nb.no/items/471ab8f7b8240a5b7833e692df87a1a3>
- Service, R. (2000): *Lenin: A biography*. London, Storbritannia: Macmillan Publishers Ltd.
- Shachtman, M. (1938, mai): Lenin and Rosa Luxemburg. (J. Burnham, M. Shachtman, & M. Spector, redaktør) *The New Internationalist*. Hentet fra <https://www.marxists.org/archive/shachtma/1938/05/len-lux.htm>
- Simonsen, K. B. (2009): *Den store jødebevegelse: Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920-1925*. Oslo, Norge: Universitetet i Oslo (UiO). Hentet fra <https://www.hlsenteret.no/forskning/jodisk-historie-og-antisemittisme/joden-som-kulturell-konstruksjon/master-kjetil-simonsen.pdf>
- Sinclair, U. (1937, mai 12.): Så begynte livet: Roman fra borgerkrigen i Spania. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 11 (nr. 107), side 5. Hentet fra [nb.no/items/11e318cb422da8bf30f0431123203aac?](https://www.nb.no/items/11e318cb422da8bf30f0431123203aac?)
- Sjømann. (1936, aug. 20.): Jesuiterbevegelsen N.S. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 10 (nr. 193), side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/52dd842e1d78286add8619ee763baa56?>
- Skjeldal, G. (2017): *Vestover: Bergens Tidende i 150 år* (1. utg.). Oslo, Norge: Cappelen Damm.

- Skogstad, L. (2020, des. 14.): *Marta Steinsvik*. (Store norske leksikon) Hentet jan. 9., 2021 fra Norsk biografisk leksikon: https://nbl.snl.no/Marta_Steinsvik
- Skovgaard-Petersen, C. (1922, mar. 18): Gjennem Kairos basarer. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen Søndagsavis*, år. 4 (nr. 66), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/64893d4554aa16c4cb56c78ae3ac21ad?>
- Smaalenes Socialdemokrat (1918, feb. 23.): Provokatørerne. (O. Scheflo, redaktør) *Arbeidet*, år. 26 (nr. 46), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/0bc0720e6edcf5ba8a3a9b1f8ab43591?>
- Sonning, C. J. (1930, sep. 18.): Hvem er Hitler? *Dagen*, 12(216), side 1 og 4. Hentet mai 19., 2021 fra <https://www.nb.no/items/3bd08887fa474fad249cc0bff8c08d6a>
- Stavanger Aftenblad. (1932, apr. 9.): Quisling er en fare for den offentlige sikkerhet, sier Venstres hovedorgan. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 6 (nr. 82), side 10. Hentet fra <https://www.nb.no/items/95071c50f21b40c7c28b14c98ddc8766?>
- Store norske leksikon. (2018, des. 19.): *Grigorij Zinovjev*. (Å. Egge, Redaktør, & Foreningen Store norske leksikon) Hentet apr. 9., 2021 fra Store norske leksikon: https://snl.no/Grigorij_Zinovjev
- Store norske leksikon. (2020, nov. 23.): *Lars Oftedal (journalist)*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet mai 3., 2021 fra Store norske leksikon: https://snl.no/Lars_Oftedal_-_journalist
- Strømmen, Ø. (2015): *Marta Steinsvik og anti-katolisismen*. Bergen, Norge: Universitetet i Bergen. Hentet fra <https://bora.uib.no/bora-xmlui/bitstream/handle/1956/10032/132836293.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Stubbs, J. (1993, juni 2.): *Obituary: Pierre Naville*. Hentet apr. 9., 2021 fra The Independent: <https://www.independent.co.uk/news/people/obituary-pierre-naville-1489371.html>
- Sund, L. L. (2014): *Aftenposten og «jødene»: En undersøkelse av holdninger til jøder*. Oslo, Norge: Universitetet i Oslo (UiO). Hentet fra https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/40145/LyngstadSund_Master.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- T. G. (1932, nov. 11.): På ferd i Sogn og Fjordane. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 6 (nr. 263), side 3. Hentet fra <https://www.nb.no/items/03b4540babcd49cf6a43c48f8ac3a287?>
- The Constituent Assembly Elections and The Dictatorship of the Proletariat. (1919/1965): I V. Lenin, *Lenin Collected Works, Volume 30* (G. Hanna, Overs., ss. 253-75). Moskva, Sovjetunionen: Progress Publishers. Hentet fra <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1919/dec/16.htm>
- The Editors of Encyclopædia Britannica (2021, mar. 10.): *Aleksey Ivanovich Rykov*. (Encyclopædia Britannica, Inc.) Hentet apr. 26., 2021 fra Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Aleksey-Ivanovich-Rykov>

- The Editors of Encyclopædia Britannica. (2008, mar. 27): *Marcus Minucius Felix*. Hentet jan. 17., 2021 fra Encyclopædia Britannica:
<https://www.britannica.com/biography/Marcus-Minucius-Felix>
- The Editors of Encyclopædia Britannica. (2020, apr. 14.): *Fernand-Gustave-Gaston Labori*. Hentet jan. 18., 2021 fra <https://www.britannica.com/biography/Fernand-Gustave-Gaston-Labori>
- The Editors of Encyclopædia Britannica (2020, nov. 15.): *Mikhail Ivanovich Kalinin*. Hentet apr. 10., 2021 fra Encyclopædia Britannica :
<https://www.britannica.com/biography/Mikhail-Ivanovich-Kalinin>
- The Editors of Encyclopædia Britannica (2020, nov. 29.): *Sergey Gennadiyevich Nechayev*. Hentet jan. 20., 2021 fra Encyclopædia Britannica:
<https://www.britannica.com/biography/Sergey-Gennadiyevich-Nechayev>
- The Editors of Encyclopædia Britannica (2021, mar. 10.): *Aleksey Ivanovich Rykov*. Hentet apr. 10., 2021 fra Encyclopædia Britannica:
<https://www.britannica.com/biography/Aleksey-Ivanovich-Rykov>
- The Editors of Encyclopædia Britannica (2021, apr. 13.): *Vilnius dispute*. (Encyclopædia Britannica) Hentet mai 3., 2021 fra Encyclopædia Britannica:
<https://www.britannica.com/event/Vilnius-dispute>
- The Morning Post. (1920, okt. 19.): Aarsagen til verdensuroen. Bag den røde Gardin. Den forfærdeligste Sekt i Verden V: Internationalen - En Plan fra Helvede. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 156 (nr. 14351/1920: 182), side 1. Hentet fra [nb.no/items/7bd28219f63f97960f2d9187a9aabd03?](https://www.nb.no/items/7bd28219f63f97960f2d9187a9aabd03?)
- The Morning Post. (1920, okt. 9.): Aarsagen til verdensuroen. Bag den røde Gardin. Den forfærdeligste Sekt i Verden. I. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 156 (nr. 14343/1920: 174), side 9. Hentet fra [nb.no/items/63e9a3c1dec873f2485a685f8993b8f1?](https://www.nb.no/items/63e9a3c1dec873f2485a685f8993b8f1?)
- The Morning Post. (1920, okt. 12.): Aarsagen til verdensuroen. Bag den røde Gardin. Den forfærdeligste Sekt i Verden. II: Det røde Frimureri og dets Hemmeligheder. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 156 (nr. 14345/1920: 176), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/c36db869ee4eedf65ef9deed772ec800?>
- The Morning Post. (1920, okt. 14.): Aarsagen til verdensuroen. Bag den røde Gardin. Den forfærdeligste Sekt i Verden. III: Det røde Frimureri og dets Hemmeligheder. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 156 (nr. 14347/1920: 178), side 6. Hentet fra <https://www.nb.no/items/e11b6d7307ad7ed3ce63bdd9f7d1ac94?>
- The Morning Post. (1920, okt. 16.): Aarsagen til verdensuroen. Bag den røde Gardin. Den forfærdeligste Sekt i Verden. IV: Jødedommen og de hemmelige Selskaber. (P. W. Schmidt, redaktør) *Bergen Aftenblad*, år. 156 (nr. 14349/1920: 180), side 9. Hentet fra <https://www.nb.no/items/4d5424f42fb4f95f97a63fef75e4b6e5?>
- The Morning Post. (1920, okt. 21.): Aarsagen til verdensuroen. Bag den røde Gardin. Den forfærdeligste Sekt i Verden. VI: Et merkelig Dokument. (P. W. Schmidt, redaktør)

- Bergen Aftenblad*, år. 156 (nr. 14353/1920: 184), side 1. Hentet fra <https://www.nb.no/items/da7b70db73604279d4ded14539b4d349?>
- The National Bible Press. (1932): *The Holy Bible: Containing the Old and New Testaments. Authorized (King James) Version. Self-pronouncing Reference Edition*. Philadelphia, Pennsylvania, U.S.A.: The National Bible Press, for The Gideons.
- Thommessen, H. P. (2009): *Fra triumf til tragedie - Avisbedriften Tidens Tegn, 1910 - 1941*. Universitetet i Oslo (UiO), Det humanistiske fakultet. Oslo: Universitetet i Oslo (UiO). Hentet fra <https://www.duo.uio.no/handle/10852/27758>
- Turnhallens Kinematograf. (1916, des. 22.): Annonse for Den evige jøde, Turnhallens Kinematograf. (O. Scheflo, redaktør) *Arbeidet*, år. 24 (nr. 302), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/c45abecd69a7dab1ab5fc2bf626e1aaa?>
- Ulvund, F. (2014): *Fridomens grenser 1814-1851*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Ulvund, F. (2017): *Nasjonens antiborgere – Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814–1964*. Oslo, Norge: Cappelen Damm Akademisk.
- Undertrykte folks protest mot det russiske styre. (1916, mai 13.): En appel til menneskeheten. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 49 (nr. 125), side 5. Hentet fra [nb.no/items/72b781beaf4bb0c132b580d2b93a0038?](https://www.nb.no/items/72b781beaf4bb0c132b580d2b93a0038?)
- Universitetet i Oslo (UiO). (2008, nov. 10.). *Per Ole Johansen*. (Universitetet i Oslo (UiO)) Hentet juni 6., 2020 fra UiO - Institutt for kriminologi og rettssosiologi: <https://www.jus.uio.no/ikrs/personer/emeritus/peroj/>
- Vogel-Jørgensen, T. (1917, mar. 17.): Rasputin. En roman fra det gamle Rusland. (O. Scheflo, redaktør) *Arbeidet*, år. 25 (nr. 65), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/76c23b757346f2525eb18f0e2b9ddf72?>
- Vold, R. (1929, des. 28): Fascisme eller demokrati? (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 62 (nr. 300), side 7-8. Hentet fra <https://www.nb.no/items/a095e86da9c8632db6f3ca807c414cbc?>
- Vold, R. (1929, des. 20.): Nasjonalistreaksjonen i Tyskland. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 62 (nr. 295), side 17. Hentet fra <https://www.nb.no/items/d713bc82022a35424373d25dfe39e313?>
- Vold, R. (1933, apr. 12.): Forferdede inntrykk av nazi-terroren i Tyskland. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 7 (nr. 87), side 2. Hentet fra <https://www.nb.no/items/c57d7cbfc9e460052af4ab9d7bb36c80?>
- Völkische Beobachter. (1931, juni 26.). Jødernes uhyggelige opmarsj i Norge. (Gunnar Ousland, redaktør) *Bergen Arbeiderblad*, år. 5 (nr. 145), side 7. Hentet fra <https://www.nb.no/items/185a7ff6ebdd43508021a79ab982257d?>
- W., R. (1965, jan. 1.). A Goebbels Speech and a Goebbels Letter. *The Leo Baeck Institute Year Book, Volume 10, Issue 1*, 280–286. Hentet feb. 12., 2021 fra https://academic.oup.com/leobaeck/article-abstract/10/1/280/943361?redirectedFrom=PDF&fbclid=IwAR02iAp5p6c35ZOIZFY YSPbXPnBCYCD5oSAQC_4kll3WITA6U6UMeSoHZFo

- Weidling, T. (2017, apr. 18.). *Bernt Lorentzen*. (Foreningen Store norske leksikon) Hentet mai 3., 2021 fra Store norske leksikon: https://snl.no/Bernt_Lorentzen
- Øksnevad, R. (1918, juni 3.). En fransk professor. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 51 (nr. 145), side 9. Hentet fra <https://nb.no/items/8b858754dffba8c74c9f9fe24224b61f?>
- Øksnevad, R. (1918, apr. 14.): Krigen og alderdommen. (Finn Bøgh Henrikssen, redaktør) *Bergens Tidende*, år. 51 (nr. 99), side 5. Hentet fra <https://www.nb.no/items/e97cf8eee6100275af90132e078881ea?>
- Aalen, L. (1938, okt. 28.): Tysk uten- og innenrikspolitikk IV: Medaljens bakside. (Johannes Lavik, redaktør) *Dagen*, år. 20 (nr. 251), side 10. Hentet fra <https://www.nb.no/items/d2b5c027112d2d3ac2c92e7306a34ad3?>